

Erwin Gáll

Migrații și ritualuri funerare în regiunile de la est de Tisa (secolele VI–VII)

ISBN 978-606-30-6588-0
Editura Sfântul Ierarh Nicolae
2026

Erwin Gáll

**Migrații și ritualuri funerare
în regiunile de la est de Tisa
(secolele VI–VII)**

*În amintirea
lui Valentin Dumitrașcu (1978–2024)
și a lui István Seres (1972–2025)*

Erwin Gáll

**Migrații și ritualuri funerare
în regiunile de la est de Tisa
(secolele VI–VII)**

Analize cronologice și probleme
ale eterogenității culturale în lumina
descoperirilor funerare

București
2026

Membrii comisiei de abilitare:

Daniela Veronica Istrate

Karl Zeno Pinter

Ioan Marian Țiplic

Adrian Ioniță (supleant)

Andrei Soficaru (supleant)

Corectură gramaticală:

Irina Lazăr

Desene grafice, hărți:

Erwin Gáll

© Erwin Gáll, 2026

Imagini coperta I:

Aplică dreptunghiulară de diademă de la Nădlac-3M-N mormântul 249;

Tub de perie cilindrică de la Nădlac-3M-N mormântul 249; Moneda de tip solidus de la Sânpetru German.

Imagine coperta IV:

Mormântul cx. 86 de la Nădlac-1M.

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE.....	7
INTRODUCERE.....	9
CAPITOLUL I. REALITĂȚILE GEOGRAFICE ȘI GEOMORFOLOGICE ALE REGIUNILOR DE LA EST DE TISA (<i>TRANSTISA</i>).....	13
CAPITOLUL II. O ISTORIE A CERCETĂRII ȘI INTERPRETĂRII ARHEOLOGICE PRIVIND ORIZONTUL FUNERAR DE LA EST DE TISA ÎN SECOLELE VI-VII. DE LA CUTURGURI (1934) PÂNĂ LA CUTURGURI (2016).....	17
II.1. Macroregionalism și regionalism: de la bulgari-cuturguri la avari și invers. Creatorul teoriei habitatelor „avari” și „cuturguri”: Dezső Csallány și dinamica interpretărilor sale.....	17
II.2. Schimbarea interpretărilor: activitatea Ilonei Kovrig, Gyula Török. Populațiile Chaganatului Avar.....	22
II.3. Contra curentelor dominante: István Bóna și cercetarea epocii avare timpurii în regiunile Transtisa.....	23
II.6. Școala de la Budapesta și „problema Transtisa” în ultimii ani.....	31
II.7. Unele observații finale.....	32
CAPITOLUL III. OBSERVAȚII CRONOLOGICO-CHOROLOGICE PRIVIND SITURILE FUNERARE ÎN ZONELE DE LA EST DE TISA, ÎN SECOLELE VI-VII.....	35
III.1. O introducere în problema cronologiei și în cronologia epocii avare.....	35
III.2. Statistica privind cantitatea informației prelucrate.....	39
III.3. Problema „primei generații” sau orizontul funerar din ultima treime a secolului VI. Migrația, ca fenomen socio-istoric.....	39
III.3.1. O problemă metodologică: mormintele „primei generații” în regiunile la est de Tisa.....	41
III.4. Orizontul funerar în prima jumătate – primele două treimi ale secolului VII.....	50
III.4.1. Revizuirea analizei cronologice a sitului funerar de la Tiszavasvári-Koldusdomb.....	51
III.4.2. Analiza cronologică a sitului funerar de la Kiszombor-situl O, Rónay-szántófold.....	55
III.4.3. Analiza cronologică a sitului funerar de la Nădlac-9M.....	59
III.4.4. Analiza cronologică a sitului funerar de la Nădlac-3M-N.....	61
III.4.5. Revizuirea analizei cronologice a sitului funerar de la Szegvár-Sápoldal.....	65
III.4.6. Observații generale privind orizontul funerar din prima jumătate – primele două treimi ale secolului VII.....	69
III.4.7. Anumite observații finale privind datarea materialului funerar în primele două treimi ale secolului VII.....	76
III.5. Analiza comparativă a orizontului funerar din ultima treime a secolului VI, cu primele două treimi ale secolului VII.....	79
CAPITOLUL IV. ORIENTAREA MORMINTELOR ÎN REGIUNILE DE LA EST DE TISA. ETEROGENITATE SAU UNIFORMITATE A RITUALURILOR FUNERARE?.....	83

CAPITOLUL V. ÎN LOC DE CONCLUZII: PERSPECTIVELE CERCETĂRII SECOLELOR VI-VII ÎN REGIUNILE DE LA EST DE TISA	89
BIBLIOGRAFIE.....	107
ABSTRACT. MIGRATIONS AND FUNERARY RITES. CHRONOLOGICAL ANALYSIS AND THE PROBLEM OF CULTURAL HETEROGENEITY IN THE EASTERN REGIONS OF THE TISZA IN THE 6TH-7TH CENTURIES AS REFLECTED BY BURIAL SITES.....	123
PLANȘE.....	125
HARTA SITURILOR FUNERARE ȘI A DESCOPERIRILOR FUNERARE DIN SECOLELE VI-VII, ÎN REGIUNILE DE LA EST DE TISA.....	145

CUVÂNT-ÎNAINTE

Studiul de față reprezintă varianta puțin modificată, mai ales redusă cantitativ, a lucrării mele de abilitare¹. Utilitatea lucrării – și după aproape 3 ani de la susținerea publică a tezei – o consider ca fiind abordarea complexă a metodologiei datării cronologice, integrând în aceste analize și aplicând pe un spațiu geografic clar definit, respectiv pe o perioadă relativ scurtă de timp (în jur de 100 de ani), atât datele antropologice (vârsta indivizilor), cât și rezultatele investigațiilor de radiocarbon.

Totodată, prin abordarea unor fenomene general socio-istorice, cum este *migrația* (precum și consecințele acesteia) și în cazul de față migrația „avară”, respectiv problema interpretării *orientărilor mormintelor* (pornind tot de la observații general umane) din secolele VI–VII în regiunile de la est de Tisa, lucrarea încearcă să se adreseze atât studenților, masteranzilor, doctoranzilor, cât și cadrelor didactice universitare, având în vedere lipsa acută a manualelor arheologice privind perioada postromană (așa-zisa epoca migrațiilor). Lucrarea se bazează pe o bază de date (*Anexa 1*) având 197 de situri funerare (regiunile de la est de Tisa), în care sunt prezentate numărul mormintelor, datarea lor, principalele caracteristici, respectiv datele bibliografice ale acestora.

Trebuie să mulțumesc și pe această cale membrilor comisiei: Daniela Veronica Marcu-Istrate (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Karl Zeno Pinter (Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu), Ioan Marian Țiplic (Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu), respectiv supleanților Adrian Ioniță (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”) și Andrei Soficaru (Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia / Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer”, București).

Adânci recunoștințe, de asemenea, voi avea mereu față de Radu Harhoiu, chiar dacă uneori am avut/am păreri diametral opuse. În cursul anilor sub formă de ajutor sau critici constructive am beneficiat de ajutorul multor colegi privind această temă de cercetare: Ivan Bugarskij, Marius Blaskó, Călin Cosma, Alpár Dobos, Bence Gulyás, Theodor Izvoranu, Oleksii Komar, Andrei Măgureanu, Zsófia Rácz, Daniel Spânu, Ioan Stanciu, Gergely Szenthe, Attila Türk.

Lucrarea își are rădăcinile în preocupările mele privind publicarea siturilor funerare de pe Mureșul Inferior din secolele *chaganilor avari*, activitate pe care am realizat-o cu Adrian Ursuțiu, Sorin Cociș (2015–2018), iar mai apoi cu Florin Mărginean (2019–2025), rezultatele palpabile constând în publicarea și analiza interdisciplinară a sute de morminte din secolele VI–IX din Vestul României. Mulțumirile mele speciale le adresez lor!

---

¹ Erwin Gáll: Migrație, cronologie și ritualuri funerare. Analize cronologice și probleme ale eterogenității culturale în regiunile de la est de Tisa, în lumina descoperirilor funerare (ultima treime a secolului VI – primele două treimi ale secolului VII). București, 19 aprilie 2023, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” (Școala de Studii Avansate a Academiei Române).

I NTRODUCERE

Potrivit unui izvor din Imperiul Roman de Răsărit în anul 558 „...The whole city ran up to see them, since they had never seen such people before. For they wore their hair very long in the back, tied with ribbons and braided, while their other clothing was similar to that of the other Huns”². În acest mod își făceau debutul în istoria cunoscută eufemistic sub termenul de „europeană”, *avarii*, caracterizare din care reiese pe de o parte o generalizare, dar pe de altă parte și un aspect vizual specific al reprezentanților unei ginte sau *ethnos politic* necunoscute până atunci. Pe de o parte, portul lor era ca și al celorlalte popoare *hunice* (aici trebuie înțeles *nomad, barbar*, geografic la nord de Dunăre și de Marea Neagră), în schimb mențiunea potrivit căreia părul lor în spate era *legat cu panglici și împletit* ne oferă o imagine *specifică* grupului ajuns în Constantinopol.

Astfel, introducerea trebuie să continue cu o întrebare: putem considera aceste informații – ca fiind primul „raport” „sociologic” despre avari – unul general, o caracteristică de port a populației numită avari?

Theophanes Confessor ne informează despre un *grup* mic de oameni (în consecință, nu avem cunoștințe despre ceilalți!), care fiind *ambasadori* reprezentau o *structură de putere*, care în tot cursul istoriei – de la geneza ei – a fost mereu eterogenă (sub aspectul cultural, mod de viață etc.). Această structură de putere a *avarilor*³, condusă de chaganul lor *Bayan*⁴, în urma migrației înspre vest în jurul anului 568, a cucerit regiunile aflate sub stăpânirea regatelor barbare germanice ale longobarzilor și gepizilor, creând o putere politico-militară în Bazinul Dunării mijlocii, care a rezistat până în secolul IX⁵.

Fără îndoială, cauzele migrației avarie sunt foarte complexe. În acest sens, pe lângă cauzele politice, trebuie să avem în vedere și alte fenomene, spre exemplu schimbările climatice rapide (*rapid climate changes*), pandemiile, ca factori care au determinat deplasări de populații. Astfel, trebuie să avem în vedere, că erupțiile vulcanice din Asia Centrală (anul 538) ar fi putut influența grav clima, generând pandemii și ducând la migrații, atât în secolul VI, cât și în secolul VII⁶.

Ceea ce este, totodată, important, este faptul că avem un *terminus post-quem* destul de sigur în privința terminării migrației și cuceririi cu succes a noilor teritorii (anul 568), respectiv în ceea ce privește crearea puterii politico-militare în regiunile bazinului Dunării mijlocii.

Este un lucru arhicunoscut faptul că puterile politico-militare nomade erau formate din clanuri, ginți foarte eterogene din punct de vedere al originii lor culturale și de multe ori și biologice, chiar dacă habitusul lor de viață se asemena, dacă nu era chiar identic. Această eterogenitate și până la urmă incoerență în funcționare, în lipsa unui sistem economic mai complex (de obicei *monoconomie* bazată pe pradă de război), a determinat elitele acestor „imperii” de stepă să

² *Theophanes Confessor: Chronographia*, preluată după Pohl 2018, 21.

³ Privind problematica originii lor, vezi: Pohl 2018, 38–47.

⁴ Privind numele lui, vezi: Róna-Tas 2016, 65–78.

⁵ Ultima sinteză istoriografică: Pohl 2018.

⁶ Büntgen et al. 2016, 231.

încearcă să asambleze o identitate proprie foarte specifică structurii lor prin intermediul rețelelor de putere care adunau populații cu origini și culturi foarte diverse⁷. Totodată, cazul puterilor nomade de sorginte asiatică ajunse la periferia Imperiului Roman în zonele pe care azi le numim *Europa*⁸, de cele mai multe ori în Bazinul Dunării mijlocii, este și mai problematic. În cazul avar, principalul coagulator identitar al populațiilor extrem de eterogene din punct de vedere cultural, economic, lingvistic⁹, sub umbrela puterii chaganului fără îndoială a fost *conflictul* aproape permanent pe o perioadă de aproape trei generații cu Imperiul Roman de Răsărit. În Bazinul Dunării mijlocii sau, mai cunoscut, Bazinul Carpatic structura nomadă de stepă avară¹⁰ a intrat în *conflict*, dar și în *contact* cu comunitățile aparținând unei alte civilizații, cea greco-romană, și regalitățile barbare integrate de către aceasta.

Totodată, migrația, avară în acest caz, a avut consecințe extrem de variate, determinând procese sociale, economice și politice foarte complexe, de la contactele interumane până la cele comunitare, respectiv schimbarea caracterului economic al spațiului (în cazul de față, o dată cu cucerirea, în spații largi ale Bazinului Carpatic foarte probabil s-a practicat nomadismul medio-regional)¹¹. Deoarece în acest caz nu putem vorbi numai de o migrație populațională, ci și de cucerirea politico-militară, între învingători și învinși s-au creat *relații asimetrice*, care fără îndoială au atins și bagajul simbolic al învinșilor¹². Până la ora actuală nu cunoaștem foarte bine sau deloc fondul demografic pe de o parte al noilor veniți/cuceritori, respectiv cel al populației locale pe care au găsit-o în Bazinul Carpatic (populațiile *romanizate* din zona lacului Balaton, populațiile de origine germanică, gepidică și longobarde, rămășițe de huni etc.).

Geopolitic¹³ vorbind, migrația avară este și o „migrație” a *structurilor de stepă de organizare nomadă*¹⁴ în Bazinul Dunării mijlocii (termenul *stat de stepă* folosea Walter Pohl¹⁵), cum a fost mai demult al hunilor sau mai târziu al unurilor.

Scopul cercetărilor mele la care încerc să caut răspuns(uri) – devenind astfel și miezul acestei lucrări formate din 5 capitole – este identificabilitatea culturii funerare prin intermediul arheologiei la capătul fenomenului de migrație, caracteristicile rituale ale noii populații pe un spațiu dat și perioada de recunoștință a acesteia, detectabilitatea ritualurilor și culturii materiale ale populației locale, evoluția în timp a ritualurilor funerare, având în vedere că în cazul de față avem la dispoziție și un *terminus post-quem* istoric și anume anul 568.

Totodată, analiza încearcă să urmărească problema eterogenității și uniformității în cultură

⁷ Un tablou în acest sens ne oferă Pohl 2018, 100–109. Totodată, compilarea arborelui genealogic fictiv al membrilor dinastiei conducătoare, care descindeau dintr-un strămoș cu o autoritate incontestabilă, chiar și ca mesageri ai lui Dumnezeu, de asemenea a fost o încercare caracteristică și societăților nomade de a căuta să păstreze puterea acestor dinastii, elite. De obicei, când aceste încercări au eșuat, elitele încercau să „importe” ideologii religioase (cazul chazar, uigur sau maghiar).

⁸ Privind apariția, ambivalența și evoluția conceptului din secolul VII, vezi: Belloc 2012, 7.

⁹ Cu scopul de a desluși realitățile populaționale ale chaganatului avar prin intermediul geneticii, s-a pornit și un program de cercetare, finanțat de Uniunea Europeană. Descrierea scopurilor, vezi: Pohl et al. 2021, 213–228.

¹⁰ Pohl 2018, 62–100; Curta 2021, 110–132.

¹¹ În acest sens, vezi: Gáll – Mărginean 2025, 46–47, 169–171.

¹² Cu multe exemple, Gáll 2014, 295–323. O analiză contextuală aplicată pe 3 situri funerare: Gáll 2017.

¹³ Conceptul folosit pentru prima dată de Rudolf Kjellén în 1899 și adoptat pe scară largă în secolul al XX-lea pare, la prima vedere, a fi ahistoric atunci când este aplicat cuceririi avară a Bazinului Dunării mijlocii. Cu toate acestea, dacă pornim de la abordarea logică simplă conform căreia cucerirea avară a fost o acțiune politică specifică a unei structuri de putere specifice care viza o zonă geografică relativă (și resursele de pe un teritoriu), atât la începutul procesului, cât și mai târziu, atunci utilizarea acestui concept în raport cu secolul al VI-lea nu pare, până la urmă, atât de inutilă. RK 2021.

¹⁴ „The Avars were a vertically organized macrofederation...”. Pohl 2018, 12.

¹⁵ Pohl 2003, 571–574. Privind conceptul de stat de stepă, mai vezi Hall 2018, 17–37.

funerară. Există un miez al culturii funerare, pe care îl putem declara „unitar” în cadrul unui macro-grup uman și când și cum apare acesta?¹⁶ În lucrare am abordat doar unul din aspectele ritualului, căreia literatura de specialitate i-a însușit o importanță de marcă de grup (etnică), și anume orientarea gropii și a decedatului.

Spațiul ales al analizei – zonele de la est de Tisa – este acela al regiunilor foarte variate, mozaicuri geografice disparate, care totuși sunt înlănțuite una de alta de râurile mai mari și tributare ale acestora. Putem vorbi de o macroregiune care îmbină trei regiuni mai mari: 1. zonele de la nord de Crișuri; 2. zona între Mureș – Crișuri – Tisa; 3. Banatul. Alegerea a fost motivată de faptul că de mai mult timp mă ocup contextualizat cu siturile funerare din zona Mureșului Inferior (fiind publicate 14 situri funerare din zona Nădlac – Pecica), care fac parte din această macroregiune, precum și de faptul – pe care îl voi prezenta în capitolul II – că în literatura de specialitate nu a fost evaluat și sintetizat până acuma din acest punct de vedere, puține analize regionale la număr s-au axat pe analizele anumitor aspecte ale ritualului funerar.

În ceea ce privește intervalul de timp analizat, așa cum am mai menționat, avem un *terminus post-quem* precis anul 568, adică limita inferioară în timp este ultima treime a secolului VI, în schimb limita cronologică superioară o putem trasa circa la capătul celei de-a doua treimi a secolului VII, ceea ce în mare parte ar fi ceea ce se cheamă în literatura științifică arheologică *epoca avară timpurie* sau *prima parte a epocii avară*¹⁷.

---

¹⁶ Gáll – Mărginean – Peter 2019, 28–35.

¹⁷ Vezi capitolul III.1.

CAPITOLUL I.

Realitățile geografice și geomorfologice ale regiunilor de la est de Tisa (*Transtisa*)

Conceptul de regiune *Transtisa* este în mare parte identic cu aria geografică a părții de est a Ungariei, vestul și nord-vestul României, respectiv nordul Serbiei. În analiza noastră, am extins termenul din regiunea Tisei Superioare (practic Rétköz și Mezőség), aproximativ zonele de la sud de Nyíregyháza, regiunea dintre Mureș – Crișuri – Tisa, până în sudul Banatului. Toate aceste zone pot fi clasificate în spațiul conceptual geografic pe care îl numim regiunile de la est de râul Tisa. Totodată, trebuie să precizăm că denumirea de *Transtisa* (*Tiszántúl* în maghiară, *Transtisia*, *Transtisa* în latină, preluat și în engleză) nu a existat în Evul Mediu¹⁸, fiind un termen modern.

Geomorfologia acestei macroregiuni se leagă strâns de rețeaua hidrografică destul de ramificată, în cea mai mare măsură fiind tributară Tisei; doar Timișul și Carașul ajung direct în Dunăre. Teritorial, zona în discuție în mare parte aparține ariei Mării interne sau Lacului Pannonic din Neozoicul Târziu (sfârșitul Miocenului), care până la începutul Pliocenului a devenit un lac restrâns (denumit de către Z. Borsy¹⁹ *Alföldi-tó* [„Lacul de câmpie”]). După umplerea definitivă a acestuia, în Cuaternar, s-a început formarea rețelei hidrografice²⁰. În pleistocen conurile aluviale au continuat umplerea câmpiei de la est de Dunăre până la linia Carpaților (considerând ca parte a acestui lanț și Munții Apuseni). Deci, în acest proces de umplere și modelare a suprafeței au jucat un rol determinant conurile aluviale ale râurilor întregii zonei considerate, fiind formate de râurile dinspre nord și est, cu formarea unor conuri aluviale extinse și la ridicarea nivelului albiei²¹. După ultimele cercetări deplasarea albiei vechi ai Tisei din zona Nyírség și Ierului înspre zonele actuale mai joase ale Sătmarului – Beregului – Rétköz – Bodrogek s-a întâmplat în ultimii 20 000 de ani în urma unui proces de subsidență, când la rândul său și Someșul și-a schimbat albia, de la un curs spre sud-vest, și-a mutat albia spre nord-vest și apoi în câteva faze spre vest. Astfel, până la Holocen cursul Tisei în zona de nord a format o câmpie aluvială, în schimb în partea sudică s-a format o câmpie de loess, traversată de albiile râurilor tributare, care la rândul lor și ele și-au schimbat cursul. Astfel, Barcăul s-a deplasat tot timpul spre dreapta, iar Crișul Repede a pendulat spre nord, respectiv vest. Crișul Negru a curs și spre sud-vest către Crișul Alb. Mureșul a avut albiile spre NV, V și SV dezvoltând de fiecare dată conuri aluviale extinse, iar în Banat Timișul a oscilat între o albie spre Bega și alta către sud. În cazul Mureșului evoluția conurilor aluvionare în Pleistocen a durat mult mai mult decât s-a crezut anterior, totodată după

¹⁸ Kristó 2000, 9.

¹⁹ Borsy 1989, 1. ábra.

²⁰ Despre istoria geologică, de la Marea Pannoniei până la apariția Câmpiei Mari (*Nagy Alföld sau Alföld* [Grecu 2010, 62]), respectiv a părții estice a acesteia cunoscută sub denumirile Câmpia Tisei / Câmpia Banato-Crișană / Câmpia de Vest sau *Transtisa*: Grecu 2010, 65; Mezősi 2011, 15–24.

²¹ Lovász 2006, 117–121.

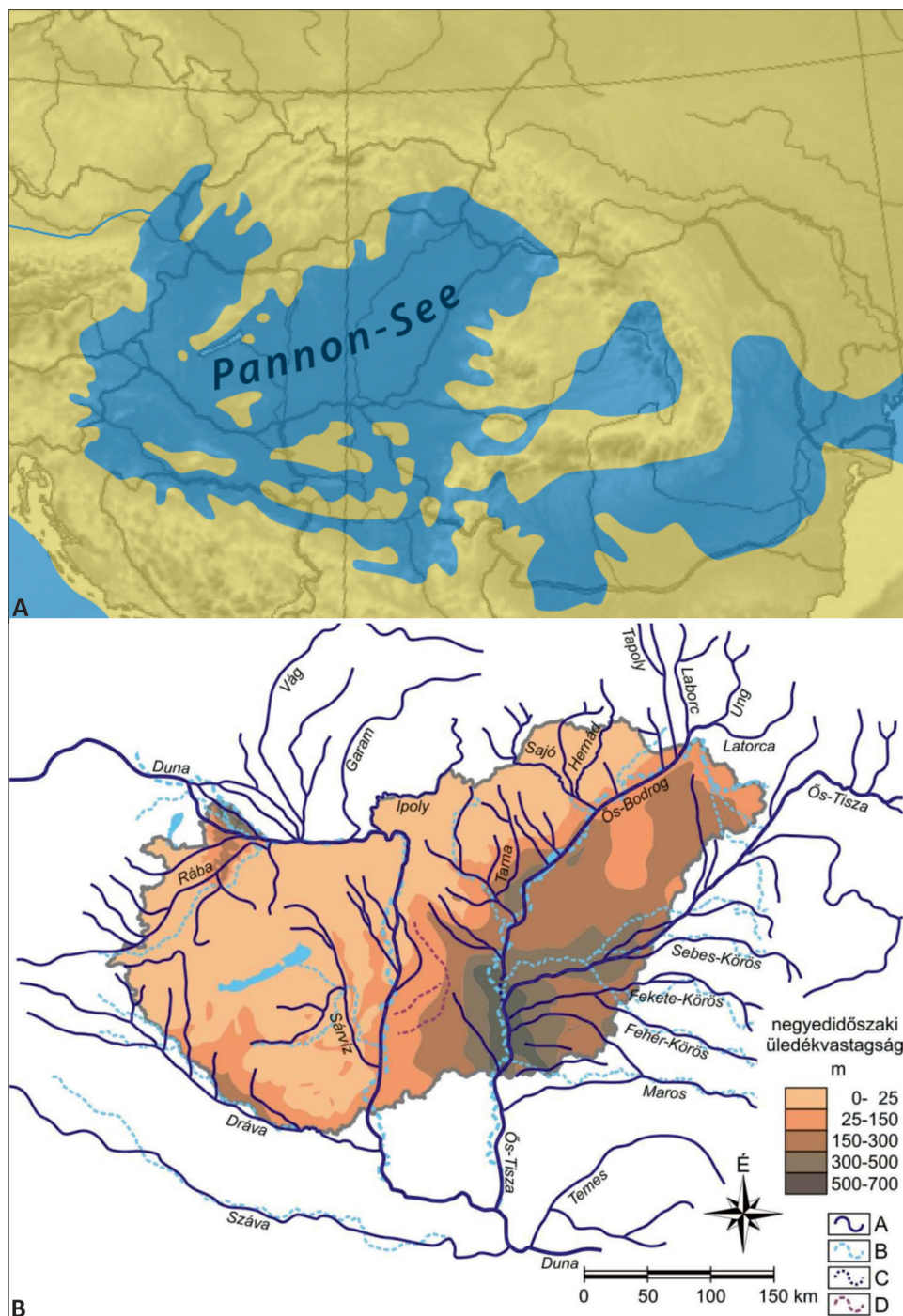

Figura 1/A-B. Marea Pannonică (A) și evoluția rețelei hidrografice în pleistocenul târziu în bazinul Dunării mijlocii (B) (după Mezősi 2011, Fig. 4)

recentele studii s-a modelat activ și în Holocen²². Deși pe ansamblu câmpia apare ca o întinsă suprafață, studiind în detaliu pot fi separate forme de relief variate rezultate din pleistocenul mediu până în prezent (*piemonturi, glacisuri, terase, lunci*). Un rol deosebit a avut și vântul în modelarea suprafeței în zonele acoperite de aluviuni nisipoase, formând un relief de dune (zona Nyírség). Tot de origine eoliană periglaciară este și loessul, dar de consistență prăfoasă, format în Pleistocen, prezent mai cu seamă între Crișuri și Mureșul. Loessul putea servi și ca material de construcții – alte roci astfel utilizabile nefiind prezente în zonă.

²² Sümeğhy et al. 2013, 276.

Între secolele XVIII și XX, cu scopul de a valorifica agricol regiunile, respectiv pentru eliminarea revărsărilor în întreaga câmpie s-au luat măsuri statale pentru reglarea râurilor, amenajarea canalelor de legătură între arterele hidrografice principale, canale de colectare a apei afluenților cu regim torențial ce vin din zona de dealuri; s-au construit diguri și s-au corectat unele sectoare de albie, modificând în mod profund peisajul, un prim efect având adâncirea pânzei freatice, respectiv procese de salinizare a solurilor²³.

Peisajul celor trei mai regiuni deja amintite, s-a modelat în forma cunoscută, începând cu pleistocenul târziu, respectiv în ultimii circa 11 000 de ani (Fig. 1/A-B).

Fragmentată de râurile celor trei Crișuri, de Mureș și alte râuri cu debite mai mici, ale căror cursuri în majoritatea cazurilor sunt în direcția E-V, regiunea numită *Transtisa* astfel are trei părți geografice distincte: 1. zonele de la nord de Crișuri (până la râul Tisa în direcția nordică și nord-estică); 2. zona Mureș – Crișuri – Tisa; 3. Banatul.

Zonele de la Tisa Superioară înspre sud până la Banat se împart în mai multe regiuni de mediu, iar acestea la rândul lor în microregiuni, majoritatea lor fiind câmpii joase, orizontale sau înalte:

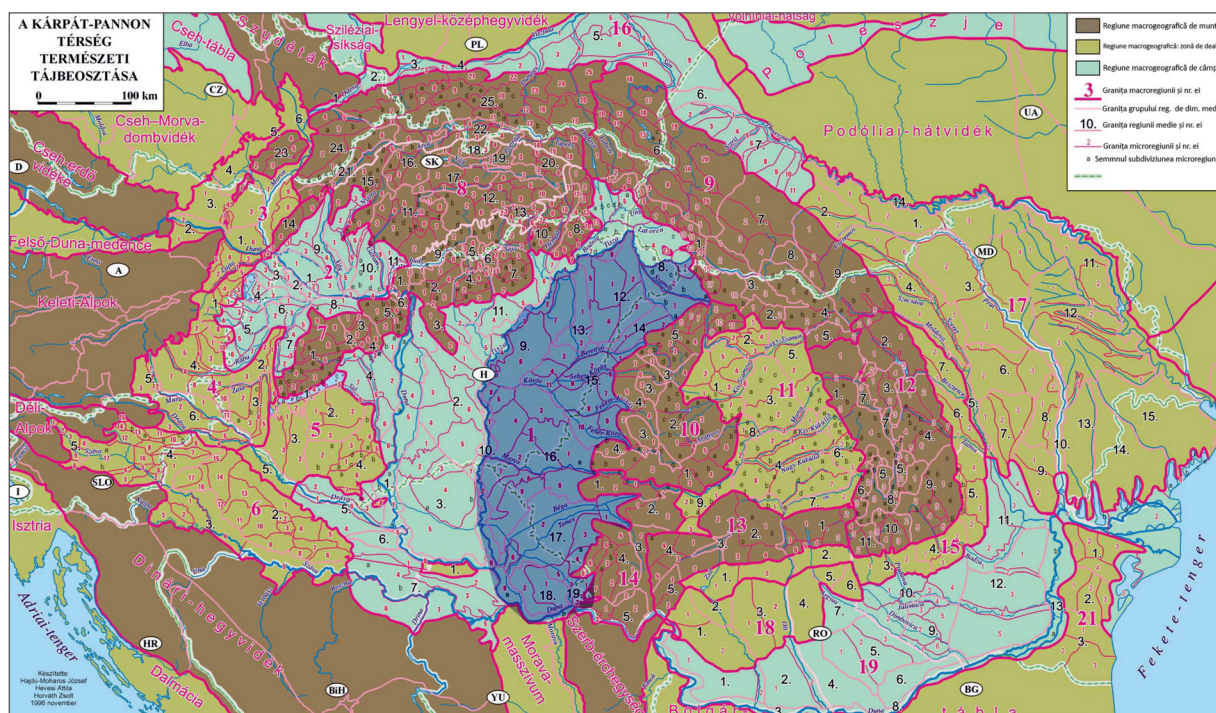

Figura 2²⁴. Regiunile și microregiunile din Bazinul Dunării mijlocii și macroregiunile limitrofe (zona *Transtisa* marcată cu albastru deschis) (după Hajdú-Moharos – Hevesi 1997, vezi nota 7)

Solurile cele mai caracteristice ale acestei regiuni mari sunt solurile de câmpie, diferitele variante ale cernoziomurilor²⁵. Subordonat sunt prezente soluri și protosoluri aluvionare (de-a lungul marilor cursuri de ape), psamosoluri (în zona Nyírség), solonețuri și solonceacuri (zona Hortobágy și zona Crișurilor). O importanță deosebită în geneza solurilor Câmpiei Mari a jucat și loessul. Pe suprafețele de loess s-au format soluri excelente, fertile (diverse tipuri de cernoziom).

²³ KMF 2012, 835–836.

²⁴ În privința listei regiunilor geografice și denumirile lor în maghiară, română și ucraineană, vezi: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyarország-foldje-1D58/magyarország-tajai-2807/a-karpat-pannon-terseg-tajtagolodasa-hajdu-moharos-jozsefhevesi-attila-2809/tajbeosztasunk-szem-pontjai-281B/>. Mai vezi: Kormány 2006, 3–16; Posea 1995.

²⁵ Ianoș et al. 1997; KMF 2012, 835–836.

Studiind harta reconstituită din 1938 pe baza hărților militare din secolele XVIII și XIX, este foarte clar că peisajul în epoca modernă s-a schimbat radical în urma intervențiilor antropice, un lucru de care trebuie să ținem cont și în cursul analizei.

Sintetizând astfel zonele studiate este relevantă imaginea unui spațiu larg deschis între Carpații Orientali nordici-Munții Apuseni-Munții Banatului la est și cursul râului Tisa la vest, cu rețea hidrografică tributară bogată, în mare linii orientată est-vest.

Totodată, întotdeauna râurile nu numai au separat, dar în același timp au și conectat diverse regiuni. Și în regiunile la est de Tisa râurile mari au modelat peisajul, conectând malurile și într-un peisaj apropiat, asigurând legătura între ele din toate punctele de vedere ce au legătură cu existența umană.

Figura 3. Zona Ierului la ieșirea râului pe câmpie (Fotografie: E. Gáll)

Intensificarea locuirii umane a produs de-a lungul timpului modificări substanțiale ale peisajului, dar în trecut fără îndoială, mai ales în cursul secolelor VI–VII reveneau pădurilor, mlaștinilor suprafețe mult mai extinse. Astfel, putem pe drept presupune că zonele înalte de dealuri și mai înspre est de pâraiele vestice ale Carpaților erau dominate de păduri, în schimb zonele de câmpie înfățișau terenuri umede sau chiar mlăștinoase.

CAPITOLUL II.

O istorie a cercetării și interpretării arheologice privind orizontul funerar de la est de Tisa în secolele VI–VII. De la cuturguri (1934) până la cuturguri (2016)

Motto:

„...A bonyolult probléma leegyszerűsített megoldásától azonban érdemes óvakodni.”

(„...Trebuie însă să te ferești să dai soluții simpliste la problemele complexe.”) [traducerea autorului]

(I. Bóna, 1982–1983)

Cercetarea arheologică din secolele VI–VII a zonelor care se situează între munții Carpații Apuseni, râul Tisa și Dunăre, ca și în cazul altor epoci și regiuni, stă sub influența mai multor factori, începând de la tradiția cercetării, determinată de multe ori de autoritatea științifică a unei persoane importante²⁶, tradiția istoriografică a unei școli, dar și de curente de gândire intelectuale, respectiv politice, cum este naționalismul secolelor XIX–XXI²⁷, în urma căruia s-a imaginat într-un mod modern organizarea entităților cunoscute din izvoarele scrise, o veritabilă *societate orizontală*²⁸, ca să mai adăugăm și faptul, că cei care au creat/redat izvoarele scrise în majoritatea cazurilor nu aveau cunoștințe directe, nu de puține ori preluând toposuri istorice de sute de ani²⁹. Totodată, și alte aspecte la fel au determinat, determină și vor determina producția științifică cum sunt fundalul, rădăcinile, trecutul, condițiile sociale (și economice, politice) ale producătorului de cunoștințe, respectiv capacitatea și educația, pregătirea individului – cumulum factorilor subiectivi umani³⁰. În consecință, în cursul analizei stadiului cercetării am încercat să urmăresc toate aceste aspecte, în încercarea de a înțelege de ce și cum s-a scris, respectiv cum și de ce s-a ajuns la concluzii de diferite naturi.

II.1. Macroregionalism și regionalism: de la bulgari-cuturguri la avari și invers. Creatorul teoriei habitatelor „avari” și „cuturguri”: Dezső Csallány și dinamica interpretărilor sale

Arheologia epocii avare debutează *de facto* în secolul XIX³¹, însă materialul epocii secolelor VI–IX (pe lângă alte epoci) a fost sistematizat pentru prima oară de către Joseph Hampel în

²⁶ În acest sens, vezi: Pruitt 2011.

²⁷ Pe lângă analizele clasice, mi se pare fundamentală o analiză din ultima perioadă a lui Siniša Malešević: Malešević 2019.

²⁸ Friedmann 1999.

²⁹ În privința temei noastre, cea mai apropiată este analiza lui Walter Pohl: Pohl 2018, mai ales paginile 1–11.

³⁰ Spre exemplu: Niculescu 2011, 5.

³¹ Privind istoria cercetării, vezi: Vida 2003, 302–303.

monumentala sa lucrare din 1905³², iar din anii 20 ai secolului XX Nándor Fettich a cercetat conexiunile descoperirilor dincolo de Bazinul Dunării mijlocii, observând nu numai relațiile merovingiene și italiene, ci și legăturile cu așa zisa cultura Martinovka³³.

Cu toate acestea, nici Hampel, nici Fettich nu s-au ocupat propriu-zis cu ritualurile funerare, deși cercetările privind caracteristicile orizontului funerar (părțile de cai depuse ritual în mormânt, înmormântările în direcția E-V, NE-SV sau N-S) – pe care se bazează interpretările pe care le voi prezenta mai jos – dacă putem formula în acest fel – debutaseră deja la sfârșitul secolului XIX, când spre exemplu Gyula Nagy Kisléghi cercetează mai multe morminte din zona Dudeștii Vechi și Vizejdia în care au fost descoperite doar cranii și tibii de cal, iar înhumatul a fost depus în groapă în direcția E-V, respectiv N-S³⁴.

Celălalt aspect al ritualului funerar din secolele VI–VII, care la rândul său s-a dovedit o problemă de cercetare, a fost documentat prima oară prin fotografie de către János Banner³⁵, iar în 1932, Ferenc Móra a realizat o descriere mai amplă, fotografierea și o dezbatere introductivă, cu analogii căutate în Uiguria³⁶ în ceea ce privește caracteristicile, ceea ce în limba română am tradus cu termenul de *mormânt cu nișă de tip catacombă*.

Astfel, practic în primul lui articol, în care nu dispunea de mult mai multe date decât Móra în 1932, Dezső Csallány a pus bazele unei tendințe, care dăinuie și după aproape 100 de ani în arheologia maghiară (și nu numai):

1. Csallány a socotit de o importanță majoră orientarea mortului (în acest caz în direcția E-V), acesta fiind considerat de el cel mai important aspect al ritualului înmormântării³⁷.

1.1. După arheologul din Szeged, analogiile cele mai apropiate de înmormântarea de la Szentes³⁸ sunt mormintele de la *Sinowjewka*, *Suuk-Su*, *Borisowwa*, citând articolul lui P. S. Rykov apărut în 1928 în revista *Archaeológiai Értesítő*, ale lui Sachanev, respectiv notițele realizate de către Nándor Fettich. Așa cum atrage atenția, în toate aceste 3 cazuri au fost documentate morminte orientate în direcția NE-SV³⁹. Dacă analizăm însă incidența geografică menționată de către Csallány, observăm că distanța liniară între Szentes-Lapistó și respectiv *Sinowjewka*, *Suuk-Su*, *Borisowwa* este foarte mare (distanță de peste 1300 de km), cu alte cuvinte pot apărea multe susceptibilități în ceea ce privește relația (în ce constă și până la urmă ce înseamnă termenul?) între individul din mormântul de la Szentes și cei din zonele mai nordice din Rusia, respectiv Crimeea.

1.2. Tot în categoria orientării scheletului în direcția E, ca analogii, menționează mormintele de la Szentes-Nagyhegy, pe atunci încă nepublicate, din secolele V–VI, și care pe baza catalogului realizat tot de arheologul maghiar cu 20 de mai târziu, reprezintă 14,47% din necropola respectivă (mormintele 5, 10, 14, 15, 38, 41, 42, 47, 56, 65, 71)⁴⁰.

2. O altă latură a interpretării sale privind relația mormântului de la Szentes-Lapistó și cea de la Sinowjewka reprezintă caracteristici formale și tehnologice ale inventarului, considerate foarte asemănătoare⁴¹.

³² Hampel 1905.

³³ Vida 2003, 303.

³⁴ Din păcate, rezultatele foarte bine documentate ale arheologului amator au fost publicate aproape la 100 de ani de la moartea sa. Kisléghi Nagy 2010, 20, 105–108; Kisléghi Nagy 2015, 25–26, 121–125.

³⁵ Banner 1927, 152, 8. kép.

³⁶ Móra 1932, 59–60.

³⁷ „...és ami a *legfontosabb*, fejjel északkeletre orientálódva...”. Csallány 1933–1934, 208.

³⁸ „...A Szentes-lapistói sírhoz, nemcsak a leletdarabok azonos stílusa, hanem a *temetés módja* tekintetében is legközelebb áll a sinowjewkai aknasír...”. Csallány 1933–1934, 208.

³⁹ Csallány 1933–1934, 208.

⁴⁰ Csallány 1961, 45, 47–48, 52–55, Abb. 2.

⁴¹ Această observație a lui Csallány a fost criticată de către István Bóna 1979, 13.

3. Totodată, paradoxal, depunerea rămășițelor calului în mormânt este interpretată ca fiind de o importanță destul de redusă în ceea ce privește originea individului, fără îndoială reprezentând un tip de *habitus funerar* foarte specific perioadei, neavând conotații etno-culturale, după părerea autorului.

În urma analizei sale, în articolul său, Csallány conchide cu următoarele observații⁴²:

A. Mormântul poate fi datat în cadrul *grupului II de morminte*⁴³ al epocii avare, adică în cursul secolului VII.

B. „Purtătorii” grupului II de antichități ale epocii avare au fost triburile de origine *tiurcice*, în primul rând probabil *bulgari-kuturguri*.

C. Mormântul de la Szentes-Lapistó aparține grupului etnic *bulgar-kuturgur* și este datat la sfârșitul secolului VI – începutul secolului VII.

D. Materialul arheologic al analogiilor reflectă o legătură puternică sau/și o coexistență de lungă durată între goții din Crimeea (necropola de la Suuk-su) și *bulgarii-kuturguri*, printre care și mormântul de la Szentes-Lapistó.

E. Necropola săpată între anii 1930–1941 de Gábor Csallány la Szentes-Nagyhegy și publicată de Dezső Csallány în 1961, după părerea autorului, poate fi legată de o populație *est-gotică* și pe baza inventarului necropolei de la Suuk-su, la rândul ei, se poate data la sfârșitul secolului VI – începutul secolului VII.

F. Populațiile triburilor *est-gotice* din Crimeea și cele de *bulgari-kuturguri* au fost antrenate în migrația avară în a doua parte a secolului VI, în direcția bazinului Dunării mijlocii.

După cum se poate vedea, observațiile lui Csallány au fost foarte complexe, de la problemele identificării macro-grupurilor pe baza izvoarelor arheologice (situri funerare), migrații, relații inter-grup pe distanțe mari. Teoriile lui Csallány, așa cum remarca peste 45 de ani István Bóna⁴⁴, au avut efecte puternice în ceea ce privește cercetarea *epocii gepidice*, însă între timp au dispărut din argumentația specialiștilor, iar situl funerar de la Szentes-Nagyhegy (și altele asemănătoare) nu se mai explică printr-o migrație a *goșilor crimeeni*⁴⁵.

În schimb, teoria etnicizantă al lui Csallány din 1934 privind *bulgarii-kuturguri* a marcat profund evoluția cercetării, observațiile lui din anii 30 ai secolului trecut au rămas practic aproape neschimbate timp de aproape 70 de ani, dispărând și reapărând ca un pârau subteran.

Fără îndoială, în cercetarea epocii avare, mai ales în ceea ce privește interpretările etnice, dar și a tipo-cronologiei epocii se remarcă studiul lui Csallány din 1939. Spre deosebire de articolul lui din 1934, o schimbare majoră poate fi observată în concepția lui, și anume habitatul se sistematizează conform unei realități etno-politice imaginate în cadrul Chaganatului Avar⁴⁶ – concepție care nici până în zilele noastre nu a dispărut (vezi sfârșitul capitolului). Astfel, cu prilejul publicării și analizei succinte a mormintelor de nișă tip catacombă (*Stollengrab*) cercetate în cadrul siturilor funerare din zona Mureș-Tisa-Aranca (73 de morminte din 13 situri funerare la nivelul anului 1939), Csallány își schimbă cu 180 de grade concepția lui de până atunci, definind populația înmormântată în mormintele de nișă tip catacombă cu depuneri de cai ca fiind avară, teoria lui sprijinindu-se și pe analogii

⁴² Csallány 1933–1934, 211–212.

⁴³ Fără să menționeze numele lui Joseph Hampel, Csallány se referă evident la sistematizarea materialului arheologic al epocii avare. Hampel 1905, Vol. II.

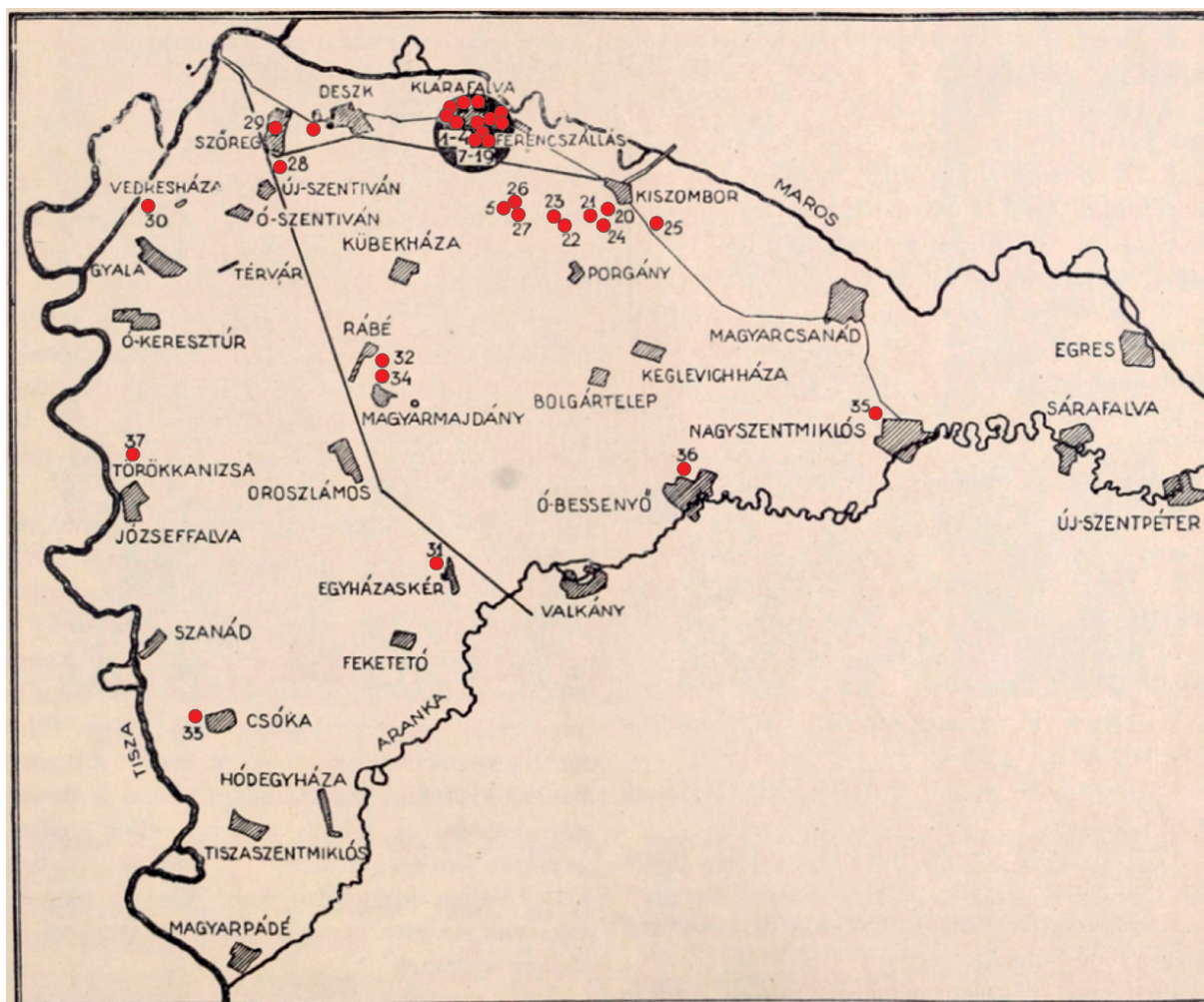
⁴⁴ Bóna 1978, 127–128.

⁴⁵ Spre exemplu, însuși Csallány scrie că *Suuk-Su* este o necropolă bizantină, elementele de la Szentes-Nagyhegy sunt *influențe bizantine*, dar menține părerea ca necropola datează în secolele VI–VII, adică aceste influențe sunt caracteristice epocii avare. Csallány 1961, 328, 359.

⁴⁶ Csallány 1939, 121–155.

etnoistorice: citează similitudini din rândul ritualurilor populațiilor mongole și kirgize, folosind în acest sens și datele lui Plano Carpini⁴⁷.

Astfel, dacă în articolul din 1934 al lui Csallány mormântul de la Szentes-Lapistó, din zona Crișuri – Tisa – Mureș, fusese interpretat *cuturgur-bulgar*, grupul mormintelor cu nișă din zona Mureș – Tisa – Aranca în 1939 a fost interpretat *avar*, cu alte cuvinte în concepția lui Csallány de după 1934 s-a petrecut o schimbare completă privind teritorialitatea etnoculturală în Chaganatul Avar: dacă în 1934 în aceste regiuni au fost *cuturgurii*, în 1939 în construcția lui istorică locul lor a fost luat de *avarii* lui Bayan.

1. kép. Avarkori temetők és lelőhelyek a Tisza–Maros–Aranka szögéből. — Abb. 1. Gräberfelder und Fundorte im Theiss–Maros–Aranka Winkel.

Figura 4. Distribuția siturilor funerare din zona Mureș – Tisa – Aranca (după Csallány 1939, 1. kép/Abb. 1 [cu puncte roșii am evidențiat siturile funerare])

Astfel, Csallány concepe o deosebire teritorială a habitatului acestor populații, denumite *gens*, însă aceasta fiind – încă! – una foarte elastică, în care grupul *avarilor* se vede în special prin mormintele cu nișă tip catacombă și cu orientare E-V sau NE-SV⁴⁸, iar în cazul *cuturgurilor*

⁴⁷ Csallány 1939, 133.

⁴⁸ „...Férfiakat, nőket vegyesen találunk. Irányításuk a Tiszától keletre eső területeken lábbal nyugatnak, délnyugatnak, Csókán délnek, a Tiszától nyugatra pedig kelet felé történik...” „...Ezt a temetési szokást én a kirgiz- és mongol földi hasonló szokások alapján, éppen a közép-ázsiai eredetű és mongol faji vonásokat mutató avarsághoz fűzöm...” Csallány 1939, 132, 134.

concepe o extindere teritorială care se extinde de la Felnac până în regiunile de la sud de Balaton, în Transdanubia⁴⁹, integrând pe lista descoperirilor o descoperire ca aceea de la Bócsa (com. Bács-Kiskun). Strâns legat de aceste date, în articolul său publicat din 1943, unul mult mai plastic, cu prilejul publicării a câtorva morminte de la Deszk-situl D, datând aceste morminte între anii 590–620, le-a legat de *avari*, și așa cum și subliniază în studiu, aceste morminte nu pot fi membrii altor ginți antrenați de avari din zona Caucazului⁵⁰.

Chiar dacă nu s-a pronunțat ferm în ceea ce privește habitatul delimitat foarte strict al populațiilor, clanurilor, ginților epocii avar, articolele menționate au însemnat ireversibil definitivarea într-o mare parte a concepției sale privind structuralitatea teritorială bazată pe teritoriile ginților, clanurilor puterii avar în prima parte a existenței sale (secolele VI–VII). Forma finală a teoriilor sale a fost expusă într-un articol din 1953, respectiv în opera sa din 1961, precum și într-un articol separat din 1963 și 1968 (Fig. 5).

Astfel, după cel de Al Doilea Război Mondial, mai precis în 1953 publică un articol (probabil scris cu mult mai înainte, deoarece descoperirea datează din 1943) în care ia foarte clar poziție în privința habitatului clanurilor, ginților de *cuturguri*, precizând că *habitatul lor destul de închis poate fi localizat în special între Dunăre și Tisa, respectiv în zona Transdanubiei*⁵¹. Csallány își expune foarte clar părerea: această grupă funerară nu arată semne de „rudenie culturală” cu grupul caracterizat de morminte cu nișe de pe teritoriul de peste Tisa (grupul *avar* în concepția lui)⁵², numărând în total 98 de situri pe care leagă de aceștia (*cuturguri*).

Această poziție științifică o reia în articolul său din 1963, respectiv în *corpusul* de descoperiri gepidice din 1961. În articolul său din 1963 precizează – din nou – că cele două grupuri arheologice din epoca avară (mormintele cu nișă, respectiv gropile de sacrificiu) reprezintă entități de populații distincte: primul grup ar fi al *avarilor*, al doilea al *cuturgurilor*⁵³, care au împărțit teritoriile cucerite, pe care în volumul său din 1961 îl prezintă și ilustrativ, adică *avarii* lui Bayan au

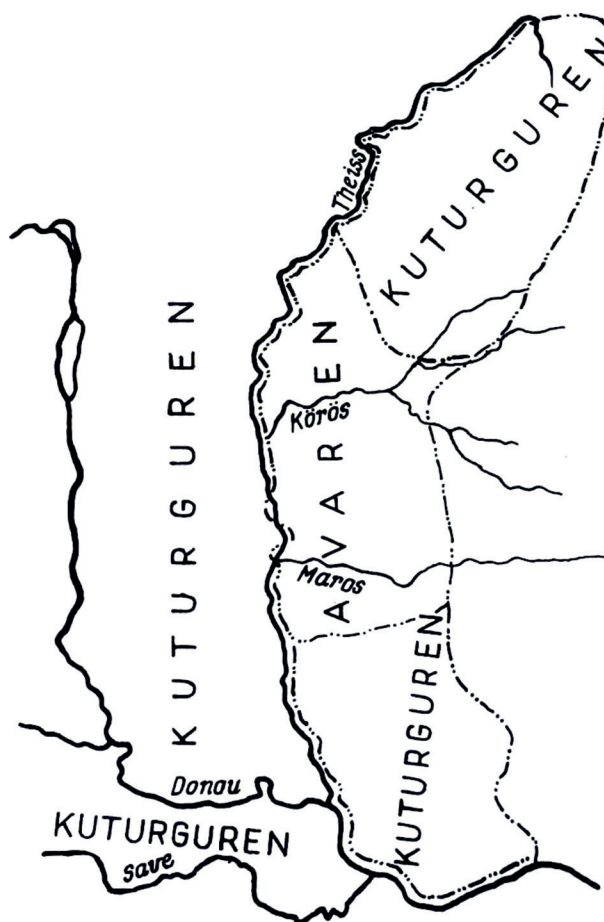

Figura 5. Sistemul de habitat avar-cuturgur în secolele VI–VII și zona de habitat a „poporului avar al lui Bayan” (după Csallány 1968, Abb. 10)

⁴⁹ „A pontusi Hún-bolgárbirodalom területéről Magyarországra szakadt kuturgur-uturgur bolgár népréteg saját népi hagyatékát pedig abban az emlékanyagban látom, amit a madarasi, nagymányoki, farkasréti, tiszaburai, fönlaki, szeged-zákányi stb. anyag képvisel.” Csallány 1939, 153.

⁵⁰ Csallány 1943, 169.

⁵¹ „Zárt településterületük főként a Duna–Tisza között és a Dunántúlon van.” Csallány 1953, 140.

⁵² „A tiszántúli fülkesíros avar csoporttal rokonságot nem mutat...” Csallány 1953, 140.

⁵³ Spre exemplu: „Az avar és a kuturgur-bolgár (-hun) emlékanyag különbözőségét, nem a préselt és öntött díszítmények egymáshoz való viszonyai határozzák meg, hanem bizonyos zárt csoportban mutatkozó és egymással szembe álló tárgyi fölfogásbeli és rítusbeli különbségek, irányzatok, külföldi összefüggések komplexumai, amelyek más-más népi kultúrákat és kultúrszínvonalakat eredményeznek.” Toată teoria expusă: Csallány 1963a, 31–32.

ocupat zonele Criș-Mureș-Tisa, Bazinul Transilvaniei și Bazinul Vienei, în timp ce gințile bulgarilor *cuturguri* Banatul (teritoriile la sud de Aranca), zona Hajdúság și Nyírség, respectiv exclusiv teritoriul dintre Dunăre-Tisa, dar și în zonele Drava-Sava, Transdanubia, vestigiile lor (ale *cuturgurilor*) au fost în preponderență⁵⁴. Această idee o prezintă ilustrativ în volumul său din 1961, în două articole din 1966⁵⁵ și 1968⁵⁶, fiind criticată și de un istoric⁵⁷.

Sintetizând, opera lui Dezső Csallány este un reper cronologic în privința cercetării secolelor VI–VII – în general a Bazinului Dunării mijlocii – iar prin faptul, că încă din anii '30 a încercat să aplice cercetarea regională, fără îndoială reprezintă o atitudine științifică originală. Cu toate acestea atitudinea lui – așa cum a subliniat și István Bóna în 1978⁵⁸ – este puternic influențată de ideologiile vremurilor sale (poate fi identificată și influența lui Gustaff Kossina și a curentului *Siedlungarchäologie*), în care conceptele de *etnie/popor* și *cultură arheologică* s-au suprapus. Astfel pe baza ritualurilor funerare și pe baza culturii materiale și arheologul din Szeged a definit *avarii* și *cuturgurii*. Evident, nu numai Csallány se integra în gândirea specifică perioadei sale: spre exemplu Rolf Hachmann chiar dacă critica identificarea *etniei/poporului* și a *culturii arheologice*, pe cea din Mazovia a identificat-o cu *goții*⁵⁹.

Totodată, metodologia de lucru a lui Csallány a fost mult mai nuanțată, dar în același timp oscilantă. Și, așa cum putem identifica în textele sale, uneori nu a creat veritabile „state naționale” cultural omogene, ci sugera permeabilitatea contactelor dintre aceste ginți, clanuri, comunități și diferite obiceiuri (spre exemplu, menționează Peregú Mare ca o descoperire de tip *cuturgur*, cu toate că regiunea a identificat-o cu așa-zisa zonă a *avarilor!*). Cu toate acestea, spre exemplu în articolul din 1953 – așa cum am prezentat anterior – vorbește însă de *habitatul închis al cuturgurilor*.

În general, Csallány, pe de o parte, a dus mai departe gândirea specifică a secolului al XIX-lea (*stat – teritoriu – națiune*), dar în același timp a și creat oportunitatea de a analiza fenomenele arheologice urmărind regionalitatea, care fără îndoială este un element modern în opera arheologului de la Szentes. Această atitudine de cercetare nu a fost specifică deloc gândirii științifice a perioadei anterioare.

II.2. Schimbarea interpretărilor: activitatea Ilonei Kovrig, Gyula Török. Populațiile Chaganatului Avar

Una dintre personalitățile importante ale arheologiei maghiare post-romane de după 1945 a fost fără îndoială Ilona Kovrig, născută la Arad⁶⁰. Activitatea Ilonei Kovrig privește tematica care abordează (și) arheologia zonelor de peste Tisa, chiar dacă tangențial se remarcă în special prin articolul ei din 1955, respectiv cel – împreună cu József Korek – din 1960.

În primul articol, critica ei vizează concepția lui Csallány privind definirea etnocentristă a materialului arheologic, pe care acesta l-a legat de *cuturguri*, atrăgând atenția că artefactele citate de către arheologul maghiar se găsesc pe un spațiu uriaș, până înspre Asia Centrală, iar mormintele cu nișă tip catacombă mai degrabă pot fi legate de zona Volgăi. Acestea pot fi de fapt

⁵⁴ Csallány 1963a, 32–33.

⁵⁵ Csallány 1965–1966, 10. kép.

⁵⁶ Csallány 1968, Abb. 10.

⁵⁷ „A kimutathatóan más népekbe felszívódott kuturgurokról beszélni 568 után történeti tévedés, és így ennek a „pánkuturgur”-elméletnek semmi történeti alapja nincs.” Simonyi 1964, 196–197.

⁵⁸ Bóna 1978, 127–128.

⁵⁹ Hachmann 1970, 277.

⁶⁰ Despre Ilona Kovrig: Tóth 2008, 317–318.

fenomenul funerar *bulgar*⁶¹. Disparația obiceiului de înmormântare în gropi de tip nișă-catacombă nu se leagă de înfrângerea cuturgurilor și fuga acestora din zonele Bazinului Carpatic. Pe parcursul a numai o jumătate de pagină, Kovrig a desființat una din principalele idei – croită cu multă dibăcie și investiție de energie (cel puțin) încă din 1939 – ale lui Csallány privind epoca avară, totodată a continuat și ea istoricizarea izvoarelor arheologice, pe care cercetările de teren pe parcursul următorilor ani au infirmat-o în totalitate.

În articolul comun din 1960, Ilona Kovrig și József Korek, publicând situl funerar de la Čoka, alcătuiesc și o listă a înmormântărilor cu rămășițe ale cailor din secolele VI–VIII, din care reiese că fenomenul se extinde din zona Transtisa până în Transdanubia, fiind o importantă observație negativistă, privind omogenitatea cultural-funerară a anumitor zone⁶², atrăgând atenția importanței orientării mormintelor⁶³.

Contribuția lui Gyula Török cu problema dezbătută aici este din nou tangențială, dar una foarte importantă. Integrând în analiză operele arheologilor sovietici, mai precis al lui I. V. Szinicin, K. F. Smirnov⁶⁴, Török formulează ideea că mormintele cu nișă tip catacombă (*fülkesír* în limba maghiară, *Stollengrab* în germană) și cu nișă laterală (*padmalyos sír* în limba maghiară, *Nischengrab* în germană), pot fi legate de o populație sarmatică, care a supraviețuit în zona Volgăi Inferioare în secolele V–VII⁶⁵. Practic, o dată cu aceste observații ale lui Török, teoria lui Csallány privind grupul avar în teritoriile de peste Tisa a fost dată uitării! *Pentru o vreme...*

II.3. Contra curentelor dominante⁶⁶: István Bóna și cercetarea epocii avară timpurii în regiunile Transtisa

Fără îndoială, o bornă importantă în general în arheologia maghiară și în special în epoca avară a reprezentat-o personalitatea lui István Bóna⁶⁷. Prin două articole, acesta a marcat tema aflată în dezbateri: primul este analiza mormântului de la Szegvár-Sápoldal⁶⁸ (*Pl. 11*), iar al doilea cuprinde corectarea, completarea și reinterpretarea marilor descoperiri din secolul XIX în privința epocii avară, printre care (și) mormintele de la Kunágota (*Pl. 13*) și Kunmadaras (*Pl. 15/10*)⁶⁹.

Prima analiză a lui Bóna despre mormântul descoperit în 1952⁷⁰ a fost fără precedent în arheologia maghiară post-romană din mai multe puncte de vedere:

1. Spre deosebire de generalizarea practică, Bóna scoate în evidență caracterul unic al fiecărui mormânt, mai ales al celor cu inventare fastuoase;

⁶¹ Kovrig 1955b, 43.

⁶² Kovrig – Korek 1960, 288–289.

⁶³ „Les differences d'orientation se reflètent encore dans la material archéologique et dans les coutumes, et ainsi l'étude simultanée et approfondie de ces directions et des trouvailles peut servir de base á des deductions chronologiques, ou même ethniques jusqu'à une certain point.” Kovrig – Korek 1960, 273.

⁶⁴ Синицын 1959, 39–205; Смирнов 1959, 206–322.

⁶⁵ Török 1973, 130–131.

⁶⁶ Practic, Bóna critică toată arheologia maghiară a epocii avară: „...Es gibt also von archäologischem Gesichtspunkt aus gar keinen wesentlichen Unterschied zwischen Csallány und den übrigen Forschern; beide Lager arbeiten mit denselben Gruppen und Erscheinungen. Der einzige Unterschied besteht in der Benennung der Fundgruppen; Csallány benutzt nämlich — im Vergleich zu den übrigen Forschern — eine umgekehrte Terminologie. Mit jenem Teil seiner Theorie, der die finnisch-ugrische, ja ungarische Herkunft der Pseudo-Awaren erörtert, beschäftigen wir uns weiter unten...” Bóna 1971, 303.

⁶⁷ Despre profesorul István Bóna, vezi: Raczky – Vida 2007, 365–371.

⁶⁸ Bóna 1979, 3–32; Bóna 1980, 31–95.

⁶⁹ Bóna 1982–1983, 88–98.

⁷⁰ Prima oară în literatură este semnalată de către Csallány 1956, 193.

2. Nu ia poziție în discuția contradictoriu D. Csallány – I. Kovrig – J. Harmatta privind habitatul avar-cuturgur (aceasta fusese criticată de Bóna în lucrarea lui din 1971⁷¹), dar, analizând fenomenul din punct de vedere al habitatului chaganatului, evită problema identificării *etnice* a persoanei, critică atitudinea *etnicistă* a lui Csallány⁷²;

3. Analizează mormântul dintr-o perspectivă micro-, respectiv macroregională, extinzând observațiile sale pe un spațiu vast eurasiatic⁷³;

4. Bóna datează mormântul la sfârșitul secolului VI, legându-l de bogăția elitelor chaganatului în urma stipendiilor anuale primite de la imperiu⁷⁴.

La fel de importantă este analiza sa în ceea ce privește mormintele de la Kunágota și Kunmadaras, descoperite în secolul XIX. Mormântul de la Kunágota, în ceea ce privește inventarul și ritualurile funerare reconstituite pe baza datelor avute la dispoziție într-o oarecare măsură, se aseamănă cu cel de la Szegvár-Sápoldal, fără a putea fi datat înaintea secolului VII (cum se și datează în prima parte a secolului VII)⁷⁵.

În sintezele mari ale anilor '80, mai ales în cea din 1984, dar și în articolul din 1990⁷⁶, Bóna critică – fără să rostească numele lui Csallány, Kovrig și Harmatta – atitudinea etnicisto-regionalistă, cu scopul de împărțire a materialului arheologic între *avari* și *cuturguri*⁷⁷, mormintele considerate de el fără conotații etnice, ci ale unor „înalți conducători militari” ai unor *aule* de la Kunágota și Kunmadaras descoperite în regiunea de peste Tisa, nu departe de Crișuri, cum și alte situri funerare de câteva morminte – considerate timpurii de către Bóna – de la Kiszombor, Deszk, Szegvár⁷⁸. Totodată, creionează evoluția societății epocii avarie în stil *evoluționist*, de la nivelul de sălașuri până la sistemul de habitat cristalizat din secolul VII, iar centrul de putere în prima fază îl plasează în zona sudică a fostei provincii romane Pannonia (Transdanubia), care din secolul VII – după părerea lui Bóna – este mutat în zona dintre Dunăre și Tisa (reprezentată de mormântul de *kagan* de la Kunszentmiklós-Bábonny/Kunbábonny, considerat de Bóna *nepotul* lui Bayan cuceritorul)⁷⁹.

⁷¹ Bóna 1971, 303.

⁷² Bóna 1979, 25. Totodată, această critică nu poate fi depistată în varianta germană a lucrării (Bóna 1980, 31–95), chiar dacă aceasta este mult mai vastă.

⁷³ Analiza în acest sens poate fi detectată mai mult în varianta germană a studiului. Bóna 1980, 36–93. În acest sens, vezi și sinteza arheologului: „...Der awarische Herr von Szegvár wurde — der uralten asiatischen Sitte nach — mit dem vom Gürtel losgebundenen Schwert und dem Köcher begraben. Sein Panzer, den sein Sohn oder irgendein naher Verwandter angeerbt hat, wurde ihm der asiatischen Tradition gemäß in Form von 7 — aus dem unteren Rand des Panzers ausgeschnittenen — Lamellen in das Grab symbolisch beigelegt —, vielleicht dachte man daran, daß durch die Zahl von magischer Kraft aus den Lamellen im Jenseits wiederum ein ganzer Panzer wird. In seinen Mund wurde, der alten Sitte folgend, als «Wegzehrung» für das Jenseits eine Goldmünze gesteckt. Man legte ihm auch auf den geschlossenen Sarg — den Traditionen entsprechend — seinen gespannten Bogen.” Bóna 1980, 93.

⁷⁴ Bóna 1980, 92.

⁷⁵ „...A bonyolult probléma leegyszerűsített megoldásától azonban érdemes óvakodni. Annyit valószínűleg megengedhetünk, hogy a kunágotai leletek földbekerülése aligha következett be a VII. század előtt.” „...kunmadarasi sír II. stílusú készítményeit különösebb aggodalom nélkül 600 körülre keltezhetjük...” Bóna 1982–1983, 88, 98, 116. Spre deosebire de Bóna, Éva Garam datează mormântul în ultimul sfert al secolului VII, integrând în grupul Tótipusza – Igar – Dunapentele. Garam 1976, 144–145, nota 66. István Bóna respinge datarea lui Garam: Bóna 1982–1983, 98.

⁷⁶ „...Die Forschung hat uns allen einen Streich gespielt, sämtliche ethnische Theorien können über Bord geworfen werden. Wenn man es sich gut überlegt, hätten wir das schon früher machen können, da ja die Kutriguren, Utiguren, Saraguren auch keine Europäer waren, sondern an der Wende des 5–6. Jh. auf die Steppen nördlich des Schwarzen Meeres vom Gebiet jenseits der Wolga und des Urals zogen. Brachten sie also den Ritus zuerst mit sich oder die Awaren (eventuell voneinander unabhängig), seine Wurzeln reichen jedenfalls bis nach Asien zurück.“ Bóna 1990, 116.

⁷⁷ Bóna 1984, 322.

⁷⁸ Bóna 1984, 322–323.

⁷⁹ Bóna 1984, 322–324.

II.4. Școala de arheologie de la Budapesta în umbra lui Bóna: Attila Kiss și Károly Mesterházy, între irelevanța și relevanța regionalismelor în cercetarea epocii avară timpurii (1960–1990)

Fără îndoială, influența lui Bóna în perioada anilor '70–80 ai secolului XX, cadru didactic (din 1981 profesor universitar) la Catedra de Arheologie a Universității Eötvös Loránd (unde a predat arheologie de la preistorie până la epoca așa-zisă a migrațiilor) a marcat generații întregi de arheologi, printre care și pe cei care s-au specializat pe epoca avară, cum ar fi Attila Kiss și Károly Mesterházy. Totodată, alături de numele lor trebuie menționat și cel al lui Péter Tomka, întrucât începutul analizelor medio- sau microregionale în arheologia post-romană din Ungaria se leagă fără îndoială încă din anii '70 în special de numele lui⁸⁰, chiar dacă acestea nu au vizat regiunile de peste Tisa, ci regiunile Câmpiei Mici (*Kisalföld/Malá dunajská kotlina/Little Hungarian Plain*⁸¹).

Analizând mormintele cu depunerea rituală a cailor sau a resturilor acestora, Attila Kiss a remarcat că tipul V definit de către el poate să aibă o *relevanță etnică*, pe lângă importanța cronologică foarte clară⁸². Articolul lui Kiss a rămas valabil până azi, fiind folosit practic în toate analizele care au tangențe cu depunerile de cai. Importanța lui a fost minimalizată, respectiv pe alocuri criticată de către Bóna în 1979⁸³, chiar dacă analiza lui privind depunerile de cai în morminte⁸⁴ a realizat-o și el tot pe baza tipologiei lui Kiss.

În articolul despre înmormântările cu părți de cai (*partielle Pferdebestattungen*) Károly Mesterházy la rândul său menționează că acestea se găsesc în majoritatea cazurilor (cca 70%) la est de Tisa, precum și faptul că orientarea E-V este caracteristică mai ales acestor regiuni⁸⁵.

În același timp, Mesterházy însă nu evidențiază că aceste diferențe regionale ale ritualurilor funerare ar avea o semnificație *etno-culturală*, respectiv propune – pe baza multor analogii – o relaționalitate cu orizontul funeral din Altai ai secolelor III–V⁸⁶, cu alte cuvinte o idee aproape similară cu a lui Bóna⁸⁷.

Tot cu tendințe macroregionale putem caracteriza articolul de sinteză privind înmormântările cu resturile calului al lui Mária Némethi și László Klima⁸⁸, chiar dacă aceștia la rândul lor precizează că orientările E-V caracterizează – ca o specificitate regională – teritoriile de peste Tisa⁸⁹.

Astfel, vedem că reprezentanții școlii de la Budapesta, chiar dacă nu respingeau regionalitatea din analizele și observațiile lor arheologice, cu toate acestea orientările lor științifice tindeau a fi mult mai globale, macroregionale.

⁸⁰ Tomka 1972, 27–75; Tomka 1975, 5–90; Tomka 1977–1978, 17–108.

⁸¹ „Little Hungarian Plain, Little Alföld is a plain (tectonic basin) in northwestern Hungary, south-western Slovakia, and eastern Austria.” https://en.wikipedia.org/wiki/Little_Hungarian_Plain.

⁸² Kiss 1962, 156.

⁸³ Spre exemplu: Bóna 1979, 12, 20–21.

⁸⁴ Bóna 1979, 15–18.

⁸⁵ Mesterházy 1987, 234–235.

⁸⁶ Mesterházy 1987, 239.

⁸⁷ „A különböző időben és rendkívül nagy területen megjelenő korai részleges ló- és lovastemetkezések különböző megjelenési formái (szinte kivétel nélkül lószerszám nélküli temetkezések) azt sejtetik, hogy e szokásnak lényeges elemei az Altaj-vidék népessége között sem voltak ismeretlenek.” Mesterházy 1987, 237.

⁸⁸ Némethi – Klima 1987–1989, 173–245.

⁸⁹ Némethi – Klima 1987–1989, 177.

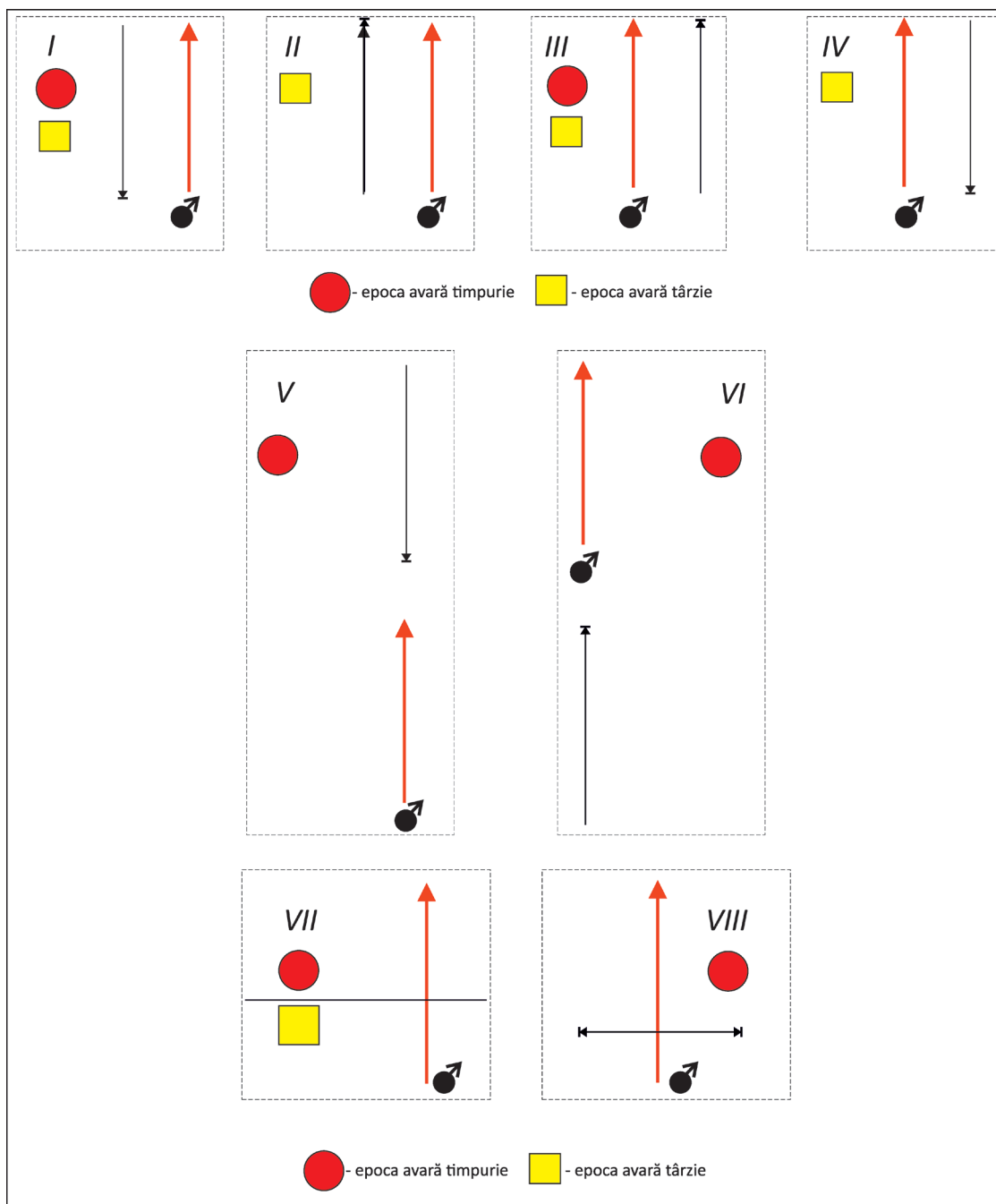

Figura 6. Tipologia depunerilor de cai realizate de către Attila Kiss (1962) (combinația figurilor 1-2 redesenat de către autor)

II.5. (Re)apariția (regionalismului) „fenomenului Transtisa” și reînvierea spiritualității lui Csallány. Populația nomadă misterioasă „est-europeană” și cristalizarea conceptului de regionalism Transtisa în arheologia din Ungaria

După criticile aduse în anii '60-70 de către Bóna ideilor lui Csallány (și nu numai), „rebrodarea” teoriei acestuia, care se va extinde în literatură de specialitate ca fenomenul Transtisa, se leagă în primul rând de numele lui Béla Kürti, respectiv al lui Gábor Lőrinczy⁹⁰.

Béla Kürti s-a ocupat mai mult tangențial în lucrările sale cu mormintele cu nișă tip catacombă și cu alte observații privind evoluția siturilor funerare la est de Tisa. Metodologia sa a

⁹⁰ Kürti 1986, 31: nota 3 amintește deja că monografia mormintelor cu nișe o pregătește G. Lőrinczy, adică specialistul care se va ocupa de tot lotul de morminte de tip nișă-catacombă.

moștenit-o la rândul lui de la Dezső Csallány (1934, 1939), doar concluziile sale diferă de ale acestuia. În primele sale articole, după părerea lui, deoarece în faza timpurie acest tip de ritual s-a extins într-o zonă geografică relativ mică, a considerat că nu se poate lega de etnicitate, ci doar de un *grup de populație* (fără să explice foarte clar ce înțelege prin acesta)⁹¹.

Mai târziu, în 1986, remarcă faptul că în nici o necropolă procentajul mormintelor cu nișe nu depășește 50%, iar de cele mai multe ori acestea rămân sub 10. La final, ajunge la concluzia că populația înmormântată în morminte cu nișe este reprezentanta unei populații asimilate de către avari⁹². Față de aceste teorii istoricizante – și nu prea bine argumentate – mult mai interesante, dar rămase fără ecou în literatură, sunt observațiile sale privind habitatul și microregionalismul: cartând mormintele de la Törökkanizsa, Kunágota și Kunmadaras, respectiv cele așa zise de orfevru de la Felnac, Kunszentmárton și Rákóczifalva, ajunge la concluzia că acestea reprezintă conducătorii acestor microregiuni⁹³, astfel fiind o încercare de interpretare în sens *vertical* a izvoarelor arheologice⁹⁴.

Mult mai pronunțat au fost integrate ideile lui Csallány în lucrările lui Gábor Lőrinczy. Încă de la începutul activității sale din anii '80, Lőrinczy prezintă fenomenul funerar de la Tisa Superioară până la râul Aranca ca pe unul omogen. În primul lui articol privind această problemă abordează chestiunea orientării defuncțiilor din morminte. Așa cum reiese din text, sursa principală a ideii de a aduna orientările E-V, NE-SV a reprezentat-o articolul lui Csallány din 1934, dezbătut mai sus, subliniind astfel că cercetarea nu a urmat direcția arheologului de la Szeged și Nyíregyháza, criticând arheologia maghiară pentru indolență, lipsa de interes manifestată față de tematică⁹⁵, deși István Bóna în articolul său din 1979 sublinia, pe bună dreptate, că orientările în epoca avară timpurie fuseseră foarte eterogene⁹⁶.

În legătură cu orientările din regiunile Transtisa, el menționează că în *general* sunt E-V, NE-SV, fără să ofere o statistică concretă cantitativă în privința procentului acestora. Într-un alt articol, menționează în mod eronat direcția E-V a unui mormânt de la Szentes-Borbásföld, având orientare după gradele 12/13–212°, care trebuia catalogată evident în direcția N-S⁹⁷. Totodată, din considerente pe care nu le expune, evită să le enumere – spre deosebire de lista orientărilor E-V, NE-SV – siturile funerare în care sunt înregistrate orientările înhumaților în direcția N-S, deși menționează că sunt cunoscute 14 situri cu orientări în această direcție⁹⁸. Din această cauză, harta de distribuție a lui Lőrinczy reflectă doar în parte situația din 1992⁹⁹: pe de o parte ar fi fost indicat să carteze toate orientările în regiunile numite de el *Transtisa* sau, dacă a preferat doar orientările E-V, NE-SV, atunci trebuia să ne indice și orientările de această orientare nu numai în zona Transtisa. Vedem cum „*cruciada*” lui Lőrinczy pentru revenirea la șabloanele expuse de Csallány și criticate mai ales de Bóna prezintă foarte multe greșeli și inexactități¹⁰⁰.

După părerea mea, este greșit și punctul 2 al articolului, și anume că zona de habitat a populației nomade „est-europene” este „...relativ închisă.”¹⁰¹, macroregiunea denumită în epoca

⁹¹ Kürti 1981, 38; Kürti 1983, 191–192.

⁹² Kürti 1986, 27.

⁹³ Kürti 1986, 26.

⁹⁴ Încă mai vezi: Kürti 1983, 49, 51.

⁹⁵ Lőrinczy 1987–1989, 161–162.

⁹⁶ Bóna 1979, 23.

⁹⁷ Lőrinczy 1996, 177.

⁹⁸ Lőrinczy 1987–1989, 164–165.

⁹⁹ Articolul *de facto* a fost publicată în 1992!

¹⁰⁰ Despre o altă greșeală frapantă privind analiza mormântului de la Sânpetru German-Magazin, vezi Mărginean – Gáll 2025, 67–76.

¹⁰¹ „...Településterületük jól körülhatárolható, viszonylag *zárt*nak mondható (1. kép).” Lőrinczy 1987–1989, 164–165.

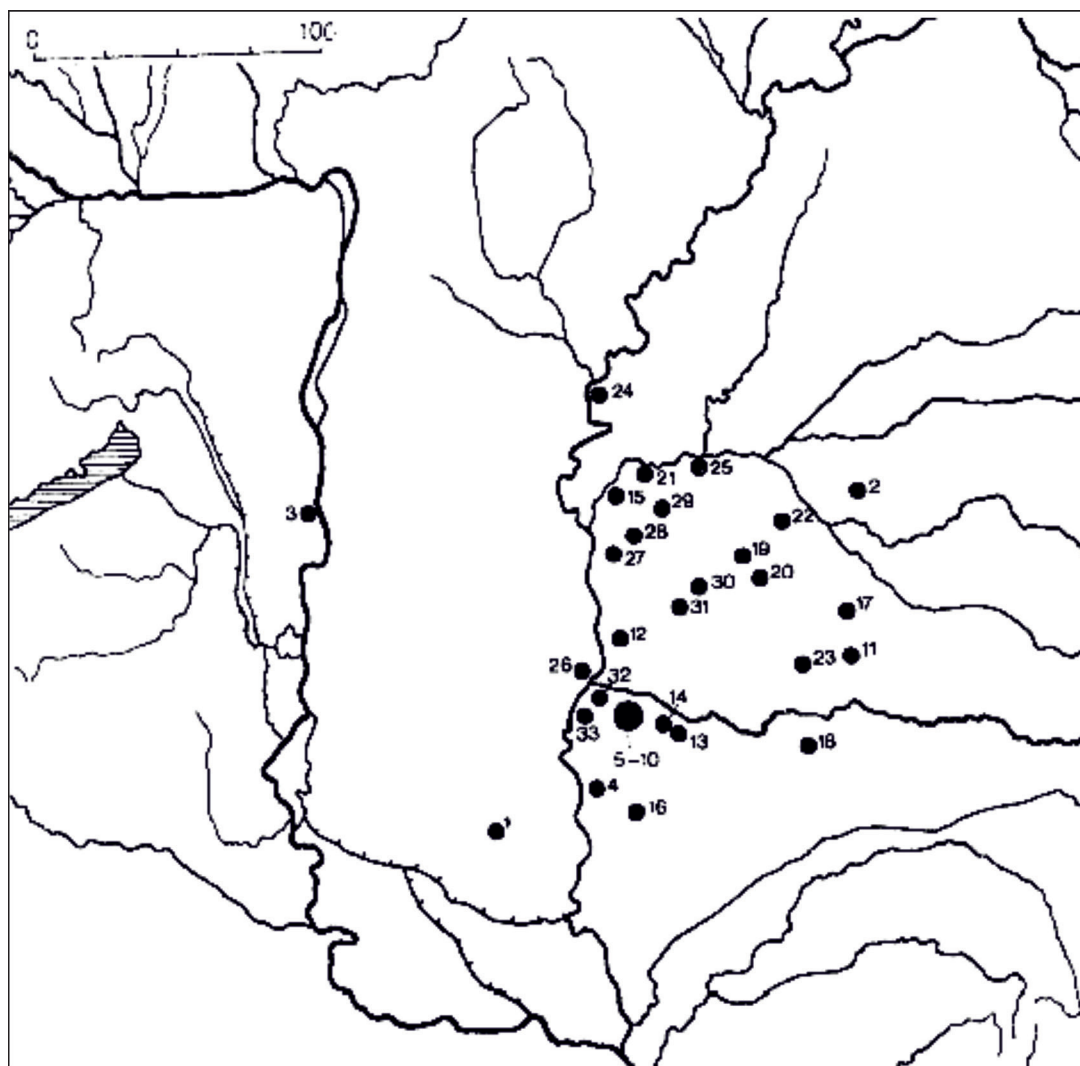

Figura 7. Distribuția teritorială a mormintelor cu nișă-catacombă în lucrarea lui B. Kürti (1996, 2. kép)

modernă de la Tisa Superioară până la Dunăre ca *Transtisa*¹⁰² nu poate fi considerată în nici un caz „închisă” (ca să nu mai vorbim de râul Aranca – marcată de Lőrinczy ca o graniță culturală – cu un debit destul de mic!).

Celelalte caracteristici ale siturilor funerare ale regiunii, pe care le enumeră Lőrinczy ca fiind caracteristici regionale, sunt la fel problematice, cum este depunerea parțială a animalelor¹⁰³, lipsa scăriștelor în mormintele în care au fost așezate parțial oase de cai (fără să ne ofere o listă în acest sens), fiind prezentate de către arheologul din Szeged ca semne *etno-caracteristice*.

Însă nu cu acest articol a produs arheologul din Szeged polemică în arheologia maghiară (și paradoxal nu cu reprezentanții școlii de la Budapesta, ci cu un specialist tot din Szeged), ci cu articolul despre mormintele cu nișă tip catacombă¹⁰⁴. În acest studiu subliniază că din cauza faptului că nu putem vorbi de analogii precise, modelul mormintelor cu nișă tip catacombă probabil a fost preluat și adus din zonele estice (un model putând fi mormintele denumite catacombă), însă practicarea lui s-a început în aceste zone cu întârziere¹⁰⁵. În pagina următoare a aceluiași articol menționează că mormintele cu nișă tip catacombă (adâncite și alungite perpendicular)

¹⁰² Kristó 2000, 9.

¹⁰³ Vezi în acest sens și critica lui Madaras 2004, 343.

¹⁰⁴ Lőrinczy 1994, 311–335.

¹⁰⁵ Lőrinczy 1994, 318.

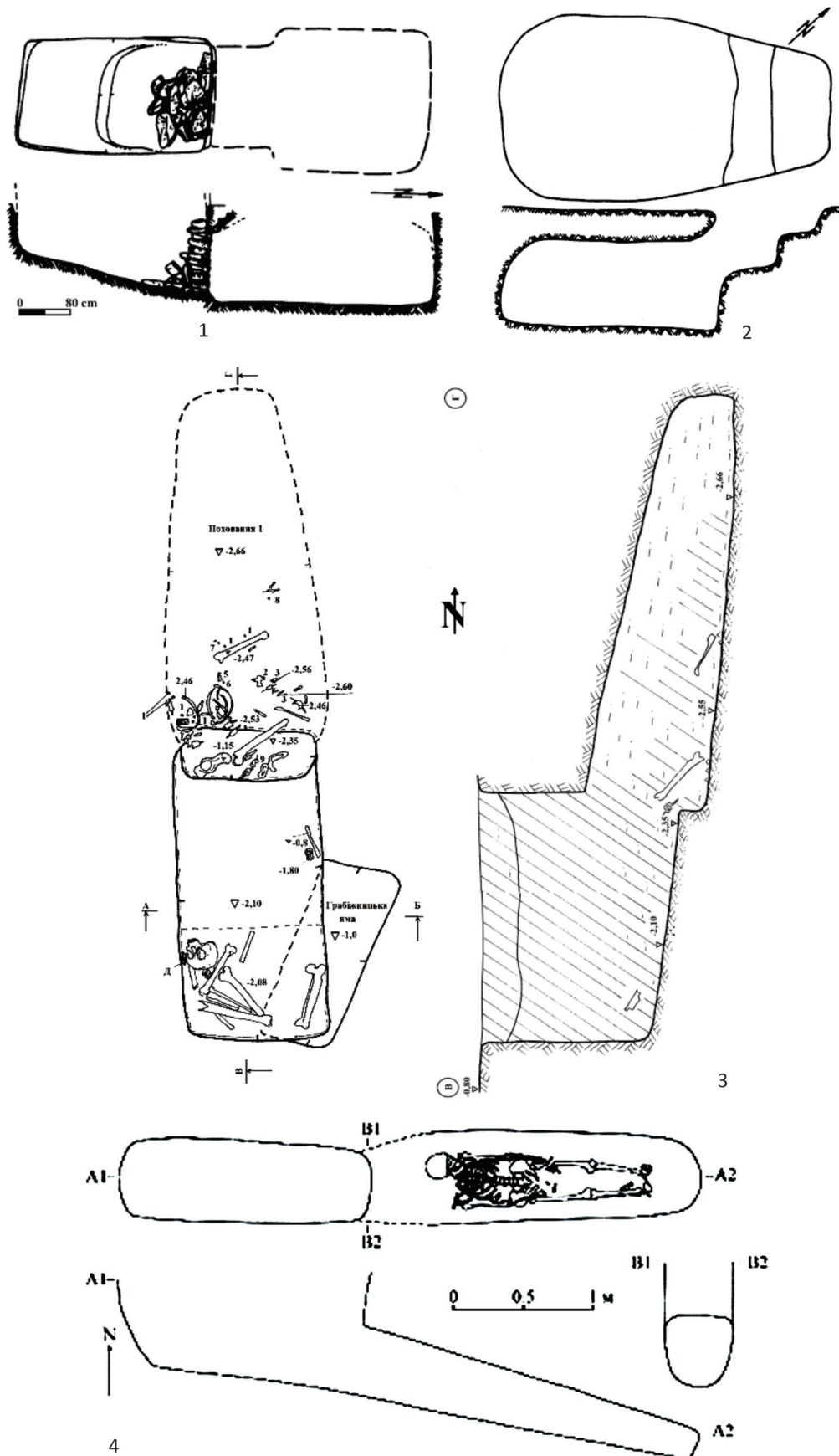

Figura 8. Morminte de tip nișă catacombă de la Porogi T2/B1 (1), Cazaclia T 10/B1 (2) (Smirnov tipul II), Storozhove tumulul 17, M. 1 (3), respectiv Zaldapa M. 21 (redesinat după Bârcă 2006, Fig. 150; Динчев 2024, Обр. 36в; Коваленко – Рейда 2025, Рис. 5)

s-au format din modelul mormintelor cu nișă laterală¹⁰⁶, semn că însuși arheologul din Szeged nu era convins de cele exprimate anterior. Totodată, Lőrinczy observă pe bună dreptate că mormintele cu nișă tip catacombă sunt datate mai mult cu monedele din secolul VII¹⁰⁷.

Așa cum am amintit, articolul lui Lőrinczy a produs o reacție negativă, Béla Kürti criticând metodologia și concluziile lucrării. Totodată – ceea ce nu a realizat Lőrinczy doar în articolul lui din 1995 (care a apărut în paralel sau poate mai târziu cu cel al lui Kürti [1996], deoarece acesta nu citează doar lucrarea din 1994) – cartează pentru prima oară¹⁰⁸ sau simultan cu harta de distribuție a lui Lőrinczy¹⁰⁹, siturile epocii avare unde apare acest tip de înmormântare.

În concluziile lucrării, Kürti subliniază că mormintele cu nișe tip catacombă cel mai probabil se leagă de tipul II de catacombă al lui K. F. Smirnov din 1972¹¹⁰. În mormântările de tip catacombă s-au extins din Kazahstan până în zona culturii Cerneahov¹¹¹, iar cele de tip II la rândul lor în stepile Volgăi, ale Donului și în orașele antice de la marginea stepei¹¹². Totodată, Kürti subliniază că zonele Crimeei de stepă, regiunile Donului și Caucazului nord-vestic au fost regiunile sălașurilor cuturgurilor și utrigurilor (fiind clar o aluzie la originea teritorială și etno-culturală a acestui mod de înmormântare apărut în Bazinul Carpatic în epoca avară)¹¹³.

Având în vedere reacția lui Lőrinczy din 1998 se puteau întrezări și relații personale nu foarte bune între cei doi arheologi de la Szeged¹¹⁴. Totodată, articolul s-a dorit a fi de fapt o sinteză a problemelor enunțate de către autor în articolele sale din 1992 și 1994, în care, după o introducere clasică, se dorește a se prezenta o statistică – destul de sumară – din care reiese, că din 190 de situri din zona Transtisa s-ar cunoaște în jur de 1200 de morminte¹¹⁵, din care doar 286 fiind publicate (fără să fie menționat la care sit se gândește autorul!). Aceasta este urmată de o prezentare generalizatoare, cunoscută din articolele anterioare: A. orientările din regiunile Transtisa sunt în direcția E-V, NE-SV (încă odată expune aceste idei fără statistici concrete); B. depunerea parțială a animalelor; C. morminte cu diferite tipuri de nișe¹¹⁶ (în partea a doua a articolului ne oferă alte date, dar fără enumerarea siturilor funerare amintite¹¹⁷). Prezentarea câtorva descoperiri inedite a fost urmată de enumerarea unor aspecte pe care le-am putut citi în articolele sale anterioare, subliniind „unitatea” ritualurilor funerare în aceste regiuni (!!)¹¹⁸, dar și observații care pot fi socotite la nivelul cunoștințelor actuale fără îndoială greșite, precum și răspunsul dat lui Kürti într-o notă specială¹¹⁹, fără să ne edifice ce înțelege prin termenii de *popor și grupuri de popoare*:

A. mormintele orientate în direcția V-E sau N-S ar putea fi semnele arheologice ale migrației unor comunități din Transdanubia, dar doar după anii '20–30 ai secolului VII;

¹⁰⁶ Lőrinczy 1994, 319.

¹⁰⁷ Lőrinczy 1994, 318. Vezi în acest sens și: Somogyi 1995, 459–470.

¹⁰⁸ Kürti 1996, 2. kép.

¹⁰⁹ Lőrinczy 1995, 6. kép / Abb. 6. De menționat că omite să menționeze și să carteze mormântul cu nișă de tip catacombă de la Mokrin. Vezi: Kürti 1996, 1–2. kép.

¹¹⁰ Смирнов 1972, 73–81. Primele tipuri de înmormântări de acest gen au fost publicate în 1959: Синицын 1959, 39–205; Смирнов 1959, 206–322. O prezentare a acestui tip de înmormântare în limba română, vezi: Bârcă 2006, 43–47.

¹¹¹ Kürti 1986, 130.

¹¹² Bârcă 2006, 44.

¹¹³ Kürti 1986, 131.

¹¹⁴ Lőrinczy 1998, 352–353: nota 26.

¹¹⁵ Lőrinczy 1998, 344. Este de întrebare, totodată, cum multe descoperiri izolate pot fi asociate cu morminte așa de sigur?

¹¹⁶ Lőrinczy 1998, 342–343.

¹¹⁷ Lőrinczy 1998, 352–354.

¹¹⁸ Lőrinczy 1998, 352: „A területet a temetkezési szokások egysége jellemzi...”.

¹¹⁹ Lőrinczy 1998, 352–353: nota 26.

B. Cele mai timpurii morminte singulare au fost documentate pe lângă Tisa;

C. La nord de Barcău orientarea mormintelor în direcția V-E sau N-S probabil aparține unei alte populații.

Următoarele sinteze practic conțin acele observații al lui Lőrinczy¹²⁰, pe care le-am putut cita deja în lucrările lui din anii '90: A. orientările sunt în general în direcția NE-SV și E-V; B. ofrande animale parțiale, tranșate¹²¹; C. despărțirea spațiului mormântului celui înhumat de părțile de animale sacrificate în cadrul ritualului de înmormântare (morminte cu nișă tip catacombă; morminte cu trepte; morminte cu nișă laterală); D. folosirea sicriilor; F. depunerea recipientului ceramic, de obicei în zona capului.

Așa cum putem vedea, observațiile din 1934 al lui Csallány, preluate și dezvoltate de Lőrinczy, practic au rămas neschimbate. Totodată, numărul siturilor și al mormintelor în 2016 se prezintă astfel: după Lőrinczy se cunosc circa 230 de situri funerare, cu un număr total de 1700 de morminte¹²², de la Tisa Superioară până la Aranca (încă o dată fără o statistică clară în acest sens). Din anumite considerente, pe care nu le-au explicat, Aranca (un afluent al Tisei) rămâne granița sudică atât pentru Csallány, cât și pentru Lőrinczy¹²³. Mult mai frapante sunt concluziile lui: orizontul funerar de peste Tisa, care ar putea fi legat de trei grupe de populație din punct de vedere teritorial (I. grupa Tisa – Mureș – Crișuri; II. grupa de la nord de Crișuri; III. grupa nordică din zona Nyírség, care ar avea „legătură strânsă”¹²⁴ cu prima grupă), ar aparține *cuturgurilor și populației stepice conduse de către ei*.

Într-un fel, într-o formă mai sofisticată și mai ales cu mult mai multe date, *s-a întors înapoi în 1934 și la teoria lui Dezső Csallány!*

II.6. Școala de la Budapesta și „problema Transtisa” în ultimii ani

După dispariția lui István Bóna (2001), reprezentanții școlii arheologice ai epocii avare din Budapesta s-au ocupat în mod tangențial cu această problemă regională¹²⁵, fiind interesați de probleme mai ales macroregionale, habitat etc. Doar Bence Gulyás s-a ocupat în ultimii ani de această problemă regională, încercând o sintetizare cât mai bună a situației prin prisma (și a) siturilor funerare din zonele de la est de Nistru. În articolul de sinteză a sistematizat în sensul următor:

1. „Origini identice” ale populației din stepele est-europene cu cele din Bazinul Dunării mijlocii;
2. Mișcările de populație din secolul al IV-lea determinate de huni au schimbat harta etno-politică a Europei estice;
3. Au apărut elemente *mongoloide* în cadrul populației sarmatice târzii;
4. Asemănarea dintre înmormântările din Bazinul Dunării mijlocii și cele din zona Volga – Don, respectiv zona nordică a Caucazului (așa numitul material sarmato-hunic);
5. Orizontul Sivašovka este o „creație” și o împletire culturală a nou-veniților cu populația cucerită („substratul sarmat”);
6. Siturile funerare au fost datate în ambele macroregiuni în secolele VI–VII;
7. O parte din această populație s-a alăturat avarilor în această zonă în jurul anilor 550.

¹²⁰ Lőrinczy 2016a, 155–165; Lőrinczy 2017, 137–165.

¹²¹ Nu explică în care dintre morminte, pe lângă resturile de cai, apar și piese de harnașament.

¹²² Lőrinczy 2016a, 156. Față de 1998, astfel numărul siturilor a crescut cu circa 40, iar numărul mormintelor cu 500.

¹²³ Csallány 1963a, 32–33; Lőrinczy 2016a, 156: nota 2; Lőrinczy 2017, Abb. 1.

¹²⁴ Lőrinczy 2016a, 164. Nu este explicat ce se înțelege prin termenul folosit!

¹²⁵ În acest sens, vezi preocupările mai ales ale lui Csanád Bálint, Tivadar Vida, Miklós Takács etc.

Această imagine istoricizată este urmată de anumite observații arheologice, ca semne arheologice ale siturilor funerare la est de Tisa:

- A. ofrandă de aliment, de multe ori cu recipiente metalice, depuse pe lângă cap;
- B. deformarea artificială a craniului¹²⁶;

C. orientarea E-V nu este o caracteristică definitorie a orizontului descoperirilor funerare de la est de Tisa și nici a orizontului funerar Sivašovka. Totodată, nu ia poziție în privința fenomenului mormintelor nișă tip catacombă (și nici în ceea ce privește cronologia lor), având o poziție critică, dar în același timp acceptă rezultatele lui Csallány și Lőrinczy¹²⁷.

II.7. Unele observații finale

Astfel, cum am prezentat anterior, în ultimii 100 de ani majoritatea dezbaterilor arheologice în cazul descoperirilor funerare de la est de Tisa databile în secolele VI–VII au fost dominate de problema originii estice a acestei populații, respectiv identitatea lor *kuturgură* sau *avară*, în urma căreia aceste situri din zona dintre Tisa – Mureș – Criș au fost legate de Estul Europei, în schimb analize privind datarea siturilor funerare aproape au lipsit cu desăvârșire.

Tradiția creată și aprig apărată de Csallány, continuată de Kovrig prin metoda de lucru, gândire și abordare (chiar dacă era aprig contestată de teoria din 1939 al lui Csallány), preluată metodologic în totalitate sau într-o parte mai târziu, reflectă o continuitate de gândire, de la care doar István Bóna face – într-o oarecare parte – singura excepție (mai ales prin observația unicității fiecărui mormânt, îndeosebi a celor bogate).

Practic, începând de la Csallány, în rândul specialiștilor care s-au ocupat cu regiunea *Transtisa* în secolele VI–VII, ideea de concepere a macrogrupului omogen politic și coroborarea cu izvoarele arheologice a rămas intactă. Practic, a căuta originile (prin intermediul artefactelor și riturilor) ale unui presupus macrogrup a rămas principalul și unicul țel în viziunea cercetării, fiind neglijate chiar și analizele cronologice mai profunde¹²⁸ sau anumite determinisme, cum sunt cele geografice, geomorfologice sau noul context socio-cultural și politic.

Cauzele acestei atitudini se vădesc în persistența dogmelor romantic-naționale ale secolului al XIX-lea, care evident au suferit modificări, brodări (spre exemplu: *populația stepică est europeană*¹²⁹ și nu *cuturguri*), dar se poate afirma că arheologia epocii *migrațiilor* și a perioadei medievale timpurii din estul și centrul Europei a rămas ombilical legată de conceptele național-darwiniste și linear-evoluționiste ale secolului al XIX-lea (încercarea de a găsi originea), practicând metoda lineară și/sau retrospectivă, *argumentarea mixtă*, dar puternic influențată și de determinismul cultural, respectiv o sinteză a acestor idei și gândiri ale epocii moderne.

¹²⁶ Nu menționează însă că deformarea artificială al craniului s-a extins și printre populațiile fără origini asiatice, devenind o modă și în Europa.

¹²⁷ Gulyás 2015a, 499–512. Mai vezi: Gulyás 2023, 701–756.

¹²⁸ Evident nu putem să nu amintim numele Ilonei Kovrig, Peter Stadler și Falko Daim, doar că acești cercetători au analizat această problemă pe întregul spațiu al Bazinului Dunării mijlocii. O analiză micro- sau pe o regiune cu întindere medie nu a avut loc.

¹²⁹ Gulyás 2015a, 499–512.

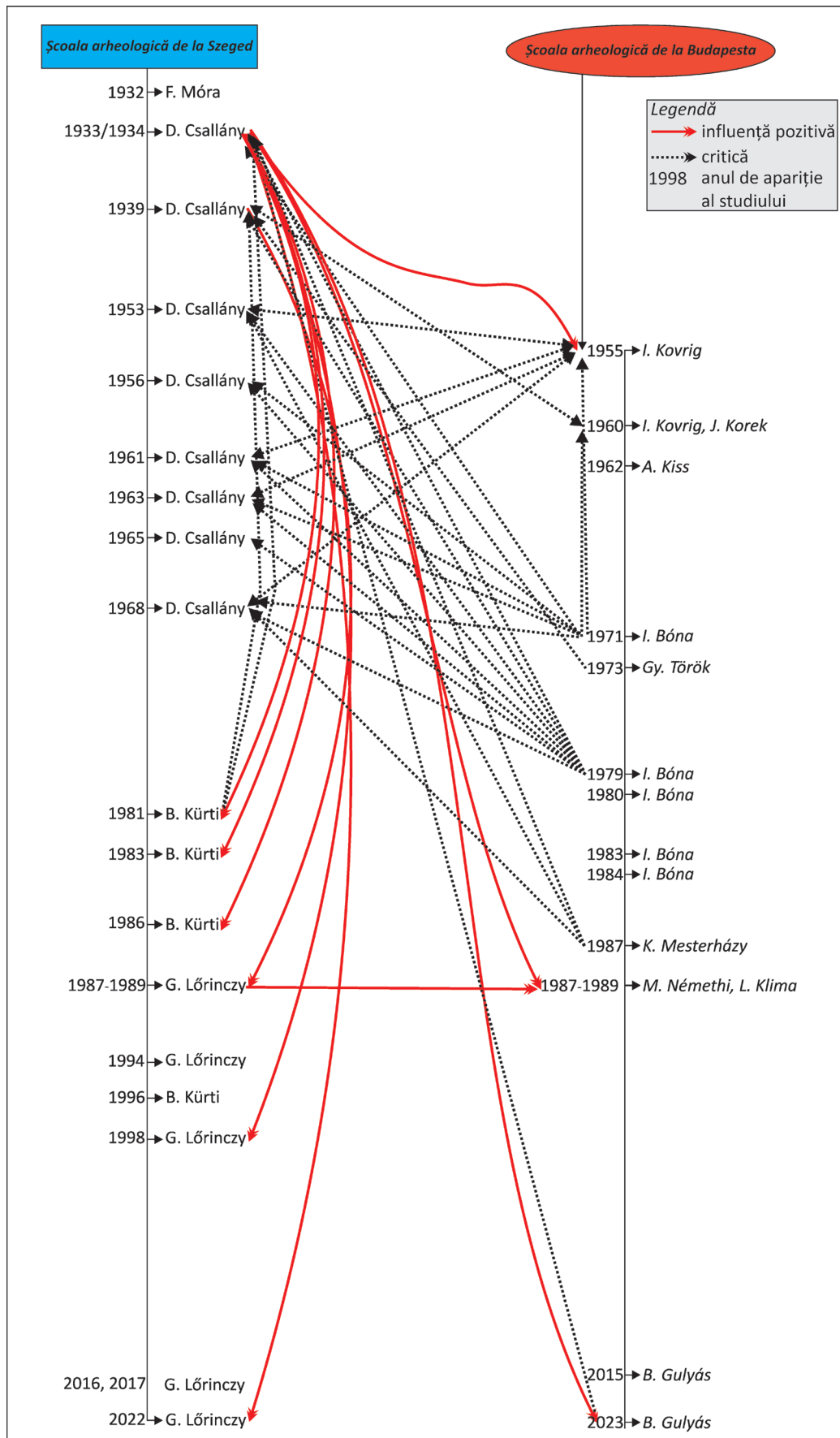

Figura 9. Evoluția cercetării: influențele și criticile dintre școala de la Szeged și cea din Budapesta (model creat de autor)

CAPITOLUL III.

Observații cronologico-chorologice privind siturile funerare în zonele de la est de Tisa, în secolele VI–VII

III.1. O introducere în problema cronologiei și în cronologia epocii avare

Cronologia este una dintre bazele cercetării arheologice, respectiv unul dintre scopurile primordiale ale acesteia, cu ținta de a preciza stabilirea evoluției în timp a relațiilor în interiorul și între grupurile umane, ca reflexii culturale. Evident acest țel rămâne foarte greu de atins, având în vedere greutatea distingerei naturii sincrone și diacronice a acestor relații complexe prin metodele tradiționale ale arheologiei: A. datare cu monede; B. datarea cu orizonturi și analogii, utilizând metoda statisticii [inseriere de date, spre exemplu cu programul PAST], dar și observații privind uzura artefactelor ca repere cronologice (deloc precise, ci relative); C. datarea cu radiocarbon prin noua metodă AMS. Fără îndoială s-a practicat și se mai practică datarea – metodologic greșită – prin intermediul *argumentației mixte*¹³⁰, pe care în această analiză nu o abordăm.

A. Datarea cu monede ne oferă un *terminus post quem* sigur, iar din acest punct de vedere ar fi cea mai sigură metodă, însă în cazul epocii avare avem un număr redus de morminte datate cu monede¹³¹, iar în zona *Transtisa* secolelor VI–VII – cu toate că în ultima perioadă s-au realizat foarte multe săpături de salvare – numărul lor nu depășește 26 (vezi *subcapitolul 3–4* din acest capitol [III])¹³². Cu toate acestea, în aceste morminte datate cu monede am putut înregistra 108 de tipuri sau subtipuri ale diferitelor categorii de artefacte (nu am luat în evidență tipurile, subtipurile și variantele mărgelilor!), evident o parte dintre acestea (de la simple cataramae dreptunghiulare până la cataramele de chingă) fără să aibă absolut nicio relevanță cronologică.

B. Datarea cu *orizonturi de tipuri de artefacte* pe de o parte este cea mai răspândită (și cea mai fragilă), dar în același timp această metodă se leagă ombilical de metoda datării cu monede, deoarece se bazează pe datarea artefactelor identice sau asemănătoare în complexe în care s-au descoperit monede (în subcapitolele următoare vă prezentăm multe exemple în acest sens)¹³³.

Însă în acest caz, fără îndoială, ne lovim de un alt aspect social-psihologic și economic, și anume nu putem să ne gândim la o folosire și depozitare mecanică uniformă a elementelor culturii materiale, atât chorologic, cât și cronologic. Trebuie să avem în vedere că statutul unor teritorii și/sau comunități era diferit de celelalte (așa încât posibilitatea lor de a accede la bunuri prezintă grade foarte diferite), astfel o diferență între *centralitate* (atât geografic, cât și socio-politic) și *periferialitate* în mod sigur a determinat diferențe importante în ceea ce privește și depozitarea artefactelor în morminte. Astfel, în cazul unor teritorii diferite categorii de artefacte au ieșit mai

¹³⁰ Critica în școala arheologică românească a argumentației mixte (nu cu multe ecouri!): Niculescu 1997, 63–69.

¹³¹ La nivelul anului 1992, au fost 22 la număr în tot Bazinul Carpatic: Garam 1992, 137–147.

¹³² Somogyi 2014, Tabelle 1–4.

¹³³ În acest sens, vezi Bóna 1982–1983, 81.

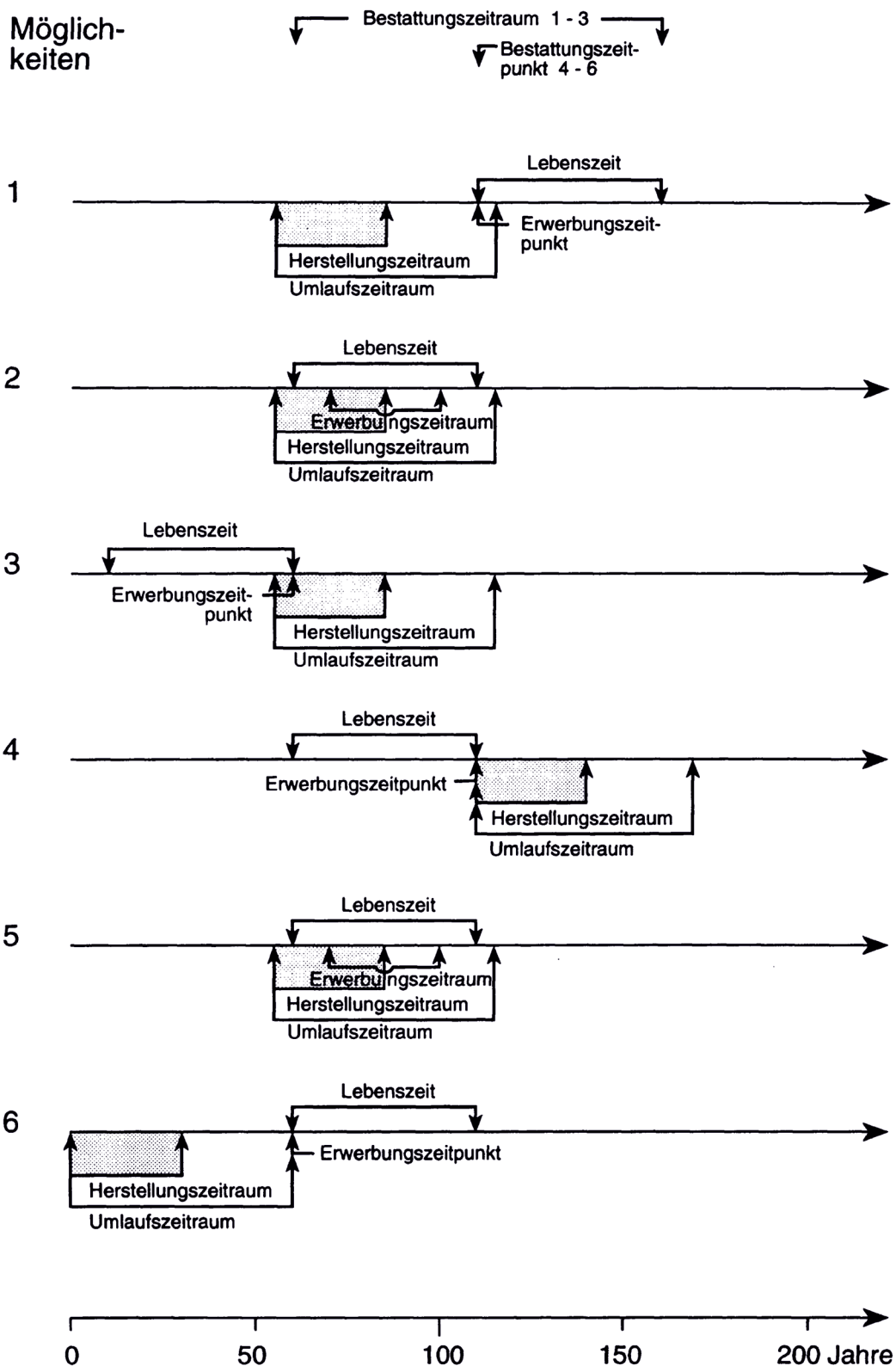

Figura 10. Posibilele variații ale producției, achiziționării, folosirii și depozitării artefactelor (redesenat după Steuer 1998, 141: Abb. 4)

repede din circulație și folosință (fiind depozitate mai repede), iar în alte zone – de obicei de margine, periferice – aceste obiecte erau folosite mult mai îndelungat, ceea ce determină diferențe de ordin cronologic între regiunile respective.

Totodată, trebuie avut în vedere și faptul că spre exemplu folosirea diferitelor categorii de

arme și de piese ale harnașamentului este legată de *aspecte practice*, pe când portul *podoabelor* este legat de modă, adică de aspecte *socio-psihologice*, care pot să se schimbe radical sau lent¹³⁴. În acest sens – vom putea oferi mai multe exemple în subcapitolele următoare – elementele cele mai relevante din punct de vedere cronologic sunt cele de modă, cum sunt *bijuteriile*, dar și anumite *elemente de prestigiu*, care pot fi legate de *concurență socială* (până la urmă și aceste elemente pot fi categorizate ca elemente ale modei). În cazul acestora, fluiditatea apariției și dispariției acestor elemente ale culturii materiale în spectrul social este cea mai mare și de aceea observațiile cronologice foarte relative și fragile.

De asemenea, ar trebui să fim atenți la numărul infinit de variații care pot apărea în timpul perioadei de la producere a unui obiect, prin achiziționarea și utilizarea sa, până la depunerea lui, fenomen care influențează în mod profund și variază datarea. Astfel, tabelul asamblat de către Heiko Steuer cu șase variații ilustrează această problemă mai mult decât spinoasă a arheologiei.

C. Fără îndoială în ultima perioadă datarea cu radiocarbon prin noua metodă AMS a adus aer proaspăt, efectele sale sunt însă încă nu foarte importante în arheologia epocii medieval timpurii a Bazinului Carpatic, dar ca o concluzie metodologică putem preciza: analizele trebuie să se concentreze pe combinarea datelor în ceea ce privește vârsta biologică a individului, caracteristicile dinamismului culturii materiale (problema producției, achiziționării, folosirii și depozitării) și cu care trebuie asociate – pe măsura posibilităților materiale – analizele ¹⁴C, ceea ce am încercat să ilustrăm mai jos:

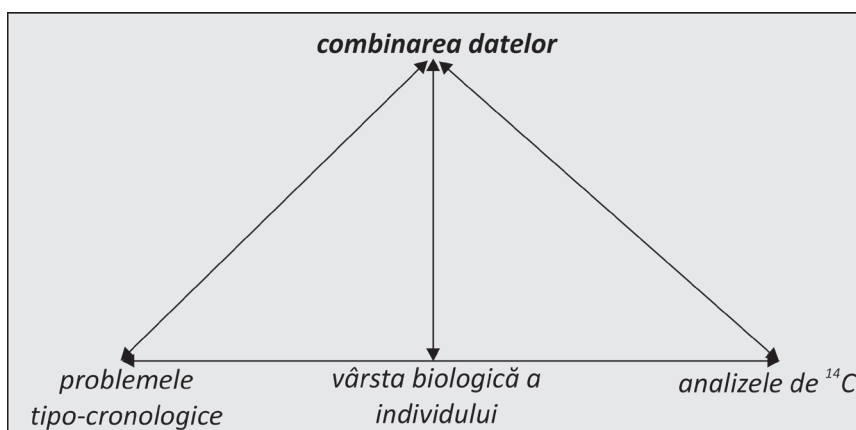

Figura 11. Metodologia privind combinarea datelor de ¹⁴C cu dinamismul culturii materiale și vârsta biologică a scheletelor (model creat de autor)

Sistemul cronologiei epocii avare

Referindu-ne la perioada avară, efectul tradițiilor de cercetare cu geneză în secolele XVIII–XIX din Europa Centrală se simte cel mai puternic. Conform gândirii deja menționate, evenimentele și *etniile* (macrogrupurile) cunoscute din surse istorice se reflectă direct în moștenirea arheologică, care poate fi datată cu mai multe sau mai puține diferențe. Astfel, până la sfârșitul secolului al XX-lea, a fost stabilită o cronologie relativă cu o acuratețe fără precedent, care împarte siturile funerare/mormintele în faze de 20–30 de ani. Începutul a fost pus în anul cuceririi avare cunoscute din surse (567/568), iar sfârșitul de campaniile carolingiene. Există doar câteva fluctuații în datele de închidere: cucerirea carolingiană (796–800) a fost considerată limita superioară a cronologiei arheologice de cercetările din secolul al XX-lea, în timp ce în ultima perioadă a fost folosită mai mult ultima mențiune a unei ambasade avare (*Annales Laurissenses* a.D. 822).

Conform împărțirii cronologice tradiționale, sistemul cronologic folosit astăzi, mai ales pe

¹³⁴ Totodată, armele de paradă nu pot fi considerate la rândul lor *arme* în sensul adevărat, practic, al cuvântului.

baza lucrărilor lui Falko Daim și Jozef Zábajník, se bazează pe o diviziune triplă – epoca avară timpurie, mijlocie și târzie. Aceasta însă nu a fost acceptată de unii arheologi.

Astfel după Livia Bende, pe baza necropolelor analizate în lucrarea sa, putem vorbi de *prima* și *a doua parte a epocii avară*¹³⁵, care ar însemna că epoca avară timpurie am putea-o data cca până în anii '60–70 ai secolului VII.

	568					850			
<i>Kovrig 1987</i>	EAT: 568–650		EAM: 650–680	EAT: 680–?					
<i>Daim 1987/I</i>	EAT: 568–650		EAM: 650–710		EATzI–IIIb: 710–810				
<i>Daim 1987/II</i>	EAT: 568–670		EAMI–II: 670–730		EATzI–IIIb: 730–810				
<i>Zábajník 1991</i>	EAT: 568–650		EAM: 650–700	EATzI: 700–720	EATzII: 720–750	EATzIII: 750–780	EATzIV: 780–800/825		
<i>Stadler 2005</i>	EAT: 568–630	EAM: 630–680		EATzI: 680–720	EATzII: 720–760	EATzII: 760–822			
<i>Martin 2008</i>	EAT: 568–630	EAT: 630–700		EAT: 700–800					

EAT - epoca avară timpurie
EAM - epoca avară mijlocie
EATz - epoca avară mijlocie

	<i>KOVRIG</i> 1963	<i>BÓNA</i> 1971	<i>ČILINSKÁ</i> 1975	<i>DAIM</i> 1987	<i>BÓNA</i> 1988	<i>MARTIN</i> 1989	<i>ZÁBOJNÍK</i> 1991	<i>VIDA</i> 1991
568–600	Gruppe I	FA	a	EAT	I.1	FG 1	EAT	Periode I
600–626/ 630					I.2	FG 2		
626/630– 650/660			b		I.3 ↓	FG 3 FG 4		

Figura 12/A-B. Diviziunile cronologiei epocii avară în principalele analize cronologice¹³⁶
(după Gáll 2023, Fig. 4/A-B)

În privința sistemelor cronologice macroregionale, respectiv perspectivele de cercetare în viitor, putem avea trei observații:

1. După părerea mea, aceste sisteme cronologice sunt greșite metodologic de la baza lor, deoarece au pornit de la un concept uniform, și anume comunitățile tuturor regiunilor se comportă social, printre care și ritualic într-un anume fel (omogen), în consecință și dinamismul culturii materiale ajunsă să fie depozitată în morminte era similar de la Viena până la Bratei.

2. Așa cum am demonstrat în cazul sitului funerar de la Nădlac–3M-S (epoca avară târzie)¹³⁷ sistemul cronologic al lui J. Zábajník a fost extins fără nici o analiză critică regională în macro-regiunea numită Bazinul Dunării mijlocii (nu de către autorul analizei de calitate foarte bună), deși analiza renumitului arheolog slovac s-a referit la o regiune medie. Astfel, avem serioase baze ca să putem susține că analizele regionale și contextuale în cazul siturilor funerare rămân principalele opțiuni de cercetare în viitor!

¹³⁵ Bende 2017, 10.

¹³⁶ Literatura de specialitate privind cronologia epocii: Daim 1987; Zábajník 1991; Stadler 2005; Martin 2008.

¹³⁷ Gáll 2017, 78–82.

3. În analiza mea doresc să lărgesc opțiunile de datare a ansamblurilor funerare, punând accent pe evoluția în timp a individului înmormântat, respectiv bagajul culturii materiale, ca o replică a evoluției sale sociale, pe care neapărat consider important să o coroborez cu datele de ^{14}C , respectiv analize care ne pot oferi date cât mai restrânse, absolute și concrete (arheogenetica, analizele antropologice) privind vârsta lui. Se poate afirma că și în analizele cronologice ar trebui să impunem istoria mică, locală, a cotidianului.

III.2. Statistica privind cantitatea informației prelucrate

Lucrarea se bazează pe procesarea a 197 de situri funerare și descoperiri cu caracter funerar, înregistrând per total 1729 de morminte. Dintre acestea, circa 133 de morminte au fost înregistrate în regiunile de la nord de Crișuri, circa 1058 în regiunea dintre Mureș – Criș – Tisa, respectiv în Banat circa 538 (vezi *Anexa 1*).

Un procent important al mormintelor provine din *situri funerare* având un număr mic de indivizi înhumați (de aceea nu am folosit termenul de *necropolă*, iar evident termenul de *cimitir* se referă la locul de înmormântare creștină).

Fără să intru în analize privind publicarea integrală a acestor situri, menționez că doar circa 58% din cele circa 1729 de morminte au fost publicate.

Din cele circa 1729 de morminte, doar un număr mai mic de morminte provine din România și Serbia (din România circa 105 de morminte, din Serbia 295, însă o parte nedocumentate), cele mai multe morminte au fost descoperite pe teritoriul actual al Ungariei.

III.3. Problema „primei generații” sau orizontul funerar din ultima treime a secolului VI. Migrația, ca fenomen socio-istoric

Termenul de „prima generație” este demult prezent în analizele arheologice post-romane, care au abordat tema migrației. Astfel, și în cazul aceasta termenul se referă la populația (probabil de diferite vârste, sexe), care a ajuns în urma fenomenului de *migrație* din anul 568, dar probabil și perioadele următoare în mai multe „valuri” până spre mijlocul secolului VII (spre exemplu vestitul personaj Kuber¹³⁸) mai ales în zonele de câmpie ale Bazinului Dunării mijlocie.

Migrația ca fenomen sociologic și socio-istoric este la fel de veche ca omenirea în sine¹³⁹, totuși noțiunea „Völkerwanderung”, folosită atât de mult, a fost implementată în uzul istoriografiei sub influența filologiei clasice germane din secolul XIX. Investigarea fenomenelor de migrație mult timp, până aproape de zilele noastre, a fost influențată de spiritul romantismului secolului XIX, determinând pe Stefan Burmeister să afirme: „A striking gap is revealed here between archaeological research and that of the other social sciences”¹⁴⁰. Fenomenul migrației este atemporal, întrucât survine periodic, alimentat de factori externi și de predilecția pentru mobilitate a comunităților umane. Printre cei mai comuni factori externi care determină migrația se remarcă următorii: 1) dificultățile existențiale, 2) calamitățile naturale, schimbări climatice radicale¹⁴¹ și politice (politico-militare) și 3) dorința de cucerire, de obicei din partea elitelor. În ciuda caracterului relativ al noțiunii, din punctul de vedere al distanțelor geografice implicate, pot fi determinate trei categorii: 1) migrație pe distanță scurtă, 2) pe distanță medie și 3) migrație pe distanță

¹³⁸ Despre Kuber, spre exemplu vezi: Bálint 2005, 35–65.

¹³⁹ Hautzinger – Hegedűs – Klenner 2014, 5, 18.

¹⁴⁰ Burmeister 2000, 539.

¹⁴¹ În cazul migrației avare foarte probabil a jucat un rol important, în ceea ce privește cauzalitatea, erupția vulcanică din 528: Büntgen et al. 2016, 231–236.

lungă. Acestea pot implica atât grupuri mici, cât și grupuri mari de oameni; doar elite războinice sau și mase largi de populații care însoțeau pe cuceritori.

Totodată, trebuie subliniat că migrația nu este neapărat limitată la grupuri de indivizi, deoarece există cazuri ale anumitor instituții și structuri politice care participă activ la proces, cum a fost de exemplu și Chaganatul Avar¹⁴².

Astfel, migrația – definită de obicei ca un proces socio-istoric ireversibil – a avut consecințe din cele mai variate, pe care am încercat să le sistematizăm în acest tabel:

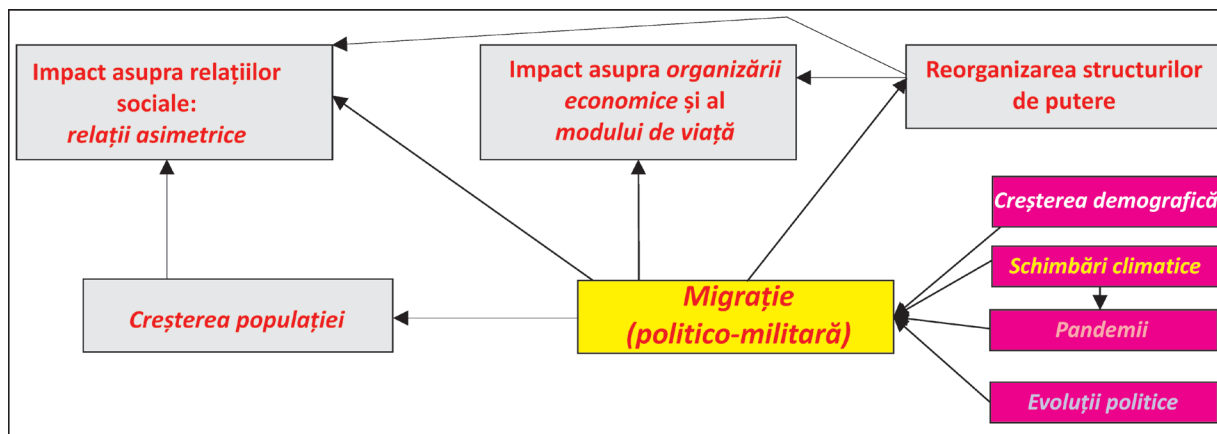

Figura 13. Fenomenul migrației, cauzele și consecințele acesteia (model creat de autor)

La rândul lui termenul de „prima generație” trebuie mult nuanțat, dat fiind faptul că acesta comportă greutăți de abordare, pornind de la aspectul sociologic și demografic: societatea umană în general din punct de vedere biologic, era/este foarte variată, fiind alcătuită din indivizi cu vârste diferite, de la copii până la bătrâni. Toate acestea determină dificultăți de abordare în ceea ce privește materialul arheologic, dat fiind problema evoluției demografico-sociologice. Spre exemplu, un copil născut în Orient (adică în zonele Don sau Volga), și care a fost antrenat în ceea ce numim *migrația avară*, putea să moară în jurul anului 600, dar putea să apuce chiar și anii '20-'30 (ajungând la vârsta senilă) ai secolului VII, așa cum un bătrân din anii '60 ai secolului VI în mod sigur nu apuca decât ultimele decenii ale acestui secol. Dacă, prin absurd, am compara bagajul arheologic al unui individ mort în jurul anului 570, ca *juvenis*, cu cel al unui individ în etate în anii '90 ai secolului al VI-lea sau 600, acestea s-ar prezenta total diferit, deși ambele persoane au participat activ la migrația din a doua parte a secolului VI. Ceea ce nu a fost luat în considerare – din punctul de vedere al antropologiei culturale – este faptul că în acest răstimp *cultura lor materială* putea să se schimbe *moderat* sau *radical*, de la individ la individ.

Totodată, după unele observații arheologice, anumite piese puteau fi transmise de la o generație la alta. În acest caz, *posesorul piesei nu mai avea legătură cu cei care au schimbat locul de trai, deci cu prima generație din punct de vedere biologic*, dar cu toate acestea reprezintă *primul strat cronologic al culturii materiale*.

În unele cazuri se poate observa *stratificarea cronologică* a diferitelor artefacte, adică pe lângă piesele posibile care au ajuns în Bazinul Dunării mijlocii în urma mișcării, migrației de persoane și nu în urma comerțului, apar și piese care în mod sigur au fost confecționate în Bazinul Carpatic. În aceste cazuri trebuie să vorbim de *stratificarea cronologică a culturii materiale*.

Din acest motiv, după părerea mea, ar trebui separate, respectiv nuanțate, noțiunile „*primei generații*”:

1. *Din punct de vedere biologic, care cuprinde evident o foarte mare varietate de vârste.*

¹⁴² Pohl 2003, 272–273.

2. *Analiza contextuală a dinamismului culturii materiale*¹⁴³, în cazul căreia pot fi formulate numeroase probleme, unde prima ar fi fără îndoială care sunt materialele relevante cronologic și cum/care este metoda prin care determinăm această relevanță?

Alături de alte epoci, epoca avară timpurie la rândul ei se remarcă prin problema identificării arheologice a „primei generații”, indiferent dacă abordăm problema din punct de vedere biologic (1) și/sau cultural (2). De remarcat că o asemenea abordare, în care se încearcă o analiză mai nuanțată dintr-o perspectivă demografico-sociologică și culturală nu o putem încă identifica în rândul analizelor, chiar dacă un număr important de lucrări a abordat problema. Spre exemplu, Csanád Bálint a subliniat la rândul său că anumite tipuri sau categorii de artefacte au fost folosite în perioade lungi sau foarte lungi, fără să încerce combinarea observațiilor biologice (antropologice) cu cele ale culturii materiale, chiar dacă atrage atenția privind această problemă¹⁴⁴. Totodată, atrage atenția asupra faptului că mai ales mormintele bogate și inventarul acestora a beneficiat de încercări de datări mai precise¹⁴⁵. Probabil și din această cauză, fără o teoretizare mai profundă, în arheologia epocii avară au fost propuse diferite concepte, care foloseau mai puțin datele biologice (primele 3 generații) și mult mai pregnant există pur și simplu datări cronologice¹⁴⁶, în legătură cu care două observații putem face:

A. Mormintele enumerate în marea lor majoritate provin din zona Transdanubiei;

B. De obicei, doar două situri funerare au fost amintite, care provin din regiunile la est de Tisa, fiind cele mai bogate morminte, dar distruse în secolul XIX (Kunágota, Kunmadaras¹⁴⁷).

III.3.1. O problemă metodologică: mormintele „primei generații” în regiunile la est de Tisa

Dacă în introducere am abordat problema termenului de *avar* și sensul, problematica definirii arheologice a termenului de *avar*; aici trebuie să abordez perspectivele arheologice ale definirii populației care a ajuns în regiunile aflate în discuție. La două întrebări trebuie să răspundem, ca să încercăm să rezolvăm problema pe care am enunțat-o în titlul subcapitolului:

1. Există diferență între cultura funerară din necropolele mari databile destul de precis în primele două treimi ale secolului VI și cele mai târzii sau mai clar formulat: diferența de *habitus cultural* (prin funeralitate) este evidentă între cele două epoci? La această întrebare poate să răspundă practic și un student din anul I: da, diferența este mai mult decât evidentă, atât în ceea ce privește ritualurile funerare, cât și elementele culturii materiale, depozitate în morminte (port, armament, harnașament, printre care noi elemente de călărit, necunoscute până atunci, și anume *scara de șa*)¹⁴⁸.

2. Ce s-a întâmplat cu populația locală? În regiunea de la est de Tisa – spre deosebire de Transdanubia – necropolele, unele cu sute de morminte, au fost abandonate. Cu toate acestea unele elemente – pe care le vom prezenta mai jos – ne sugerează un contact direct între nou-veniți și cei cuceriți.

Ca rezultat al ultimelor decenii de cercetare, așa cum se poate vedea de pe anexa 1, au fost mai multe propuneri privind o sumedenie de datări mai timpurii, rezultatele însă pot fi ușor puse sub semnul întrebării. Astfel, în prima fază a analizei, considerăm de bun augur o repertoriere și o

¹⁴³ Spre exemplu, așa cum am mai amintit, folosirea diferitelor categorii de arme și de piese ale harnașamentului este legată de *aspecte practice*, pe când portul *podoabelor* este legat de modă, adică de aspecte *socio-psiologice*, care poate să schimbe radical sau lent.

¹⁴⁴ Bálint 1995, 104–105.

¹⁴⁵ Bálint 1995, 105.

¹⁴⁶ Kovrig 1955a, 177; Bóna 1980, 48–52; Bóna 1982–1983, 120; Garam 1983, 154.

¹⁴⁷ Pentru bibliografia lor vezi *Anexa 1*.

¹⁴⁸ Literatura de specialitate în limba română privind această problemă vezi: Harhoiu – Spânu – Gáll 2011, 53–54.

dezbateră scurtă cronologică despre acele morminte care au fost incluse sau le putem include – cu mai multe sau mai puține argumente – în a doua parte a secolului VI.

1. Biharkeresztes-Lencsésbát

Mormântul de la Biharkeresztes-Lencsésbát prin orientarea E-V, respectiv înhumarea pe lângă schelet cu resturile calului, beneficiază de un inventar pe care autorul publicației l-a datat în a doua parte a secolului VI. Astfel potrivit lui Mesterházy, vârful de lance de tip *pika*, al cărei tub de înmănușare este mai lung decât vârful, reproduce aproape fidel piesele din Orient¹⁴⁹ (*Pl. 1/2*). Spada cu mâner terminată în inel de la Biharkeresztes reprezintă varianta simplă, pe care atât Mesterházy, cât și Gergely Csiky le-au datat în faza timpurie a epocii avare¹⁵⁰ (*Pl. 1/1*), cum și scărițele sunt piese caracteristice ale epocii avare timpurii (*Pl. 1/3–4*), dar mai ales catarama sau aplica de os (cu analogii apropiate la Hódmezővásárhely-Szárazér dűlő și Szentes-Borbásföld¹⁵¹) și aplica de tip Martinovka¹⁵². Analiza lui Mesterházy se bazează pe datarea prin analogii, astfel evident cronologia mormântului, foarte clar datat în a doua parte a secolului VI, comportă evident riscuri, dar cu toate acestea individul înmormântat pe lângă localitatea Biharkeresztes biologic putea să aparțină primei generații de avari, având în vedere că a fost un adult, adică trecut de 20 de ani¹⁵³ (*Pl. 1*).

2. Gyoma-situl 264

Probleme sunt și cu datarea celor trei morminte de la Gyoma-situl 264, care au fost în jurul anilor 600. Argumentul cronologic se baza pe o îmbinare a ritualului funerar cu inventarul foarte sărăcăcios (mai ales pe o presupusă aplică de tip Martinovka)¹⁵⁴. În orice caz, dacă acceptăm jurul anului 600 propus de autorul publicației, biologic nu poate fi vorba decât despre a doua generație de populație venită din est, dat fiind faptul, că femeia din mormântul 3 avea 22–28 de ani, cei doi copii având 8–11 ani, respectiv 10–16 luni.

3. Hódmezővásárhely-Szárazér dűlő

Datarea mormântului de la Hódmezővásárhely-Szárazér dűlő¹⁵⁵ s-a realizat și în acest caz prin intermediul orizontului de analogii ale agățătoarelor deja pomenite (la Biharkeresztes-Lencsésbát și Szentes-Borbásföld), catarama ovală și folosind o ipoteză, potrivit căreia prima generație de populație venită dinspre est nu folosea încă scărițele¹⁵⁶. Din păcate nu avem date în ceea ce privește vârsta individului.

4. Hajdúszoboszló

Pe baza analogiilor au fost datate în a doua parte al secolului VI și aplicile turnate sub forma unei măști umane de la Hajdúszoboszló¹⁵⁷.

5. Kardoskút-Molnár Z. földje

Spre deosebire de datarea cu analogii, mormântul distrus de la Kardoskút-Molnár Z. földje este datat *post-quem* de o monedă Justinian I (527–566), care din păcate nu mai poate fi identificată, de altminteri a fost găsită împreună cu oase umane și animale¹⁵⁸. Mormântul (fără să avem date antropologice) – cu multe semne de întrebare – ipotetic poate fi identificat biologic cu prima generație de cuceritori, dar fără date concludente rămâne și aceasta sub semnul întrebării.

¹⁴⁹ Mesterházy 1987, 231.

¹⁵⁰ Mesterházy 1987, 232; Csiky 2015, 185.

¹⁵¹ Vezi Lőrinczy 1996, 182.

¹⁵² Mesterházy 1987, 8. kép 10, 15. Mai vezi și Bálint 1992, 406.

¹⁵³ Mulțumesc colegului Andrei Soficarului privind observațiile antropologice (realizate de pe fotografiile publicației).

¹⁵⁴ Somogyi 1997a, 106–107, Abb. 5–6.

¹⁵⁵ Korek 1942, 156.

¹⁵⁶ Lőrinczy 1996, 185.

¹⁵⁷ Fettich 1937, Taf. XXVI/1–3; Lőrinczy 1991, 136; Lőrinczy 1992, 115; Balogh 2004, 248, 5. kép 25. Privind cronologia măștilor umane turnate: Balogh 2004, 260–261.

¹⁵⁸ Csallány 1943, 167; Somogyi 1997b, 18, Nota 19, Nr. 2 (Kardoskút); ADAM 2002, Vol. I: 185.

6. Magyarcsanád-Belezi dűlő

Ipotetic – și prin relația topografică și inventarul sărac care seamănă cu mormintele de la Nădlac, pe care le vom dezbate mai târziu – pot fi foarte timpurii datate și cele patru morminte din situl funerar de la Magyarcsanád-Belezi dűlő¹⁵⁹, în special M. 4, de femeie, care a murit la 22–28 de ani.

7. Szentes-Borbásföld

Mormântul singular distrus încă din secolul X cu orientare N-S¹⁶⁰ de la Szentes-Borbásföld comportă caracteristici timpurii, fiind datat de autorul publicației printre membrii *primii generații* pe baza unei aplici de agățătoare pe care a identificat-o cu așa zisele aplici „Fischschwanzförmige“, acestea fiind considerate cele mai timpurii descoperiri ale comunităților participante la migrația din a doua parte a secolului VI¹⁶¹. În orice caz, persoana de vârstă *juvenis* doar în acest caz ar putea să aparțină primei generații, dacă s-a născut în jurul anului 560, ajungând la vârsta de copil în aceste zone (*Pl. 2*).

8. Szentes-Lapistó

La rândul său, mormântul de bărbat de vârstă adultă de la Szentes-Lapistó¹⁶² datat prin analogiile foarte diverse (spadă cu gardă,¹⁶³ aplicile turnate de tip Martinovka¹⁶⁴) se crede că aparține tot secolului VI¹⁶⁵.

9. Szentes-Derekegyháza

Înmormântarea de la Szentes-Derekegyháza (părțile a doi cai, părți de vită, craniul unei oi, cu inventar funerar având un umbo de scut, plăsele de os al arcului, piese de os, capete de curea, o scăriță) (*Pl. 3*) a fost datat la sfârșitul secolului VI, fiind pomenit ca fiind printre cele mai timpurii morminte nomade ale epocii din Bazinul Carpatic¹⁶⁶. Este de menționat însă că inventarul de scut de umbo este tipic caracteristic populației germanice, în cazul aceasta putem să ne gândim la urmele arheologice ale posibilelor relații interumane (mariaj?) între nou-veniți și populația cucerită.

10. Klárafalva B M. 60

Mormântul de la Klárafalva B M. 60 a fost datat tot pe baza aplicilor turnate tip Martinovka la sfârșitul secolului VI, dar din păcate nu avem date privind vârsta individului considerat *fierar*¹⁶⁷.

11. Szegvár-Oromdűlő

Pe baza inventarului și a analizelor de ¹⁴C a fost legat de ultima treime a secolului VI M. 1¹⁶⁸ (*Pl. 4*), 65, 111 și 165 (*Pl. 5*), care se poate accepta cu anumite condiții, respectiv amendamente:

¹⁵⁹ Lőrinczy – Szalontai 1993, 287, V. tábla.

¹⁶⁰ G. Lőrinczy 1996, 177 a menționat „22–202°”, care întors ar fi fost NNE-SSE, însă de fapt este 192,5–12,5°, adică direcția N-S.

¹⁶¹ Bálint 1992, 406; Lőrinczy 1996, 185.

¹⁶² După Lőrinczy 1996, 185 mormântul de la Szentes nu are în inventar scărițe și, potrivit teoriei sale, aceasta ar fi un indiciu pentru o datare foarte timpurie. Trebuie să menționăm însă că mormântul nu a fost săpat și documentat de către un arheolog, piesele și anumite informații fiind recuperate mai târziu. Csallány 1933–1934, 206.

¹⁶³ Bóna 1982–1983, 119.

¹⁶⁴ Bálint 1992, 406; Balogh 2004, 263.

¹⁶⁵ Bálint 1992, 406; Lőrinczy 2017, 160–161.

¹⁶⁶ Bálint 1992, 406: „Soweit es der gegenwärtige Stand der frühawarischen Feinchronologie erlaubt, kann noch gesagt werden, daß die Beschläge vom Typ Martynovka eher in der ersten Phase der Frühawarenzeit verbreitet gewesen sind, da ich einige, mit gewissem Vorbehalt datierbare Funde im Einklang mit anderen Forschern zur ältesten Schicht der Awarenfunde reiben würde (Tolnanemedi, Leobersdorf, Szentes – Lapistó und – Derekegyház, vielleicht auch Szegvár – Oromdűlő, Szekszárd – Bogyiszló, Környe und Mandjelos, während Gater und Adony schon in die erste Blüte der sich selbständig entwickelten awarischen Kunst zu setzen wären).” În acest sens și Somogyi 1987, 147; Balogh 2004, 263.

¹⁶⁷ Balogh 2004, 266–267, 15–18. kép

¹⁶⁸ Lőrinczy 1991, 141.

A. Nu orice mormânt în care sunt depozitate artefacte cu analogii în Orient trebuie sau poate fi legat de un eveniment istoric.

B. Cercelul de tip *Szegvár* după ultimele cercetări, mai degrabă se datează în secolul VII, iar în cazul mormântului de la Szegvár-Sápoldal M. 1 în jurul mijlocului secolului VII¹⁶⁹, astfel se pot formula nedumeriri serioase în privința datării mormântului 1 de la Oromdülő (*Pl. 4/4*).

C. Dacă acceptăm vârsta femeii ca 16–18 ani¹⁷⁰ și ca participant la migrația unor comunități¹⁷¹ înspre Bazinul Dunării mijlocii, aceasta trebuie să semnifice că individa *juvenis* murea în jurul anilor 575–580. În caz contrar – dacă aceasta a murit în jurul anilor 590 – pe de o parte biologic aceasta trebuia să fi făcut parte din prima generație care s-a născut în noua *patrie*, deși materialul arheologic din mormânt reprezintă, după Lőrinczy, o moștenire culturală tipic estică, însă anumite elemente, de exemplu pieptenele (*Pl. 4/13*), ne duc spre cultura materială a lumii germanice.

D. Analogia aplicii în metal în formă de „Fischschwanz” (*Pl. 4/14*) o cunoaștem și de la Mokrin-Vodoplav M. 58, necropolă pe care o putem data în secolul VII, iar mormântul mai degrabă în a doua treime a secolului VII¹⁷²!

Spre deosebire de aceasta, M. 165 din același sit funerar poate fi legat cu o mult mai mare probabilitate de *prima generație*. Astfel, femeia de 45–49 de ani¹⁷³, având un inventar modest, sărăcăcios (cataramă în formă de scut, capăt de curea în stil *mască* turnată, vas biconic de tradiție *gepidică*, lanț de bronz) (*Pl. 5*) a fost datată de către autorul săpăturii în ultima treime a secolului VI¹⁷⁴, cu care putem fi de acord, deși (și) în cazul aceasta s-ar impune analize de radiocarbon. Cu toate acestea putem fi de acord, cu datarea la sfârșitul secolului VI – începutul secolului VII, ceea ce înseamnă ori ca tânără, ori la vârsta copilăriei, a ajuns în aceste zone în jurul anului 568.

Mormântul 65, un mormânt masculin cu foarte puține obiecte funerare, avea o vârstă cuprinsă între 48 și 57 de ani. Datele antropologice și cele obținute prin datarea cu radiocarbon (68,3% între 543–590 și 95,4% între 436–605)¹⁷⁵ converg către observația că individul făcea parte din „prima generație” de migranți-cuceritori (*Pl. 17/2*).

Mormântul 111, jefuit, aparținea unei femei în vârstă de 40–50 de ani și conținea obiecte funerare modeste (cutie pentru ace din os, ac de fier, fusaiolă, cataramă, o aplică mică) fără relevanță cronologică specifică. Având în vedere datele ¹⁴C (68,3% între 537–593 și 95,4% între 453–603)¹⁷⁶ și datele antropologice, mormântul a fost datat în secolul al VI-lea, astfel încât, fără îndoială, femeia din mormânt este o reprezentantă a primei generații de migranți, respectiv cuceritori (*Pl. 17/3*).

12. Nădlac-1M

Fără îndoială, o imagine mult mai precisă, dar și în acest caz, cu anumite semne de întrebare¹⁷⁷, ne oferă cele patru morminte de la Nădlac-1M, respectiv analiza de ¹⁴C din mormântul Cx. 86 (*Pl. 6*). Cele patru morminte lipsite aproape de obiecte de inventar (fiind caracteristic foarte apropiate de cele de la Magyarcsanak-Belezi dülő) prezintă similitudini, dar în același timp și deosebiri:

1. Orientarea mormintelor este diversă, acestea fiind depuse în direcția NE-SV, N-S, ENE-VSV.
2. În cazul mormântului Cx. 86 (femeie, *adultus*, 30–33 de ani), au fost identificate, pe ambele

¹⁶⁹ Lőrinczy 2018, 78–79.

¹⁷⁰ Lőrinczy 1991, 127; Lőrinczy 2022, 15–17.

¹⁷¹ Vezi analiza arheologică a lui Lőrinczy 1991, 130–140.

¹⁷² Ранисавъев 2007, T. XX/9.

¹⁷³ Lőrinczy 1998, 350: menționează 41–60 de ani; Lőrinczy 2022, 84.

¹⁷⁴ Capătul de curea de tip *Martinovka* tot în această perioadă a fost datat de către Balogh 2004, 261.

¹⁷⁵ Calibrarea de ¹⁴C: Lőrinczy 2022, Fig. 31/65 and 1. táblázat; Gáll 2023, Pl. 15.

¹⁷⁶ Calibrarea de ¹⁴C: Lőrinczy 2022, Fig. 71/111 and 1. táblázat; Gáll 2023, Pl. 14.

¹⁷⁷ Philippsen 2013, 1.

trepte ale mormântului, despărțite spațial de decedat, la distanță de cca 20–25 cm, craniul, membrele distale, respectiv prima vertebră dintr-o vacă domestică adultă (*Bos taurus*)¹⁷⁸, respectiv în zona bazinului și a femurului drept, a fost descoperit scheletul complet al unui vițel nou-născut.

Fiind practic fără inventar funerar databil și astfel fără să putem folosi metoda clasică de datare prin analogii, am încercat să datăm mormântul Cx. 86 prin intermediul ¹⁴C. Rezultatul calibrat a fost destul de șocant, dat fiind faptul că în proporție de 94,5% mormântul se datează între 537–605, cu cea mai mare probabilitate în a doua parte a secolului VI:

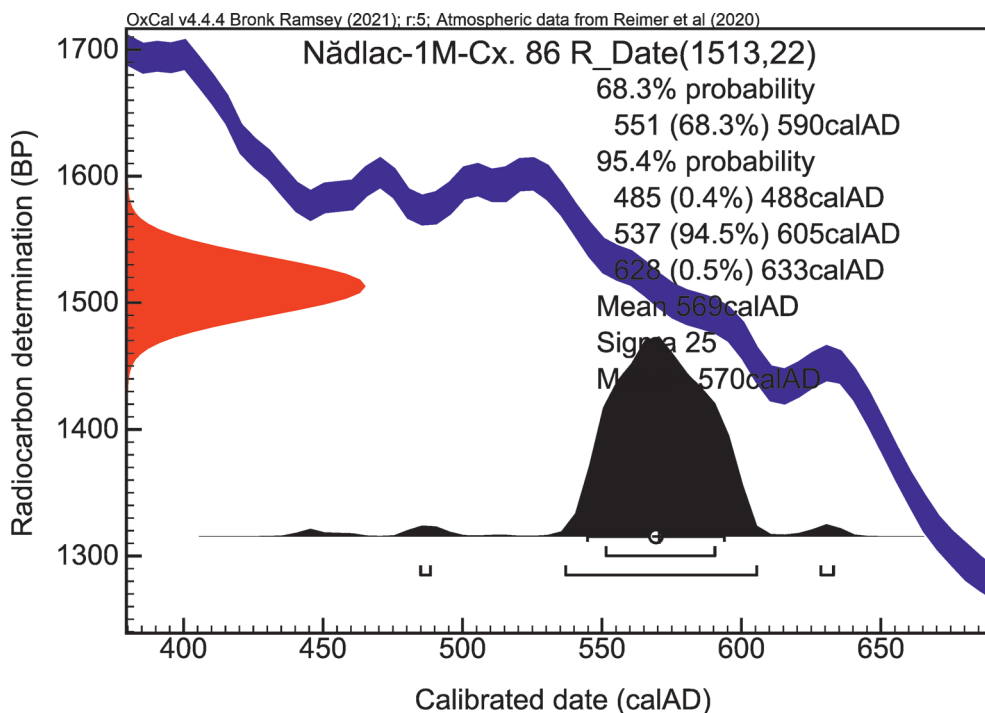

Figura 14. Analiza mostrei din Cx. 86 de ¹⁴C (după Gáll – Mărginean 2020, Fig. 11)

Astfel pe baza datelor de ¹⁴C, îmbinând cu vârsta persoanei, nu avem o singură alternativă de datare a mormântului, ci cel puțin trei, pe care le prezentăm grafic, în care se poate propune o variantă alternativă timpurie de datare, una mediană, respectiv una târzie:

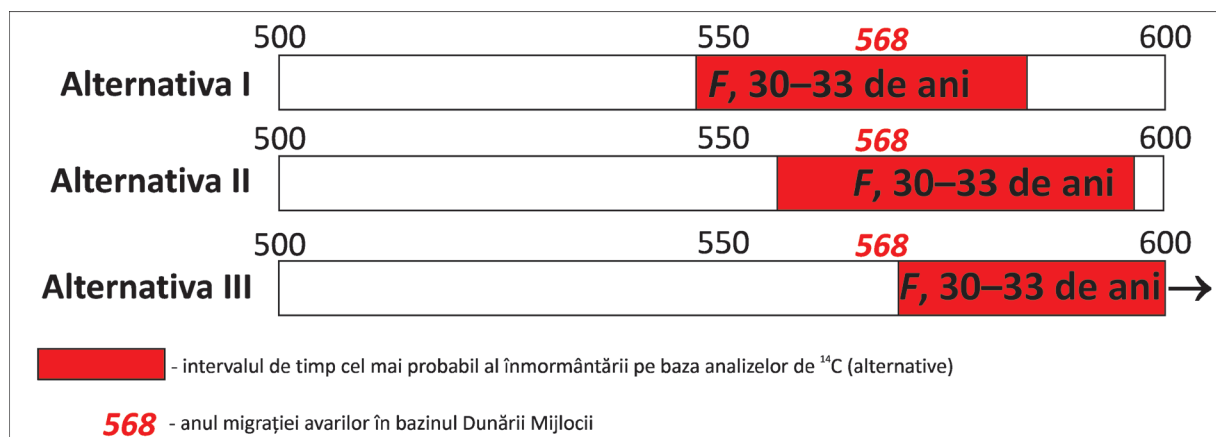

Figura 15. Variantele alternative de datări pe baza ¹⁴C (Nădlac–1M Cx. 86) (model creat de autor)

¹⁷⁸ Situația este foarte asemănătoare cu cea a descoperirilor de la Kövegy-Nagy-földek (mormântul 12, aparținând unei femei de 23–25 de ani) (Benedek – Marcsik 2017, 371–372, Fig. 7, 24.), respectiv Makó-Mikocsa halom (Gulyás et al. 2018, Fig. 1), situri funerare aflate la cca 5 km, respectiv 19 km, de situl aflat în discuție.

Cum se poate urmări, alternativele de datări presupun cel puțin trei posibilități de datare, în urma cărora se poate afirma că doar în cazul variantei a treia nu am putea vorbi în cazul femeii de 30–33 de ani ca aparținând *primei generații*, luând în calcul faptul, că dacă a murit în jurul anilor 600 se putea naște în jurul anilor 570 (adică *post-migrație*). În cazul celorlalte două alternative de datare este sigur că persoana feminină aparține *primei generații* a comunităților de migranți (având în vedere ritualurile funerare), doar că putea să participe la fenomenul migrației ca *adult* (Alternativa I) sau *minor* (Alternativa II). Cu alte cuvinte femeia putea să se nască în 540/550, în 560/565 sau mai târziu în jurul anilor 570/580, toate aceste date se încadrează în eșantionul analizei.

Deci, vedem doar în cazul unui mormânt câte alternative posibile de interpretare avem în urma analizei de ^{14}C . Din păcate, aceste analize nu pot fi coroborate cu analizele bazate pe analogii sau de monedă, care ar asigura un terminus *post quem* mai sigur.

13. Pecica-Smart Diesel

Săpăturile arheologice și rezultatele interdisciplinare au fost publicate recent într-o monografie. Ceea ce ne interesează în cadrul acestei analize este mormântul Cx. 448, care cel mai probabil este un mormânt nomad *ante-568*, respectiv într-o posibilitate mai mică poate fi datat după 568¹⁷⁹.

14. Makó-Mikocsa halom¹⁸⁰

Printre cele 252 de morminte potrivit analizelor de radiocarbon în mod sigur putem identifica indivizi pe care îi putem lega de „prima generație”.

În final, am alcătuit un tabel (fără să introduc descoperirea izolată de la Hajdószoboszló) în care am încercat să sistematizăm numărul de morminte cercetate. Iar din siturile funerare ce pot fi aduse în legătură cu nou-veniții în Bazinul Carpatic în jurul anului sau după 568 reiese și faptul că în afară de M. 448 de la Pecica-Smart Diesel și M. 65, 111, 165 de la Szegvár-Oromdűlő sunt morminte cu indivizi tineri:

Situri funerare	Nr. de morminte	Nr. mormintelor legate de „prima generație”	Vârsta (în ani)
1. Biharkeresztes-Lencsésbát	1	1	Adult (20+)
2. Gyoma-situl 264	3	1 (?)	22–28
3. Hódmezővásárhely-Szárász dűlő	1	1	?
4. Kardoskút-Molnár Z. földje	1	1 (?)	?
5. Klárafalva B M. 60	1	1	?
6. Magyarcsanak-Belezi dűlő	4	1	20–30
7. Makó-Mikocsa halom	252	?	?
8. Nádlaç-1M	4	1 (+3?)	30–33
9. Pecica-Smart Diesel	8	1 (?)	40–50
10. Szentés-Borbásföld	1	1	<i>juvenis</i>
11. Szentés-Lapistó	1	1	Adult (20+)
12. Szentés-Derekegyháza	1	1	Adult (20+)
13. Szegvár-Oromdűlő	495	3 sau 4	M. 1: 16–18, M. 165: 41–60, M. 65: 48–57, M. 111: 40–50.

Figura 16. Numărul siturilor funerare/mormintelor datate în a doua jumătate a secolului VI, coroborate cu *prima generație*

¹⁷⁹ Gáll – Mărginean 2025, 37–48, 161–167, Fig. 14/A-B, fig. 82–83.

¹⁸⁰ Nu am putut integra în cadrul analizei situl de la Makó-Mikocsa halom, dat fiind faptul că este nepublicat, iar controversele privind datările de ^{14}C , publicate fără materialul arheologic, continuă și la ora actuală.

Am încercat să sistematizez în figura următoare modelul dinamismului în timp al biografiei indivizilor, din care reiese faptul că pe baza datelor avute în mod sigur mormântul de la Pecica-Smart Diesel, respectiv poate doar mormintele de la Nădlac și Szegvár-Oromdúló M. 65, 111, 165 pot fi legate de comunitățile de migranți estici. Restul descoperirilor suferă de lipsă de analize antropologice adecvate:

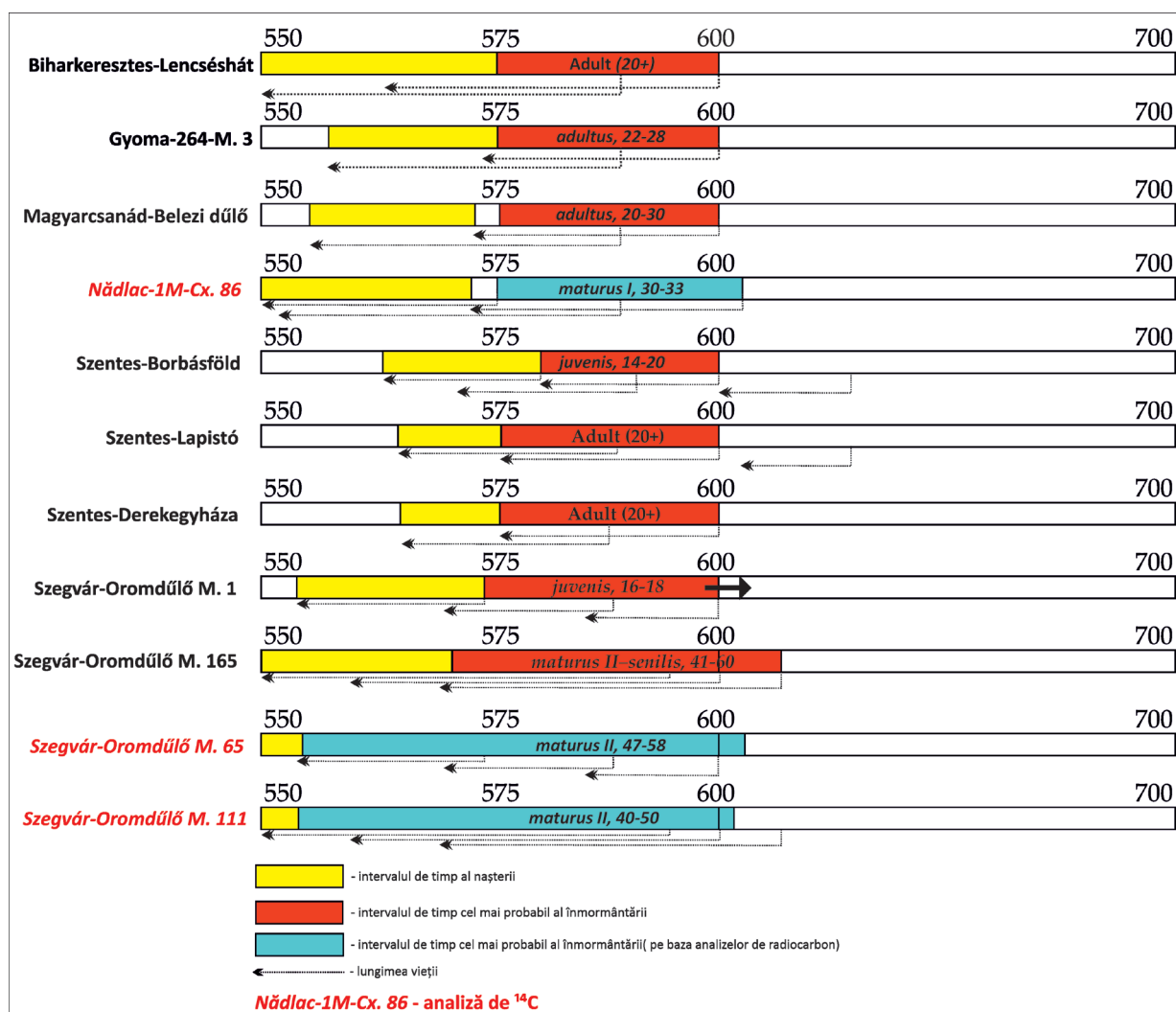

Figura 17. Modelul dinamismului în timp și alternate ale datării, pe baza coroborării tipo-cronologiei, datelor radiocarbon cu cele antropologice

Distribuția geografică a acelor situri pe care relativ le-am legat de noii migranți din est este sporadică, difuză și disproporționată, fiind înregistrată mai ales în zona râurilor mai importante: zona mijlocie a Tisei, zona Mureșului și a torentului secăt Száraz-ér (pe lângă Tisa, zona Szentes – Szegvár: Borbásföld, Derekegyháza, Lapistó și Oromdúló; Hódmezővásárhely-Szárazerdűlő, Rostás-tanya și poate Kardoskút-Molnár Z.; zona Mureșului: Nădlac 1M și cu presupunere Magyarcsanád-Belezi dűlő, respectiv la sud probabil Klárafalva B). Alte descoperiri datate în această perioadă găsim în zona Crișului Repede – Barcău (Biharkeresztes-Lencsésahát), mai la nord-vest, în zona Hortobágy (Hajdúszoboszló), zona Kissáret, adică zonele râurilor Crișului Triplu și Crișului Repede (cu semne de întrebare Gyoma). Această disproporționalitate poate să aibă în legătură pe de o parte cu realitățile demografice din a doua jumătate al secolului VI, dar nici stadiul cercetării nu poate fi exceptat (Fig. 18).

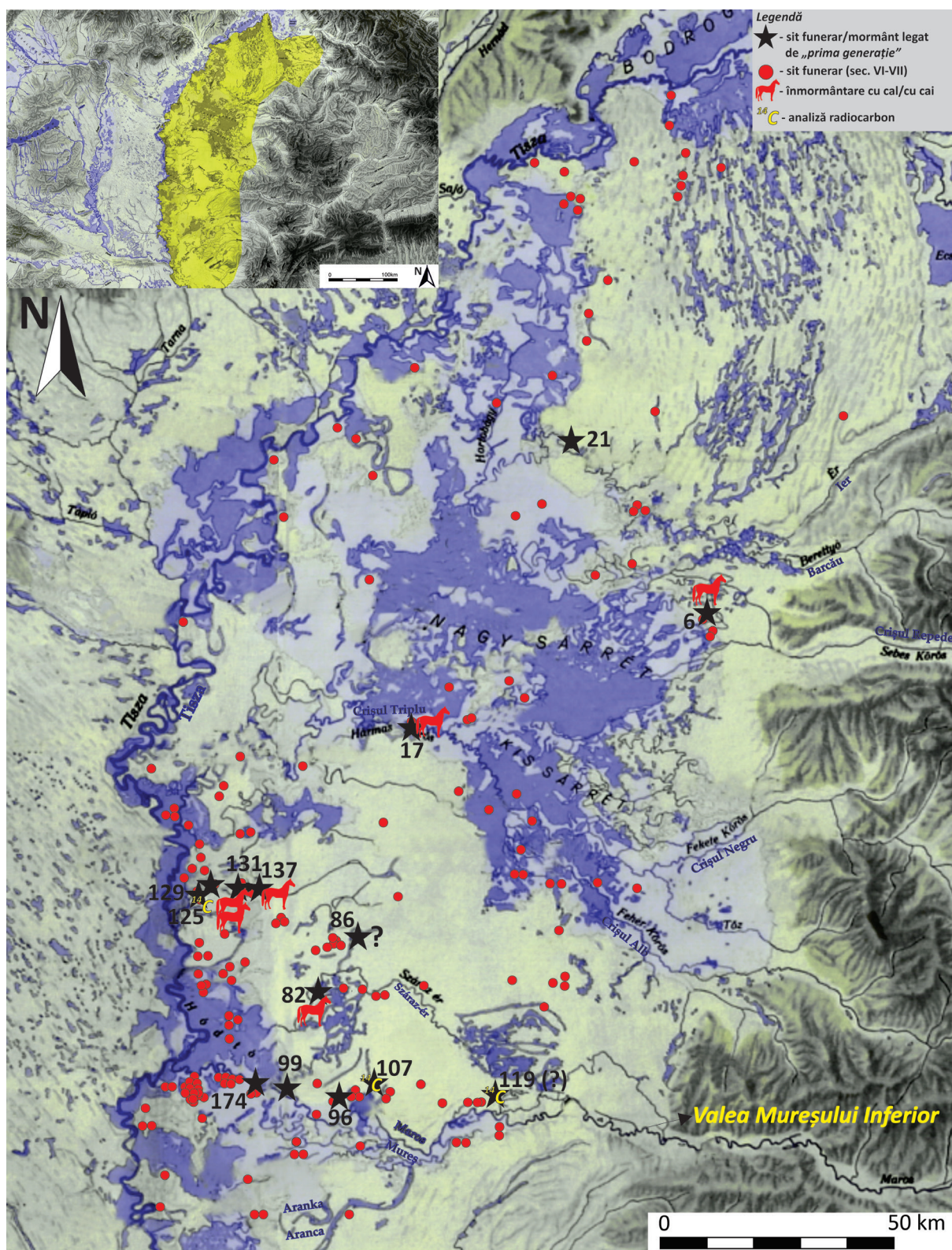

Figura 18. Distribuția geografică a siturilor funerare de la est de Tisa pe care le putem identifica cu așa-zisa *prima generație* (din cauza lipsei siturilor nu am ilustrat regiunea Banat)

Astfel, la capătul acestei analize, putem face câteva observații nuanțate privind problematica *primei generații* a membrilor populației participante în migrația din a doua parte a secolului VI:

1. Datările prin metoda de analogii ale tipurilor și subtipurilor categoriilor de piese reprezintă cea mai răspândită metodă. Așa cum am prezentat pe larg la începutul analizei, datarea

bazată pe analogii comportă riscuri majore, iar specialistul riscă să ajungă la ceea ce putem numi *argumente circulare*, în urma cărora să nu țină cont de contextul pieselor, de posibilele diferite intervale de timp, „durata de viață” a acestora (adică aceste artefacte au putut fi folosite diferit în timp), ci de posibilele tipo-cronologii create în mod unitar și care nu au ținut seama de contextele social-umane, relații *centru-periferie*, regiunea unde a fost descoperit/au fost descoperite piesa/piese etc. Cum am încercat să sondez fiecare caz, am dorit să realizăm o analiză internă – dar așa cum se poate vedea – cu foarte puține rezultate. În general, am acceptat totuși datările din literatura de specialitate în cazul aplicilor de tip *Martinovka*, aplicilor așa-ziselor „Fischschwanzförmige”, respectiv cataramelor ovale, cu toate că ținem să precizăm că în toate aceste cazuri ar fi nevoie de analiza cronologică internă prin intermediul analizelor de ^{14}C .

2. Datarea *post-quem* în a doua parte a secolului VI oferită de materialul numismatic¹⁸¹ – cu multe semne de întrebare – beneficiem doar într-un singur caz.

3. Datarea prin ^{14}C – am putut beneficia în patru cazuri (*Pl. 17/1*), având în vedere că o serie de descoperiri încă nu sunt publicate arheologic, iar în jurul interpretărilor mormintelor nepublicate, dar având rezultate de ^{14}C de la Makó-Mikocsa halom, s-au pornit discuții contradictorii.

Cu toate acestea, așa cum poate fi urmărită în *Anexa 1* și *Fig. 18*, dintr-un număr de 197 de situri funerare sau descoperiri cu caracter funerar databile în prima parte a epocii avară (epoca avară timpurie) cu oarecare precizie sau mai relativ am putut să datez în a doua jumătate din secolul VI sau, dacă abordăm biologic, să leg de acea populație care putea/avea să deplaseze din zonele Caucazului și Donului în Bazinul Carpatic doar 13 (+1¹⁸²) situri funerare sau morminte. Totodată, și un lucru care este extrem de important, la aceasta se adaugă un număr foarte mare de situri care din cauza lipsei sau inventarului sărăcăcios le-am putut data într-un interval de timp între a doua jumătate a secolului VI–prima jumătate a secolului VII și cantități pe care le-am comparat în figurile următoare¹⁸³:

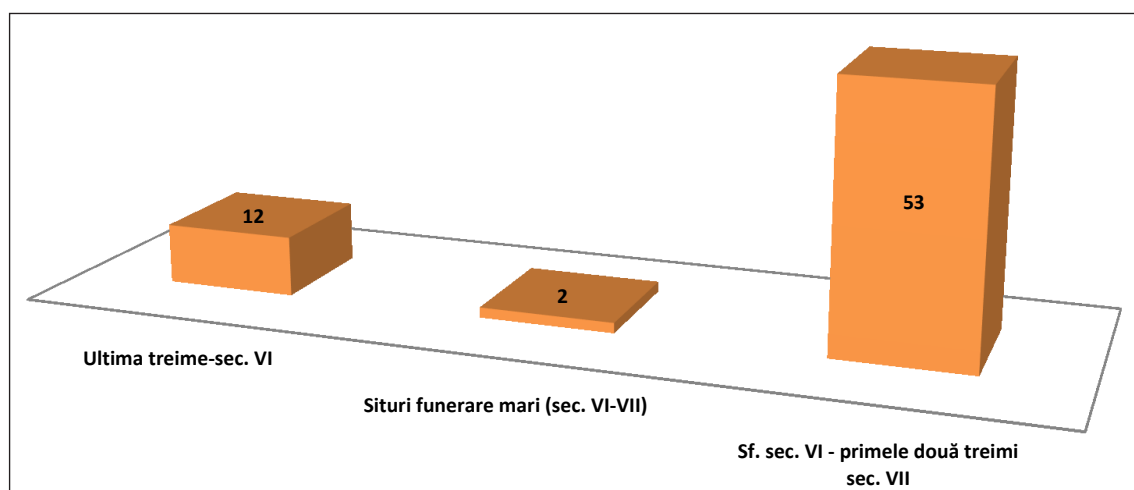

Figura 19. Numărul siturilor funerare/mormintelor datate în a doua jumătate a secolului VI, respectiv între a doua jumătate a secolului VI – circa primele două treimi ale secolului VII

¹⁸¹ Aceste date nu sunt acceptate de Péter Somogyi 2014, 44.

¹⁸² Chiar dacă autorii au menționat că „The opening of the cemetery must have started between 559–578 AD (68.2%) or 545–593 AD (95.4%) (Figure 3, Table S1). The cemetery was abandoned between 641–660 AD (68.2%) or 616–656 AD (95.4%). The estimated span of cemetery use by Model 2 [67–97 yr (68.2%), 43–121 yr (95.4%)] correspond to 3 generations as proposed by archaeochronology”, necropola nefiind publicată din punct de vedere (și) arheologic, doar cu multe semne de întrebare am putut-o integra în statistica cantitativă. Gulyás et al. 2018.

¹⁸³ Tiszavasvári-Dózsa telep, Határút: datele din ADAM 2002, Vol. I: 385 nu corespund celor menționate de I. Bóna 1986, 81, care datează 2 (și nu 4) morminte în epoca avară târzie. Datele din ADAM, întocmită de G. Lőrinczy, nu precizează sursele. Din acest motiv, deși le-am introdus pe lista *Anexei 1*, în analizele statistice nu au fost introduse.

Având – ca și în alte epoci – problema identificării așa-zisei *prime generații*¹⁸⁴, și în acest caz se ivește din nou problema numărului foarte mic al descoperirilor. În acest sens în loc de concluzii deșarte și istoricizante, două propuneri pot să formulez în ceea ce privește această problemă:

A. Este o nevoie imperioasă ca siturile funerare cercetate în Ungaria, Serbia și în România să fie publicate cât mai complex mod posibil.

B. Efectuarea a cât mai multor probe de ¹⁴C combinate simultan cu analizele arheologice (și dacă se poate evident cu analizele comparative din punct de vedere genetic), în special ale acelor morminte, care cronologic ar putea fi cele mai timpurii, respectiv reevaluarea acelor morminte pe care le-am integrat în această grupă (vezi mai sus). Acest model de analiză, totodată, cere ca tipo-cronologia și rezultatele de radiocarbon să fie corecte (*Pl. 17/1*).

Putem conchide, pornind și de la problematica mormântului de la Nădlac-1M, că foarte probabil, mai ales în rândul orizontului mormintelor sărace sau fără inventar, trebuie să căutăm acea populație de migranți/cuceritori care a ajuns în jurul anului 568 în aceste zone. Asta și explică până la urmă eșecul cercetării, care a căutat să-și identifice (sociologic și biologic) această generație – imaginând foarte stratificat societatea, favorizând publicarea complexelor mai bogate, care puteau fi datate cu analogii (și cu materialul numismatic)¹⁸⁵, în schimb cele cu inventar sărac sau fără inventar nefiind publicate și/sau fără să beneficieze de datări de ¹⁴C – fără să ia în considerare o serie de factori sociologici!

III.4. Orizontul funerar în prima jumătate – primele două treimi ale secolului VII

Spre deosebire de problematica identificării primei generații de nou-veniți dinspre Est sau/și a orizontului funerar din a doua parte a secolului VI, cea din prima jumătate a secolului VII poate fi identificată cu mult mai multă ușurință, mulțumită mai multor aspecte ce se leagă de tipo-cronologia culturii materiale. Ne bazăm pe sistemul de analogii și orizonturi de piese, fundamentul acestora reprezentând materialul numismatic descoperit în inventarul funerar.

În consecință, putem scoate în evidență patru *borne* ale metodei cronologice în cursul analizei noastre, care îmbină cultura materială, ritualul funerar și analizele natural-științifice și cu privire la materialul arheologic, cu evidențierea faptului că spre deosebire de perioada precedentă pe care am dezbătut-o anterior (*III.3: ultima treime – ultimul sfert al secolului VI*), în acest caz descoperirile monetare joacă un rol fundamental în sistemul cronologic:

A. Oricât ar fi de relativ din multe puncte de vedere, dat fiind rămânerea lui în circulație sau din cauza depozitării lui, materialul numismatic ne oferă în orice caz măcar un *terminus post quem* precis¹⁸⁶. În cazul epocii avare timpurii numărul important de descoperiri numismatice emise în Imperiul Roman de Răsărit ajunse în diferite forme și contexte în zonele *Transtisa*, reprezentând din punct de vedere cronologic limita de jos în timp, este o bornă cronologică esențială.

B. Pornind de la sistemul deja menționat al analogiilor și orizonturilor, *al căror fundament* este principiul oferit de *terminus post quem* garantat de materialul numismatic, cultura materială a secolului VII provenită din contextul funerar pe care îl vom dezbate, se dovedește cu mult mai bogată, față de cultura materială din a doua parte a secolului VI, după cum o parte importantă diferă și formal și funcțional.

C. Anumite caracteristici ale ritualului funerar/modei funerare – poate ca rezultat al concurenței sociale – la rândul lor reprezintă borne cronologice ale perioadei, pe de o parte mulțumită

¹⁸⁴ În acest sens, vezi spre exemplu, cu interpretare greșită privind cronologia secolului X: Szöke 2014, 37–38.

¹⁸⁵ Vezi Capitolul II.

¹⁸⁶ Vezi în acest sens: Somogyi 2014.

datării cu monede a acestora și cu datări de radiocarbon, pe de altă parte acestea fiind legate de tipo-cronologia obiectelor.

D. Așa cum vom putea prezenta și în acest subcapitol prin câteva exemple și analizele de ^{14}C la rândul lor au menirea de a aduce alte puncte mult mai sigure pentru datări.

Încercând sistematizarea în sens cronologic a unui material uriaș (132 de situri funerare) în prima parte a subcapitolului am analizat evoluția biografică din punct de vedere cronologic a indivizilor cu inventar funerar în cazul a 5 situri funerare.

III.4.1. Revizuirea analizei cronologice a sitului funerar de la Tiszavasvári-Koldusdomb

Situl funerar a fost cercetat în timpul lucrărilor de construcție a drumului care duce înspre podul Canalului Principal Estic și care se ramifică spre est de drumul care leagă orașul Tiszavasvári de Hajdúnánás¹⁸⁷.

Cele 24 de morminte cercetate pe un mic deal nu reprezintă situl funerar cercetat exhaustiv, deoarece sub drum (*Fig. 20/A-B*) unele morminte sau au fost distruse, sau nu poate fi exclus nici faptul că fiind la o adâncime mare efectiv nu au fost cercetate. Autorii publicației presupun existența a cca 38–40 de morminte, ceea ce înseamnă că în jur de 14–16 morminte au fost distruse, subliniind faptul, că acest sit funerar rămâne punctul cel mai nordic de Crișuri în ceea ce privește perioada avară timpurie¹⁸⁸.

Situl funerar de la Tiszavasvári-Koldusdomb se remarcă printr-un număr mare de morminte în care au fost depozitate părți din animale, în total 22 de indivizi (cai, vite, oi)¹⁸⁹ (*Fig. 20/A*). Pe lângă resturile de cai au fost depuse piesele de harnașament, doar în cazul mormântului 23 părțile scheletelor de cai nu au fost asociate cu piese de harnașament. În mormântul 1 au fost depuși trei cai: unul întreg, respectiv în două cazuri părți din cai.

În ceea ce privește cultura materială pe care se bazează și analiza cronologică, aceasta este destul de variată, dar până la urmă elementele de modă se încadrează în orizontul culturii materiale stabilite pe baza materialului numismatic care caracterizează prima jumătate a secolului VII.

Prima categorie este reprezentată de elementele de modă, cele mai expuse schimbărilor, și anumite fragmente dintr-o diademă de argint, având decor incizate de ornamente împletite (M. 19), cercel cu globule mici (M. 1), cercei Čilinská tipul I varianta C sau subtipul *Páhipusztá* (M. 19, 23), care prezintă clar relaționalități cu descoperirile date de monedele mai ales emise de Heraclius în asociere cu fiul său Heraclius Constantin (cunoscut sub numele de Constantin al III-lea), în Constantinopol, între anii 616–625¹⁹⁰. Tot prin relații tipologice s-au datat în deceniile 3–4 ale secolului VII mărgelile realizate în tehnica presării din argint din mormintele 6 și 18, având în vedere că mărgelile de acest tip la Tiszavasvári-Kashalom M. 34¹⁹¹ au fost date tot de monedele lui Heraclius în asociere cu fiul său Heraclius Constantin. În cazul pieptenului din M. 5 relațiile culturale ne determină să punem multe întrebări privind legăturile sociale și altă natură (mariaje?) dintre diferite comunități.

Armamentul depus în mormintele de bărbați este caracteristic epocii avară timpurii, cu amendamentul că lancea din M. 21 având pe tubul manșon un inel decorat cu incizii în linii

¹⁸⁷ Publicarea rezultatelor arheologice: Gulyás – Lőrinczy 2018a, 529–559; analizele antropologice: Marcsik 2018, 571–574.

¹⁸⁸ Gulyás – Lőrinczy 2018a, 538.

¹⁸⁹ Gulyás – Lőrinczy 2018a, 540.

¹⁹⁰ În acest sens vezi Somogyi 2014, Abb. 7.

¹⁹¹ Lőrinczy – Rácz 2014, 156.

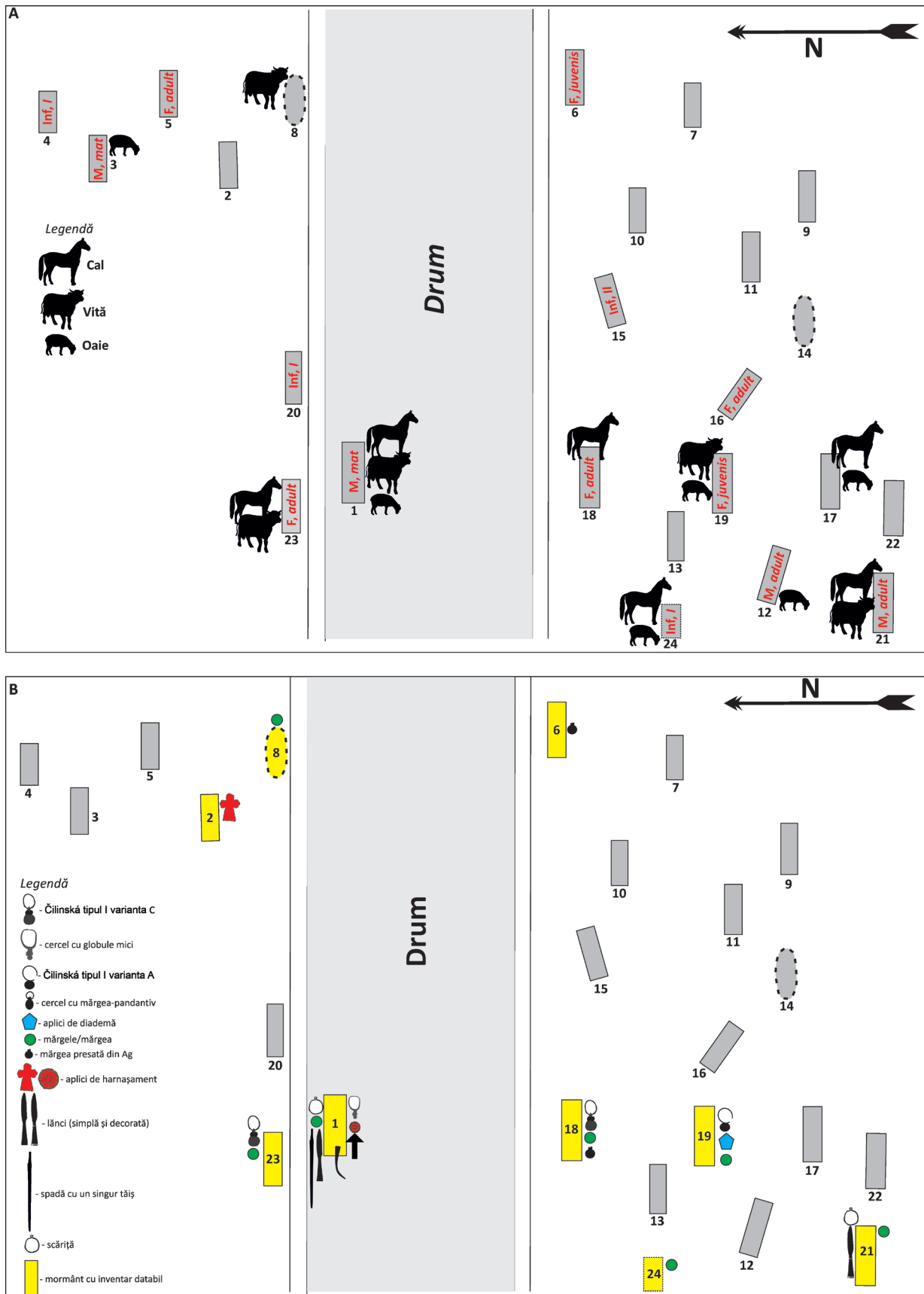

Figura 20/A-B. Planul sitului funerar Tiszavasvári-Koldusdomb (au fost cartate și ilustrate vârsta indivizilor înmormântați și sacrificiile de animale [A], respectiv inventarele depozitate în morminte [B]) (redesenat de către autor după Gulyás – Lőrinczy 2018a, 3. kép / Fig. 3)

zig-zag a fost datată într-o recentă analiză de către Gergely Csiky – folosind descoperiri din zona cotului Dunării – în prima parte a epocii avară timpurii¹⁹². Este un bun exemplu și în acest caz privind fragilitatea și caracterul relativ al metodei de datare prin analogii, dat fiind faptul, că în cazul de la Tiszavasvári-Koldusdomb, inventarul mormântului 21 se leagă – și în contextualitatea sitului funerar – clar de prima jumătate a secolului VII, și nu de secolul VI.

În două morminte au fost înregistrate scărițe tipice epocii avară timpurii. În cazul uneia, însă, avem reticențe de a o integra în cadrul tipului bine cunoscut din epoca avară timpurie. Totodată, însă, fără să ne hazardăm, nu pot fi sigur că exemplarul din M. 21 sigur ar aparține unui alt tip, deoarece piesa în sine a putut fi studiată doar de pe desen! De pe baza desenului tehnic mi se pare că umerele scăriței au fost înălțate, ceea ce este o caracteristică morfologică a scărițelor de la sfârșitul secolului VII – secolul VIII¹⁹³ (*Pl. 10/4*)! Fără analiza directă a piesei ar fi riscant însă să mă hazardez în declarații neprofesionale, care nu au acoperire.

Ornamentul de harnașament din M. 2 prezintă asemănări – fără a fi identic – cu tiparele de la Felnac¹⁹⁴, respectiv cu piesele de la Ártánd-Platthy birtok¹⁹⁵, la fel cum și ornamentele în formă de trei petale din M. 1 sunt cunoscute din M. 3/1963 de la Nyíregyháza-Városi kertészeti, respectiv printre tiparele de presare de la Kunszentmárton¹⁹⁶, ceea ce ne sugerează și în acest caz orizontul celui de al doilea sfert – a doua treime din secolul VII.

Astfel, în prealabil, evoluția și dinamica cronologică a sitului funerar, poate fi studiată prin intermediul celor 8 morminte ale căror inventare le-am prezentat anterior: M. 1, 2, 5, 6, 18, 19, 21, 23.

Spre deosebire de o datare simplistă a mormintelor, am optat pentru procesarea datelor într-un mod mai complex, în cursul căreia am încercat să combinăm datele arheologice (datarea tipo-cronologică) cu datele rezultate din analiza antropologică, încercând să ilustrăm nu numai datarea tipo-cronologică, ci evoluția socio-biografică a indivizilor, respectiv cele două perioade majore ale vieții lor: posibila perioadă a nașterii și posibila perioadă a morții, respectiv procesul de înmormântare a membrilor comunității.

Astfel, în cazul M. 1, bărbat matur (între 40–50 de ani), în mare parte inventarul său se leagă de cercul reprezentat de mormântul de la Felnac (*Pl. 14*), datat cca în al doilea sfert/a doua treime a secolului VII¹⁹⁷. În cazul M. 1 variabilitatea de datare este foarte largă, care implică atât anii de naștere, cât și durata de viață: astfel individul – pornind de la datarea oferită de analogiile artefactelor – putea să se nască la 575, dacă trăia 50 de ani, și în cazul aceasta murea undeva în jurul anului 625, cum putea să fi venit pe lume în jurul anului 590/600 și moartea l-a ajuns în jurul anilor 630 sau 640 (tot la maturitate), dar putea să se nască în jurul anului 610 și să moară în jurul anilor 650 etc. În orice caz, putem să ne gândim la foarte multe alternative între aceste date cronologice în ceea ce privește nașterea, durata de viață și moartea individului, dată fiind vârsta sa, între 40–50 de ani, fiind cel mai longeviv individ al microcomunității sale, alături de M. 3 (bărbat, 40–50 de ani¹⁹⁸).

¹⁹² Csiky 2015, 73.

¹⁹³ Gulyás – Lőrinczy 2018a, VII. táb. 21 / Taf. VII/21.

¹⁹⁴ Rácz 2014, Taf. 13/4.

¹⁹⁵ Cséplő 1896, 415, 13–16. kép.

¹⁹⁶ Csallány 1958, VII. táb. 13–14.

¹⁹⁷ Rácz 2014, 93.

¹⁹⁸ Marcsik 2018, 571.

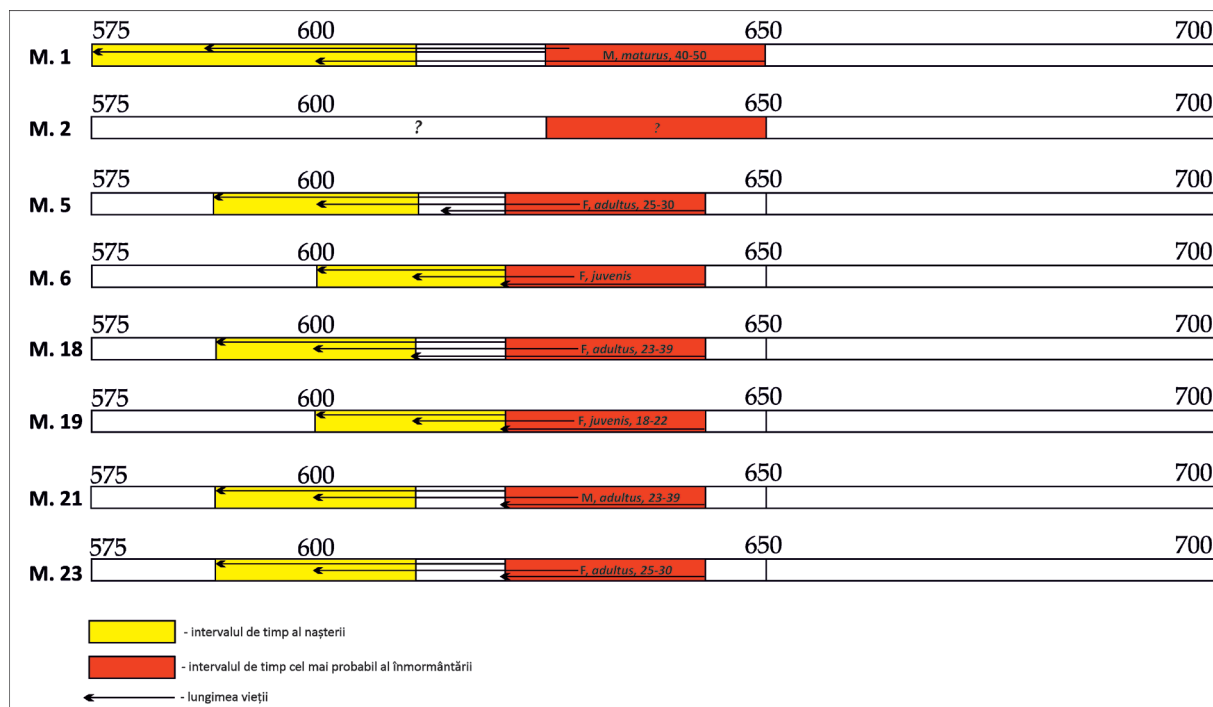

Figura 21. Dinamica în timp și alternativele datării mormintelor indivizilor cu inventar de la Tiszavasvári-Koldusdomb (model creat de autor)

Nu avem date antropologice despre mormântul 2, însă inventarul său este legat de tiparele de presare de la Felnac (Pl. 14/5, 18), a cărei datare în al doilea sfert al secolului VII nu poate fi pusă sub semnul întrebării, acesta însemnând că tot putem încadra evoluția în timp a vieții sale între 575/580 și 630/640.

Spre deosebire de mormântul 1, mormântul 5 de femeie adultă prezintă diferențe majore privind evoluția duratei vieții sale. Are în inventar un pieptene, care a fost legat de materialul arheologic al populației germanice cucerită/integrată¹⁹⁹ de către noua putere nomadă din răsărit, fiind într-o grupă din punct de vedere topografic cu M. 2, astfel o datare chiar mai timpurie, în jurul anilor 620–630 credem că este justă. În cazul în care individa de sex feminin a murit în jurul anului 620, 630 sau 640 având în vedere că în momentul morții persoana a fost *adultă* (adică între 25–30 de ani), rezultă că nașterea ei s-a putut întâmpla în jurul anilor 590/600/610, respectiv în cadrul acestui interval cu multe posibilități de interpretare. Menționăm că analogiile piesei sunt datate în al doilea sfert al secolului VII²⁰⁰.

Încadrarea cronologică poate fi și mai mult restrânsă în cazul scheletelor din mormintele M. 6 și 19, deoarece în aceste morminte au fost îngropate persoane de vârstă *juvenilă*, adică cca între 14–22 de ani, astfel intervalul în timp se poate restrânge în mod semnificativ. Având în vedere că M. 6 are în inventar o mărgea realizată în tehnica presării din argint, care este datată cu o monedă emisă între 616–625 la Tiszavasvári-Kashalom M. 34, respectiv cerceul Čilinská tipul I varianta A²⁰¹ din M. 19 se asociază cu aplici de diademe și, în acest caz, este plauzibilă o datare a momentului săpării gropii în anii 620–630. Aceasta ne permite și o restrângere a datării în mod semnificativ: persoanele în cauză, dacă au murit în anii 620–630–640, în nici un caz nu puteau să se nască înainte de 600, ci după sau mult înspre anii 620.

¹⁹⁹ Kiss 1992, 53.

²⁰⁰ Gulyás – Lőrinczy 2018a, 546.

²⁰¹ Čilinská 1975, 64, 65: Abb. 1, 80: Abb. 6 datează pe un interval de timp între ultimul sfert al secolului VI și prima parte al secolului VII această variantă de cerce.

Observații asemănătoare putem avea în cazul M. 18 (23–39 de ani), având la rândul ei două mărgele realizate în tehnica presării din argint, pentru a căror depozitare în mormânt putem accepta anii 620–630, ceea ce înseamnă că a fost adultă în momentul morții sale. Astfel, cea mai timpurie dată de naștere putea să fie în anii 600 până spre 610.

O datare asemănătoare putem propune și în cazul M. 21, un bărbat adult (tot 23–39 de ani), având în inventar o lance datată foarte timpuriu. Pornind din contextul cronologic al sitului funerar, nu credem că mormântul a fost săpat mult mai timpuriu decât celelalte morminte, la care se adaugă și problema scăriței – cel puțin pe desenul tehnic – prezentat destul de atipic.

În concluzie, cred că M. 21 și M. 23, un bărbat între 29–39 de ani și o femeie cca de aceeași vârstă (25–30 de ani), prezintă caracteristici asemănătoare cu evoluția biografică a M. 18.

Pe baza revizuirii sitului funerar, putem trasa câteva observații privind evoluția sitului:

1. Pe baza observațiilor cronologice, care se bazează exclusiv pe orizonturi de analogii ale pieselor (uneori cu analogii datate *post quem* de monede)²⁰², combinate cu rezultatele antropologice, rezultă că situl funerar a fost folosit pe o perioadă relativ scurtă, maximum cca 15–20 de ani, cu posibilitatea de datare cea mai mare între 620/625–640.

2. După toate probabilitățile, cea mai mare parte a comunității cu inventar de la Tiszavasvári-Koldusdomb și pe care am putut-o analiza este alcătuită din persoane care s-au născut în jurul anului 600. Doar în cazul M. 1 (respectiv M. 3 fără inventar) există cea mai mare posibilitate ca indivizii de sex masculin să se fi născut ambii în secolul VI. Din aceasta rezultă și observația noastră de demografie istorică: membrii comunității reprezintă a treia sau/și a patra generație de după comunitățile de migranți sau cuceritori (depinde cum interpretăm) din jurul anului 568.

3. Este imposibil de răspuns dacă predecesorii acestei microcomunități au ajuns în jurul zonei Tiszavasvári sau această comunitate (practic 2–3 familii) în urma unei migrații interne în Bazinul Dunării mijlocie a ajuns din altă microregiune în această zonă, așa cum au presupus Bence Gulyás și Gábor Lőrinczy²⁰³.

4. În ceea ce privește teoria potrivit căreia după atacul împotriva Constantinopolului s-ar fi petrecut migrații interne în interiorul bazinului Dunării mijlocii, împrejurare prin care și comunitatea Tiszavasvári-Koldusdomb în perioada post-626 ar fi ajuns în regiunea Nyírség, după părerea mea nu poate fi demonstrată, constituind o speculație istorică fără acoperire. Evoluția cronologică a sitului funerar, coroborată cu datele de vârste ale indivizilor, arată clar că biografia acestora (și a comunității, în consecință) precedă momentul 626. Astfel, teoria imigrației vehiculate înspre zonele Nyírség va putea fi acceptată doar în cazul în care se demonstrează (poate prin metoda de *strontium izotop*) că indivizii s-ar fi născut în altă parte.

III.4.2. Analiza cronologică a sitului funerar de la Kiszombor-situl O, Rónay-szántófold

Situl funerar de la Kiszombor, denumit „O” (ogorul lui Rónay), cercetat în 1935 (un mormânt) și în 1937 (șase morminte) a fost descoperit pe o movilă la marginea localității, în imediata apropiere a graniței dintre România și Ungaria. Înregistrarea datelor s-a realizat la nivelul perioadei respective, fără desene tehnice, respectiv fotografii despre morminte, deși această ultimă lipsă este ciudată, având în vedere, că în cazul altor săpături din zonă (ex.: Deszk, Szőreg) Csallány a publicat fotografii de calitate relativ bună²⁰⁴. Materialul arheologic rezultat din săpătură la nivelul anilor ‘30–40 ai secolului XX a fost publicat într-o calitate foarte bună²⁰⁵.

²⁰² Din păcate, lipsa analizelor de ¹⁴C ne privează de multe date privind cronologia sitului funerar. Autorii nu motivează cauzele lipsei analizelor de radiocarbon.

²⁰³ Gulyás – Lőrinczy 2018a, 551.

²⁰⁴ Csallány 1968, Abb. 1–7.

²⁰⁵ Csallány 1939, 122–126, I. tábla 1, III. tábla 1–16, IV. tábla 1–35, V. tábla 1–17, 2. kép 1, 3. kép 1–8, 4. kép 1–12.

Analiza antropologică a scheletelor, în afară de faptul că măsurătorile privind lungimea lor luate au fost realizate și la săpătură, a fost publicată de László Apor și Ernő Rosztóczy²⁰⁶. Astfel, după datele lui Csallány și oferite de antropologi, înălțimea lor mică în cazul mormintelor de bărbați (160–162, 165–166, respectiv 156 cm în cazul scheletelor din M. 1, 5 și 6) ne determină să întrebăm dacă – pe lângă faptul ca pe de o parte indivizii populației aflate în discuție au fost de vârstă tânără (*juvenis*) – acest lucru *nu putea să aibă legătură și cu dieta, cu nutriția lor?*

Mormintele 2, 4 și 7 au fost gropi cu nișă de tip catacombă, iar după datele antropologice au fost înhumați în acestea bărbat, femeie și încă un individ, probabil tot bărbat. Totodată, situl funerar a intrat în istoria cercetării printr-un rezultat foarte important: pentru prima dată a fost documentat un mormânt cu nișă de tip catacombă datat *post quem* de o monedă emisă la începutul secolului VII de către Phokas (602–610), aceasta fiind însoțită printre inventarele mormântului și de un tip de cercei cu pandantiv globular granulat cu globuri mici și unul mare, respectiv de alte piese (*Pl. 7*). În analiza lui cea mai recentă, Péter Somogyi a datat emiterea și astfel și datarea *post quem* a monedei între anii 603–607²⁰⁷, prin aceasta datând și tipul de mormânt, ritual funerar, pe care nu îl cunoaștem înainte de secolul VII.

Chiar dacă nu beneficiem de analizele antropologice mai detaliate, este foarte clar că moneda din M. 2 datează nu numai mormântul în sine, ci ne oferă date *post quem* pentru acele morminte în care au fost depozitați cercei cu pandantiv globular granulat cu globuri mici și unul mare (Čilinská tipul I varianta B²⁰⁸), date la sfârșitul secolului VI – începutul secolului VII sau mai restrâns la începutul secolului VII²⁰⁹, considerați de origine fie bizantină, fie central-asiatică²¹⁰. Având în vedere că *terminus post quem* este la 603–607 și că după toate indiciile individul ar fi aproximativ de vârstă adultă ni se pare plauzibilă datarea mormântului în anii 620–630.

Totodată, importanța mormântului 2 nu rezidă doar în datarea individuală a mormântului, ci datarea și a celorlalte morminte, iar prin intermediul acesteia se poate crea sistemul cronologic al orizontului funerar caracteristic primei părți a secolului VII, care precedă orizontul „Pseudoschnallen”²¹¹. La fel ca la Kiszombor-situl O M. 2, dispunem de o serie de morminte chiar (și) în microregiune, în care mormântul cu nișă de tip catacombă, se asociază cu monede emise în secolul VII (*Pl. 7/1*), anumite tipuri de cercei (tipul I variantele B-D²¹²) (*Pl. 7/2*), diferite tipuri de arme (spade cu atârănătoare în formă de P²¹³ [*Pl. 8/1*]), componentele garniturii de centură realizate în tehnica presării (*Pl. 7/4, 17*). În microregiunea Kiszombor morminte – în mare parte – de tip nișă-catacombă, dateate cu monedele și cerceii de tipul I variantele B–D, cunoaștem de la Deszk-situl G M. 30 (imitație de monedă emisă de împăratul Phocas [602–610])²¹⁴, Kiszombor-Tanyahalom M. 16 (monedă emisă de Heraclius și Heraclius Constantin între 616–620/625)²¹⁵.

²⁰⁶ Apor – Rosztóczy 1939, 181–184.

²⁰⁷ Somogyi 2014, 69: Abb. 7.

²⁰⁸ Čilinská 1975, 65, Abb. 1.

²⁰⁹ Hampel 1905, Vol. I: 114; Čilinská 1975, 65–66.

²¹⁰ Spre exemplu Bóna 1980, 39; Garam 1990, 253, Abb. 6; Bálint 1993, 217–218.

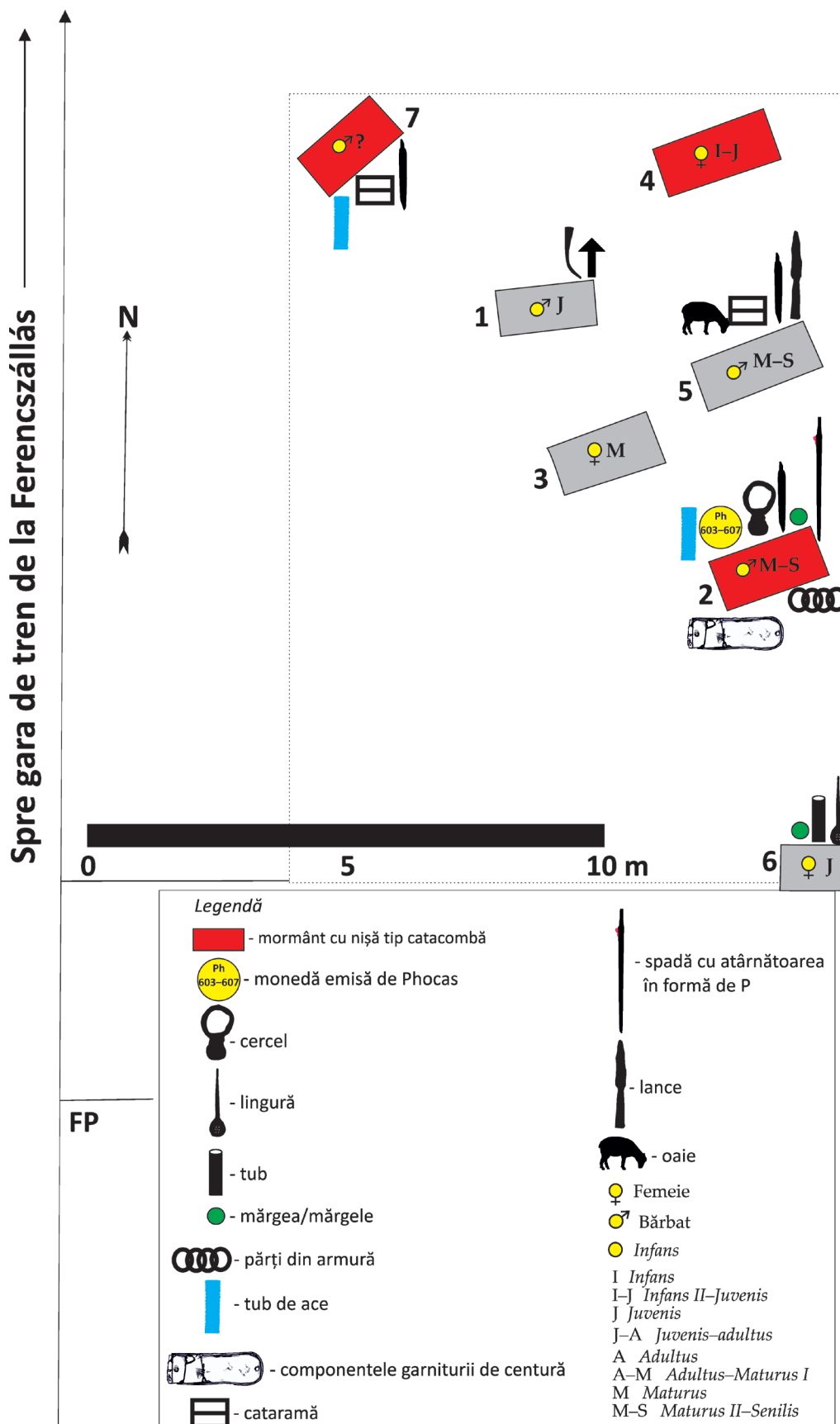
²¹¹ Garam 1992, 139–140; Csiky 2015, 169.

²¹² Čilinská 1975, Abb. 1.

²¹³ Tipul *E.I.B.*: Csiky 2015, 168–169. Cu privire la date, Csiky menționează: „Besides the coins, other grave goods like belt-sets or pieces of jewellery also help with their dating, demonstrating that these swords were used in the first half of the Early phase, earlier than the so-called pseudo-buckle horizon or the horizon of complex back-mounts”, ceea ce este criticabil, deoarece monedele arată doar momentul *post quem* ale emitării lor, nu și momentul ajungerii lor în mormânt.

²¹⁴ MIB 7, 9, 11. Somogyi 1997b, 54–55, Kat. 37.

²¹⁵ MIB 64. Somogyi 2014, 196.

Movila fermei nr. 85

Figura 22. Planul sitului funerar de la Kiszombor-situl O, Rónay-szántóföld cu inventarul mormintelor (redesenat după Csallány 1939, Abb. 8/1)

Tipuri de inventare asemănătoare – dar fără monede cu datare *post quem* – le cunoaștem din siturile funerare de la Deszk-situl D, H, L, N, O, Sz, T²¹⁶, Kiszombor-situl B, E²¹⁷.

Artefacte legate de toaleta feminină, cum este tubul de perie și lingurița strecurătoare, la rândul lor apar la Kiszombor-situl O-M. 6²¹⁸. Astfel analiza antropologică a mormântului 6 a relevat că persoana a murit până în 17 ani²¹⁹, ceea ce este în concordanță cu observațiile noastre, că setul de inventar de acest tip este cunoscut mai ales (dar nu numai) din mormintele persoanelor de sex feminin având vârstă de *juvenis*²²⁰. Astfel, aceasta înseamnă că M. 6 având inventar lingurița strecurătoare și tubul de perie se datează în jurul anilor 620–630–640, iar vârsta de *juvenis* a decedatei ne permite să ne gândim, că s-a născut după 600/610/620. Această datare este subliniată și de unele complexe, ca cea de la Pecica-Situl 15 grupul de morminte II M. 224²²¹, unde într-un mormânt de *infans I* setul de toaleta feminină (tubul de perie, spatula și lingurița strecurătoare) se asociază tot cu un cercl cu pandantiv globular granulat cu globuri mici și unul mare²²², respectiv mormântul 239, în imediata apropiere este datată pe această perioadă și de analizele de radiocarbon²²³.

Celelalte morminte de la Kiszombor-situl O nu au beneficiat de un inventar mai special, doar mormântul 5 cu lance²²⁴ (tipul *P.I.B/3*²²⁵) ne-ar permite o încadrare tipo-cronologică mai precisă, într-un mormânt de bărbat *matur-senil*.

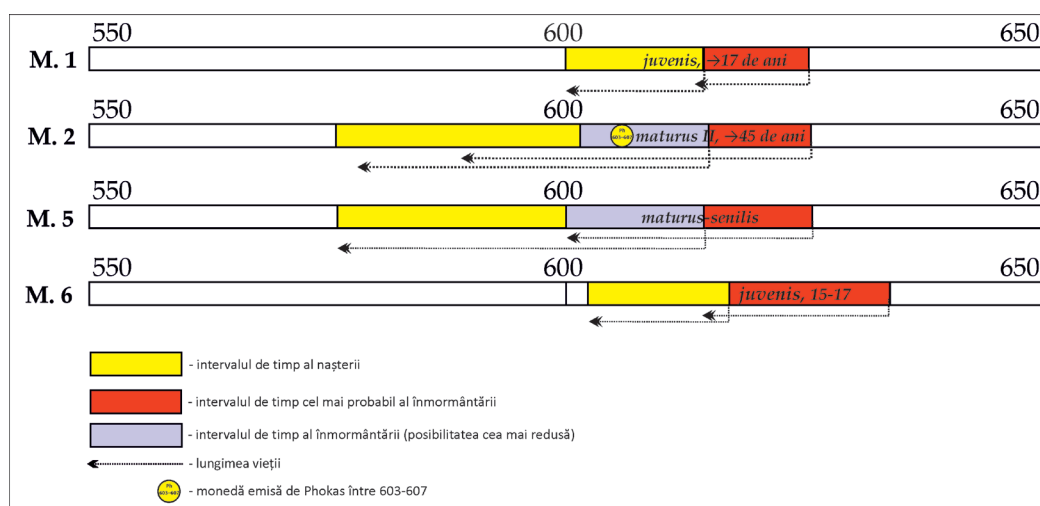

Figura 23. Dinamica în timp și alternativele datării mormintelor indivizilor cu inventar de la Kiszombor-situl O, Rónay-szántófold (model creat de autor)

Cu toate acestea, micul sit funerar de la Kiszombor, în primul rând pe baza inventarului din M. 2, respectiv din M. 6, ne prezintă principalele caracteristici ale funeralității din prima jumătate a secolului VII de la Kiszombor în special, dar și din zona Transtisa în general:

²¹⁶ Csallány 1939, 122; Csallány 1943, 160–170, XXVII–XXIX. táb.; Csallány 1968, Abb. 4–9; Csallány 1969–1971, 13–16, 1. kép, Taf. I–II; Lőrinczy 1994, 321–322; ADAM 2002, Vol. I: 110–113.

²¹⁷ Móra 1932, 58, 59: 1. ábra; Csallány 1961, 170, 171: Abb. 22/a, 172: Abb. 22/b-d, 193; ADAM 2002, Vol. I: 201–202.

²¹⁸ Csallány 1939, V. táb. 12–13 / Taf. V/12–13.

²¹⁹ Apor – Rosztóczy 1939, 181–184.

²²⁰ Gáll 2017, 130–131.

²²¹ Gáll – Mărginean 2025, 105–106, Pl. 124–127, pl. 134.

²²² Privind lingurițele strecurătoare vezi: Lőrinczy – Straub 2003, 171–187; Lőrinczy – Straub 2004, 305–337; Lőrinczy – Straub 2005, 279–316.

²²³ Gáll – Mărginean 2025, 111, Pl. 135, pl. 205.

²²⁴ Csallány 1939, 4. kép 12 / Abb. 4/12.

²²⁵ Csiky 2015, 87–96.

1. Gropile săpate de tip nișă-catacombă pot fi categorizate ca o nouă modă funerară a secolului VII.

2. Inventarul funerar din M. 2 și 6 își găsește analogii cu seturi funerare pe de o parte în mormintele de bărbați (cercei cu pandantiv globular, spade cu atârănătoare în formă de P, garniturile în tehnica presării ale centurii), cât și de femei tinere sau fete (setul de toaleta feminină) din jurul anilor 620–640, și care dispare din modă undeva spre mijlocul secolului VII²²⁶.

III.4.3. Analiza cronologică a sitului funerar de la Nădlac–9M

Situl funerar de la Nădlac–9M²²⁷ a fost cercetat în cursul săpăturilor ca urmare a construirii autostrăzii A1, tronsonul Nădlac – Pecica. Importanța sitului este una excepțională, dat fiind faptul că, mulțumită suprafeței foarte mari investigate (1,4 ha), se poate afirma fără echivoc că zona funerară 9M a fost cercetată integral.

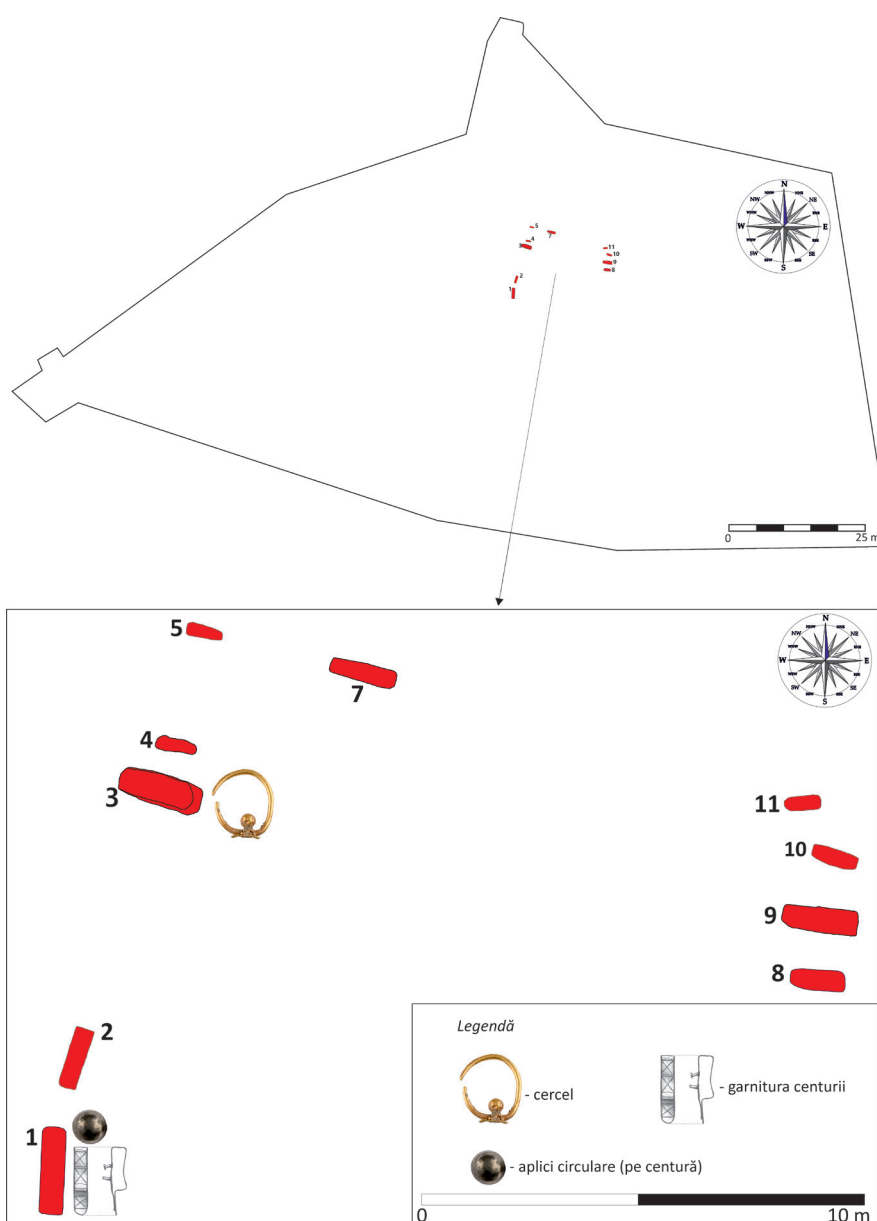

Figura 24. Nădlac–9M: situl funerar avar timpuriu (redesenat după Gáll 2017, Pl. 5)

²²⁶ Kovrig 1963, 10; Gáll 2017, 130–131.

²²⁷ Gáll 2017, 19–25, Pl. 1–9.

Așa cum putem vedea de pe planimetria spațiului funerar, avem trei grupuri de morminte, din care în două înhumații sunt orientați în direcția E-V, respectiv în grupul al III-lea, două morminte (M. 1 și 2) în direcția N-S²²⁸.

Totodată, unele dintre mormintele din primele două grupuri au fost jefuite, spre deosebire de M. 1 și 2 (grupul nr. III), care nu au fost deranjate.

Am putut depista inventar funerar în M. 1 (Pl. 9/1–13), orientat N-S, respectiv M. 3 (Pl. 9/14), orientat E-V și care a fost vandalizat, jefuitorii pierzând o parte dintr-un cercl aur, care s-ar încadra în varianta D a tipului I sistematizată de către Zlata Čilinská, cu mențiunea că în cazul variantei D globul lipit pe veriga cerclului este unul de dimensiuni mici. Astfel, *tipul de la Nădlac este un tip uncat*, neavând analogie exactă nici printre cerceii cu care s-au ocupat în ultima perioadă János Ormány sau Csilla Balogh²²⁹. Ni se pare că tipologic este cel mai apropiat de varianta *Szentendre*, datată de către Ormány de la începutul secolului VII²³⁰.

Această observație pare să se verifice și pe rezultatele cronologice din mormântul 1, orientat în direcția N-S. Astfel, aplica apărătoare a orificiului curelei (*belt hole guard*) (Pl. 9/1) își găsește analogiile cele mai apropiate la Kecskemét-strada Sallai, datată în prima parte a secolului VII²³¹. În mod similar, aplicile în formă de jumătate de sferă, care decorau centura, pot fi datate în prima jumătate a secolului al VII-lea²³². Analogiile acestor artefacte din argint de o înaltă calitate sunt cunoscute din alte descoperiri ca piese de harnașament, cum sunt la Dévaványa-Köleshalom M. 75 sau Zamárdi-Rétiföldek M. 738²³³, problemă care ne relevă faptul că funcțiile obiectelor nu pot fi definite precis decât în contextul lor.

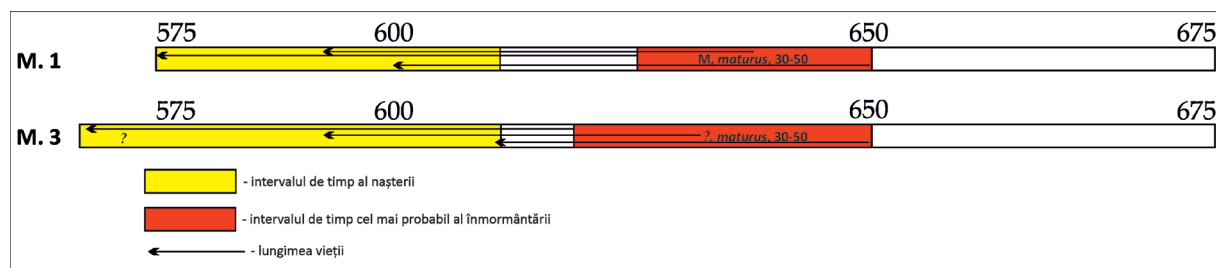

Figura 25. Modele ale datării coroborate cu tipo-cronologia artefactelor în înmormântările indivizilor din situl funerar de la Nădlac-9M (model creat de autor)

Astfel, și în acest caz am optat pentru procesarea datelor în care am combinat informațiile arheologice (datarea tipo-cronologică) cu datele rezultate din analiza antropologică.

Astfel, în cazul M. 1, bărbat matur (între 30–50 de ani), inventarul său se leagă de inventarul mormintelor din prima parte a secolului al VII-lea. Din această cauză variabilitatea perioadei când putea să se desfășoare înmormântarea este destul de mare într-un interval de timp, astfel individul – pornind de la datarea oferită de analogiile artefactelor – putea să se nască la 575, dacă trăia 50 de ani, și în cazul aceasta murea în jurul anului 625, cum putea să fi venit pe lume în jurul

²²⁸ Gáll 2017, Pl. 5.

²²⁹ În acest sens, vezi: Ormány 1995, 7–8. kép; Balogh 2014, 8., 12., 15. kép.

²³⁰ Ormány 1995, 163.

²³¹ H. Tóth 1980, 134, Abb. 9/4, abb. 28/b.

²³² Zamárdi-Rétiföldek M. 18, 348, 511, 580, 637, 663, 770, 828, 1003, 1093: Bárdos – Garam 2009, 14, 55, Abb. 55, 75, 85, 92, 95, 107, 114, 142, Taf. 2/18: 3–4, taf. 39/348: 2–5, taf. 63/511: 1–11, taf. 75/580: 3–12, taf. 81/637: 1–6, taf. 85/663: 7–13, taf. 96/770: 1–3, 5–12, taf. 100/828: 1–4, taf. 113/1003: 1–4, taf. 124/1093: 7–45; Szegvár-Sápoldal: Bóna 1979, 5. kép 1–2.

²³³ Kovrig 1975, 136, Fig. 7/75. gr./1–6; Bárdos – Garam 2009, 104, Taf. 92/738: 2–4.

anului 590/600 și a murit în jurul anilor 630 sau 640 (tot matur era), ori putea să se nască în jurul anului 610 și să moară în jurul anilor 640, dacă a trăit doar 30 de ani.

Nu putem oferi o datare mai sigură nici în cazul persoanei mature din M. 3, având în inventarul mormântului un singur cercel, a cărei datare este foarte problematică, așa cum am menționat anterior. În orice caz, dacă acceptăm cel mai devreme începutul secolului VII, perioadă în care cercelul a fost depozitat în mormânt ca inventar, am putea să ne gândim că avem de-a face cu prima generație de cuceritori avari. Având în vedere însă faptul că cerceii și la Szentendre sunt datați cu monede datate *post quem* de anii 600, tind să cred că o biografie așa de timpurie a individului, care ar însemna a doua parte al secolului al VI-lea, nu este posibilă. În orice caz, dacă calculăm depunerea cea mai timpurie a cercelului în mormânt în jurul anilor 610–615, respectiv dacă individul/individă a ajuns la vârsta de 50 de ani, data de naștere a lui/a ei în jurul anilor 560/565 ar putea să însemne că este din generația care a trăit în jurul anului 568. Însă, dacă depozitarea cercelului în mormânt s-a putut întâmpla într-un interval de timp mai târziu, combinată cu vârsta biologică mai tânără în momentul morții (fiind matur atunci de 30–35 de ani), putem să ne gândim la anii 590/610 ca momentul nașterii. Astfel, vedem că și în cazul persoanei din M. 3, aceasta putea fi atât din prima, cât și din a doua, a treia sau chiar a patra generație.

Sintetizând: nici în cazul Nădlac–9M analizele care se bazează doar pe analogiile orizonturilor culturii materiale, având la bază datările de *post quem* ale monedelor, nu se poate face decât cu o uriașă relativitate datarea. Având exemplul oferit de datările de ^{14}C Nădlac–1M (vezi mai înainte, la *capitolul III.3.1*), suntem convinși că o restrângere a datării mormintelor din situl 9M poate să ne ofere doar această metodă de științele naturii.

III.4.4. Analiza cronologică a sitului funerar de la Nădlac–3M-N

Situl funerar denumit convențional 3M-N a fost cercetat tot în cursul săpăturilor determinate de construirea autostrăzii A1, tronsonul Nădlac – Pecica. Poziția geografică a zonei justifică de ce au fost stabilite într-o perioadă dată trei situri funerare: pe baza datelor hărților militare austriece II și III sau a observațiilor de pe sistemul actual de satelit (Google Earth), siturile funerare 9M, 3M-S și 3M-N sunt înconjurate la vest, sud și nord de filonul *Blezanyica* și de un alt paleo-canal uscat, dar care poate fi urmărit pe aceste hărți sau imagini prin satelit²³⁴.

Importanța sitului 3M-N este una excepțională, dat fiind faptul că zona funerară de la Nădlac a fost cercetată în mare parte, *fiind documentate pentru prima oară pe teritoriul României morminte cu nișă de tip catacombă* cu un inventar variat²³⁵. Situl funerar, constând din 24 de morminte care datează din perioada avară timpurie în general, excavat tot în 2014, a fost cercetat în partea de sud a zonei decopertate, denumită 3M-N²³⁶.

În ceea ce privește partea cercetată a sitului funerar, aceasta se extinde într-o lungime de 55 m în direcția V-E, dar în mormântările au continuat înspre vest, unde nu s-a putut cerceta mai departe. Din această cauză, limita de vest a sitului este neclară, deși după planul sitului și conformația terenului nu au putut rămâne mai mult de 10–15 morminte sub pământ. Însă limitele nord, sud și est au fost stabilite cu precizie de săpăturile arheologice, putând fiind declarate complete.

Așa cum putem vedea de pe planimetria spațiului funerar avem șapte grupuri de morminte (*grupa I*: M. 347, 349, 350, 351, 360, 363, 395 și 405 [cu trei morminte cu *nișă tip catacombă*]; *grupa II*: M. 377, 378; *grupa III*: M. 371, 379, 389, 396 [cu un mormânt cu *nișă tip catacombă*]; *grupa IV*: M. 356, 357 și 358; *grupa V*: M. 369 și 372; *grupa VI*: M. 364 și 365 [cu un mormânt cu

²³⁴ Gáll 2017, 15–16.

²³⁵ Gáll 2017, 108–143, Pl. 95–128.

²³⁶ Gáll 2017, Pl. 95–96.

nișă tip catacombă]; grupa VII: M. 364 și 365 [cu un mormânt cu *nișă tip catacombă*]; respectiv un individ înmormântat separat [M. 333]). La întrebarea dacă această organizare pe grupe mici, de câteva morminte sau uneori doar două, reprezintă familii mici, nu putem să răspundem decât doar după analizele genetice comparate, care să lămurească posibilele relații mai apropiate sau îndepărtate din punct de vedere biologic – și având în vedere că au fost înmormântați în același loc – și cele sociologice, respectiv culturale²³⁷.

Foarte multe dintre morminte au fost jefuite (17), din acest punct de vedere este foarte important cazul mormintelor cu *nișă tip catacombă*. Din cele 6 morminte de acest tip toate au fost jefuite²³⁸, spre deosebire de mormintele 349 și 351 cu un inventar destul bogat sau variat, care nu au fost periclitate. Astfel, în M. 351 (bărbat adult, de 26–32 de ani) am putut documenta un mormânt cu părți ale scheletului calului și piese de harnașament, depuse în groapă, iar pe lângă individ o spadă cu un singur tăiș, cuțit, centura decorate cu aplici²³⁹, iar în M. 349 cu un set de toaletă feminină, împreună cu aplicile unei diademe (*Pl. 10*) a fost înmormântată o individă de sex feminin (*juvenis*) de 14–16 ani²⁴⁰.

Pe lângă acest fenomen ciudat am mai putut remarca și faptul, că în M. 365, jefuit total, a fost descoperită o aplică de diademă identică cu cele din M. 349. (Și) în lipsa analizelor arheogenetice rămâne o întrebare fără răspuns, dacă aceste observații arheologice pot fi explicate prin simplă coincidență sau dacă oare există o legătură – biologică – între M. 349 și 365 (ambele persoane având vârsta de *juvenis*)?

Tendențele de orientare a mormintelor din acest sit funerar erau aceleași, adică E-V (13 cazuri) și ESE-VNV (11 cazuri). Dacă facem însă o analiză mai profundă, se poate observa că, în cazul celor două orientări principale, orientările exacte diferă în fiecare caz, în prima grupă orientările mormintelor s-au înregistrat între 88°–98° (E-V) și în cealaltă grupă între 102°–117° (ESE-VNV). Doar în două cazuri am putut măsura gradul de orientare sub 80°, care este mai aproape de orientarea ENE-VSV²⁴¹.

O caracteristică specială a sitului funerar, fără îndoială, este procentul mare al mormintelor cu părți din animale, în 14 din morminte fiind identificate 21 de exemplare, printre care vite, oi și o mandibulă de porc, alături de părțile celor trei cai din M. 350, 351 și 396²⁴². Se remarcă osul de porc în M. 356, acesta fiind depus pe lângă capul bărbatului²⁴³, respectiv faptul că în cea mai mare parte a mormintelor s-a preferat depunerea unor părți din exemplare de vite.

Pe lângă resturile de cai, în M. 351 au fost depuse piesele de harnașament, din păcate celelalte două morminte au fost jefuite, astfel nu excludem că piesele de harnașament au fost scoase din acestea, în timpul jefuirii mormintelor.

Cultura materială, chiar dacă din cauza jefuirii mormintelor se puteau pierde foarte multe artefacte, este destul de variată. Pe lângă elementele culturii materiale, unele universale, ca forme și perioada de folosire (cuțite, cataramă, elemente de ustensile simple, cataramele de chingă dreptunghiulare), respectiv elemente care sunt bine cunoscute în întreaga epocă avară timpurie, dar și în cea târzie (scărițele, zăbalele, spade fără gardă cu un singur tăiș, vârfuri de săgeți cu trei aripioare), fără îndoială se remarcă o serie de elemente ale culturii materiale a căror circulație și folosință sunt restrânse în timp. Aici, evident, avem în vedere elementele de modă, al căror

²³⁷ Gáll 2017, 116, Fig. 47.

²³⁸ Gáll 2017, Fig. 48, 50.

²³⁹ Gáll 2017, Pl. 104–108.

²⁴⁰ Gáll 2017, Pl. 100–102.

²⁴¹ Gáll 2017, 119, Fig. 49/A-C.

²⁴² Gáll 2017, 122–125, Fig. 51–54.

²⁴³ Gáll 2017, Pl. 109, 215.

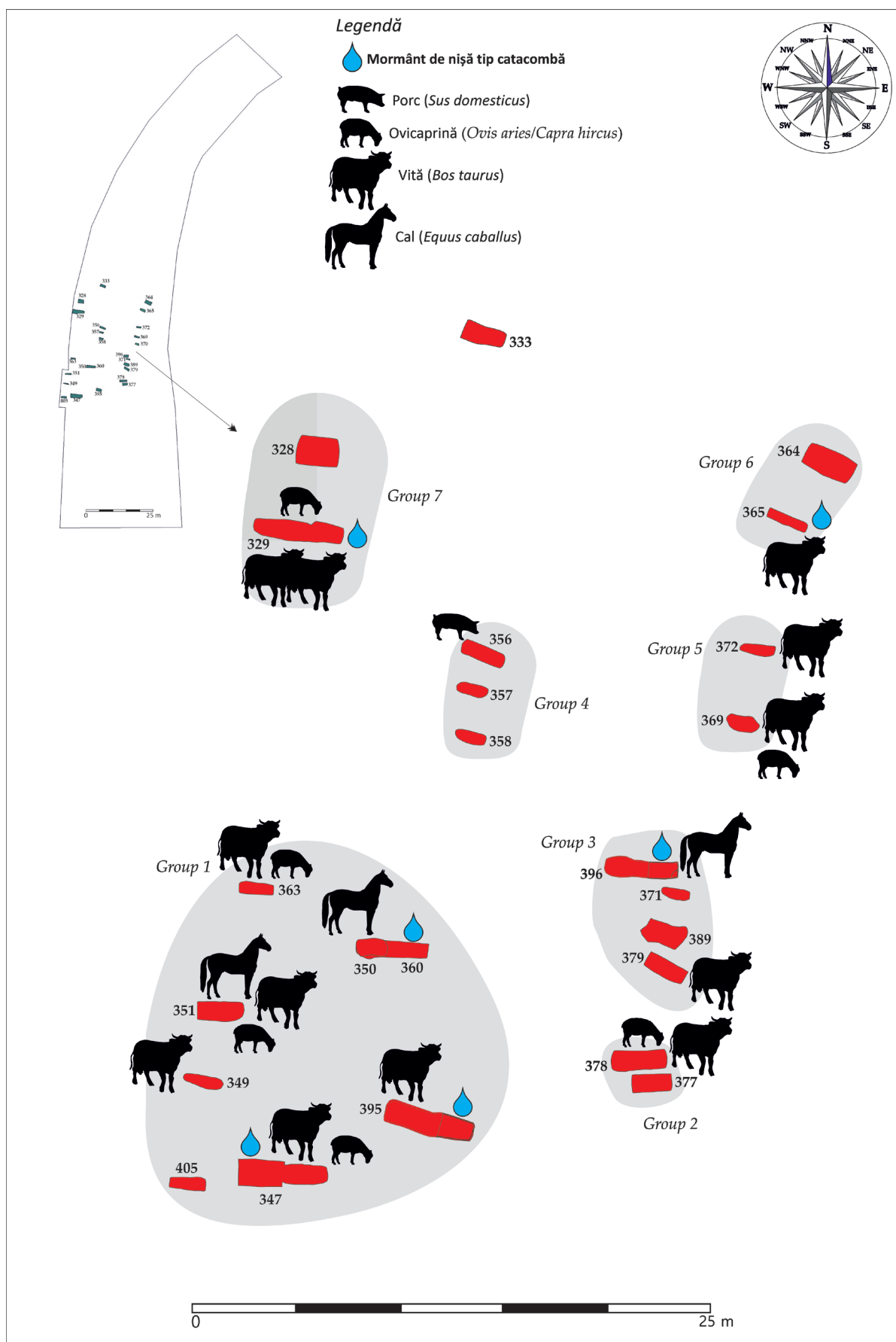

Figura 26. Nădlac-3M-N: situl funerar avar timpuriu și speciile de animale depozitate în morminte (redesenat după Gáll 2017, Fig. 47, fig. 54 coroborat cu Fig. 48 și Pl. 93)

dinamism în fața schimbărilor a fost mult mai evident, mai ales dacă anumite elemente de modă au o răspândire în anumite segmente ale societății sau doar în anumite regiuni (eventual micro-regional). În cazul sitului funerar de la Nădlac-3M-N importante din acest punct de vedere sunt podoabe ca aplicile rectangulare de diademă, pe care le găsim mai ales în mormintele fetelor / femeilor tinere (la Nădlac un *juvenis* de 14–16, respectiv 16–20 de ani; la Pecica-Situl 15 un infant I), cercei cu mărgăea-pendantiv (din două morminte), fiind elemente ale culturii materiale care au apărut în modă în al doilea sfert a secolului VII²⁴⁴. Fără îndoială, unele tipuri de mărgăele reprezintă „borne” cronologice între diferite perioade determinate de analizele de tipo-cronologie: astfel în M. 389 au fost înregistrate mărgăele în formă de sâmbure de pepene, pe care Gyöngyi Pásztor le-a datat din mijlocul secolului VII, cum o datare asemănătoare propun pentru tipul de linguriță strecurătoare de tip D varianta B, adică aproximativ la mijlocul secolului VII²⁴⁵. Tubul de perie s-ar putea să fi fost folosit mai devreme în timp²⁴⁶.

Expresive din punct de vedere cronologic – având la rândul lor relația cu moda și cu costumația, mereu și cel mai rapid expuse schimbărilor – sunt diferitele categorii și tipuri de piese de centură. Astfel catarama în formă de liră sau tipul profilat a fost datat de către Éva Garam de la mijlocul secolului VII²⁴⁷, în schimb capetele de curele secundare și principale de tip *Pancsova/Pančevo* (M. 351) și *Tarnaméra* (M. 379)²⁴⁸ sunt elemente ale culturii materiale folosite în al doilea sfert al secolului VII, respectiv de la mijlocul secolului VII. La rândul ei, ceramica din M. 333 a fost datată – ca semn al „influenței bizantine” – înspre mijlocul secolului VII²⁴⁹.

Astfel, în analiza din 2017, am ajuns la concluzia că trebuie să sistematizez mormintele în cel puțin trei grupe. În total, aproximativ 10 din cele 24 de morminte au conținut un inventar, care oferă o bază – chiar dacă relativă – în ceea ce privește cronologia sitului. Pe baza observațiilor tipo-cronologice, pe care le-am expus în urma analizelor din 2017 foarte succint anterior, se pot stabili trei grupe – precum și trei faze cronologice (pentru microtopografia lor vezi *Fig. 26*):

1. Un grup de morminte (nr. 351, 356, 360, 369 și 377) se poate data în general în prima parte a secolului VII (dar mai degrabă în a doua treime a secolului VII).

2. Al doilea grup de morminte (nr. 349, 364 și 371) poate fi datat doar din a doua treime a secolului VII, respectiv înspre mijlocul secolului VII.

3. Grupa cea mai târzie, pe baza observațiilor tipo-cronologice, este formată din două morminte, respectiv mormintele 379 și 389.

La fel și în cazul sitului funerar de la Tiszavasvári-Koldusdomb, perioada utilizării celei de la Nădlac trebuie să fi fost foarte scurtă, având în vedere pe de o parte că tipo-cronologia artefactelor expune ca fiind cea mai mare posibilitate de utilizare a pieselor perioada deceniilor din jurul mijlocului secolului VII, pe de altă parte vârsta decedaților poate să depășească (dar nu sigur) doar într-un singur caz vârsta de 50 de ani (M. 356: 43–55 de ani).

Astfel, pe baza biografiei individului din M. 356, dacă acceptăm tipo-cronologia actuală, putem deduce ca viața lui s-a desfășurat în deceniile anterioare anului 650, chiar cu o posibilitate să se fi născut în ultimul deceniu al secolului VI. Însă datele vârstei înhumaților și tipo-cronologiei obiectelor din M. 349, 351, 369, 377 determină mult restrângerea datării înspre mijlocul secolului VII, deoarece individul din M. 351 avea între 26–32 de ani, M. 349 și M. 369 *juvenis*, adică 14–16 de ani, iar M. 371 doar 11–12 ani. La toate acestea se adaugă ca M. 379 având în

²⁴⁴ Balogh – Pásztor 2015, 581; Balogh 2016a, 151–153.

²⁴⁵ Lőrinczy – Straub 2005, 130.

²⁴⁶ Gáll 2017, 131 cu analogii și interpretări.

²⁴⁷ Garam 1995, 224, 397–400.

²⁴⁸ Garam 2001, 141–146, 148, Taf. 104–105, 108–110.

²⁴⁹ Vida 1999, 245, Taf. 126/4.

inventare capete de centură de tip *Tarnaméra* se datează după mijlocul secolului VII, cum și femeia matură, de 30–50 de ani, care are în inventar mărgelile în formă de sâmbure de pepene. Astfel, cum am putut stabili deja în lucrarea din 2017, aceste morminte au putut fi săpate în jurul anului 650, – / + cca 15 ani. Această evoluție în timp, biografia indivizilor menționați anterior, o putem prezenta în figura următoare:

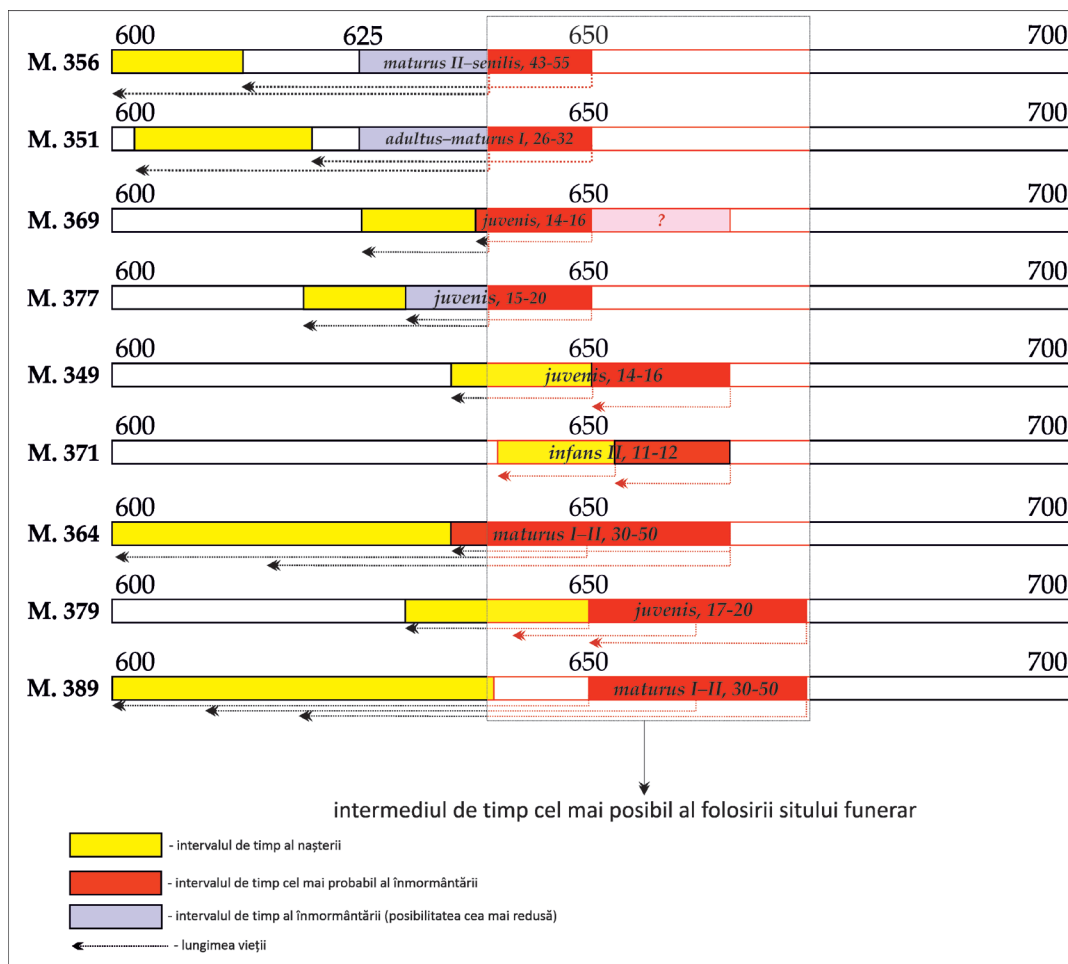

Figura 27. Modelul dinamismului în timp și alternative ale datării coroborate cu tipocronologia artefactelor în înmormântările indivizilor din situl funerar de la Nădlac-3M-N (model creat de autor)

Așa cum am putut vedea, înmormântările s-au succedat într-un timp destul de scurt, întrebarea perfect valabilă rămâne care au fost relațiile social-biologice între indivizii acestei comunități. Acesta însă este subiectul unei alte teme.

III.4.5. Revizuirea analizei cronologice a sitului funerar de la Szegvár-Sáboldal

În 1952, în partea de nord-est a hotarului satului Szegvár, într-unul dintre coturile râului Kórógy, la aproximativ 200 de metri sud de râu, Ervin Mérey-Kádár a cercetat un mormânt de bărbat din epoca avară timpurie, aflat împreună cu un schelet întreg de cal, respectiv părțile unui alt cal (craniul, respectiv cele 4 tibii), acestea fiind publicate și analizate foarte complex de către renumitul cercetător și profesor, István Bóna²⁵⁰, care, nefiind convins de relatările executantului săpăturii privind existența nișei de tip *catacombă*, a negat aceasta până la sfârșitul vieții.

În urma localizării mormântului săpat în anii '50, Gábor Lőrinczy a executat o săpătură destul

²⁵⁰ Bóna 1979, 3–32; Bóna 1980, 31–95.

de mică ca întindere (12 × 22 m), în urma căreia a descoperit 9 morminte²⁵¹. După părerea lui – așa cum a și ilustrat – probabil corect, M. 1 face parte din acest grup de morminte²⁵². Întinderea săpăturii nu demonstrează însă deloc și întinderea exactă a sitului funerar, cum lasă să se înțeleagă din textul articolului arheologului din Szeged, care a publicat cu titlul „grup de morminte” (*sírcsoport/ Gräbergruppe*), respectiv folosește și termenul de *sírkert* (care este intraductibil în limba română, dar se referă la un sit funerar cu un număr mic de morminte)²⁵³.

Bóna a respins categoric ca mormântul 1 – publicat de el – să fi fost de tip *nișă catacombă*, deși chiar renumitul profesor citează raportul lui Mérey-Kádár, potrivit căreia partea gropii unde a fost înmormântat individul uman a fost surprinsă cu 20–25 cm mai adânc de groapa unde erau înmormântați caii, fiind – după relatarea de pe teren – și înclinată²⁵⁴. După părerea lui Lőrinczy în schimb – preluând părerea lui Csallány din 1956 – mormântul cu *nișă tip catacombă* este clar demonstrat de descrierea lui Mérey Kádár²⁵⁵.

Ceea ce este clar, însă, este că în cursul săpăturilor sale de control, Lőrinczy a mai săpat alte 9 morminte, care după părerea lui fac parte din același grup de morminte²⁵⁶ împreună cu M. 1. Printre cele 9 morminte, 2 morminte erau nișă tip catacombă (M. 3 și 10), ceea ce ar putea fi un argument, ca și M. 1 să fi fost de acest tip, adică *groapă cu nișă tip catacombă*.

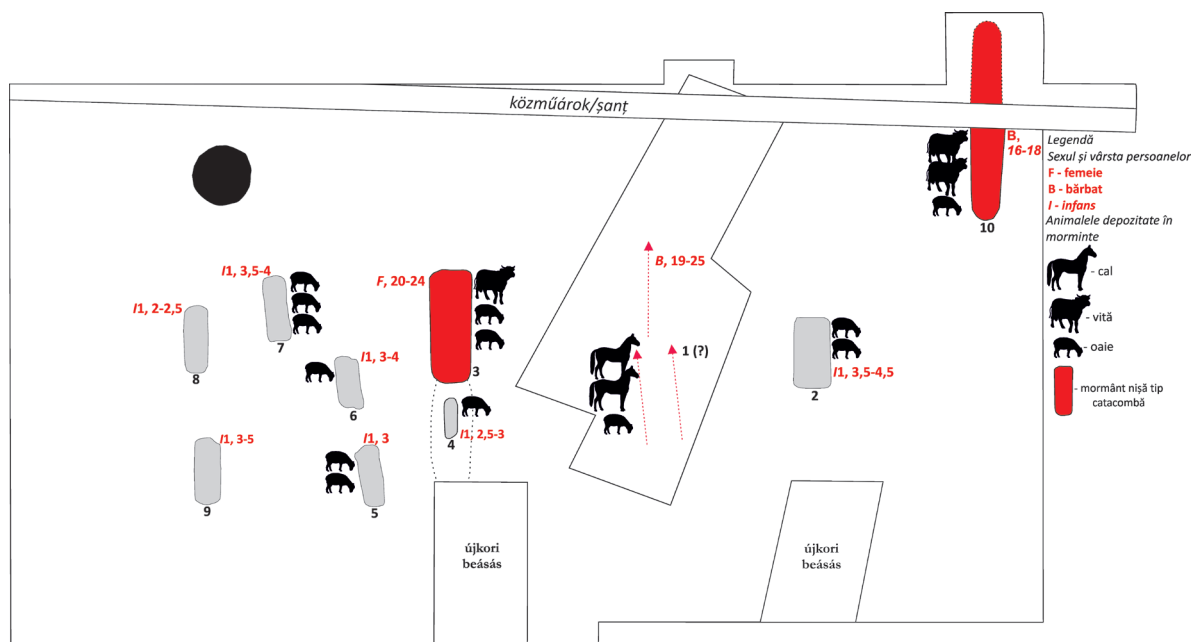

Figura 28. Planul săpăturii lui G. Lőrinczy, cu poziția ipotetică a mormântului 1, publicată de István Bóna, și analiza internă a grupului de morminte (redesenat după Lőrinczy 2018, 10. kép)

Pe baza datelor oferite după analiza de pe fotografie a Antóniei Marcsik, în mormântul 1 a fost înhumat un tânăr de 19–25 de ani, adică *juvenis-adultus*²⁵⁷, mai mult decât probabil bărbat. Analizele antropologice ale celorlalte morminte ne relevă o speranță de viață foarte redusă (dintre 9 schelete examinate 7 sunt *infanși* I, 1 de femeie între 20–24 de ani și un *juvenis*, 16–18 ani de sex masculin²⁵⁸).

²⁵¹ Lőrinczy 2018, 51–84.

²⁵² Lőrinczy 2018, 9–10. kép.

²⁵³ Lőrinczy 2018, 51.

²⁵⁴ Bóna 1979, 3.

²⁵⁵ Lőrinczy 2018, 65, 67.

²⁵⁶ Lőrinczy 2018, 65: 10. kép.

²⁵⁷ Lőrinczy 2018, 68: nota 50.

²⁵⁸ Lőrinczy 2018, 53, 55, 59, 61, 63.

Analizând planul redesenat, a devenit destul de clar, că pe de o parte în jurul unei perechi ipotetice sunt înmormântați copii din mormintele 2, 4, 5–9, iar *juvenisul* mormântului 10 mai mult decât sigur aparține unui alt grup de morminte, adică situl funerar este mai mare (în acest sens vezi și cazul Nădlac–3M–N, respectiv *Figura 26* din subcapitolul 4.4 sau Derecske–Kösely unde între cele două morminte de copil *infans I* și femeia de 18–20 de ani era o distanță de 7 metri unul de altul²⁵⁹).

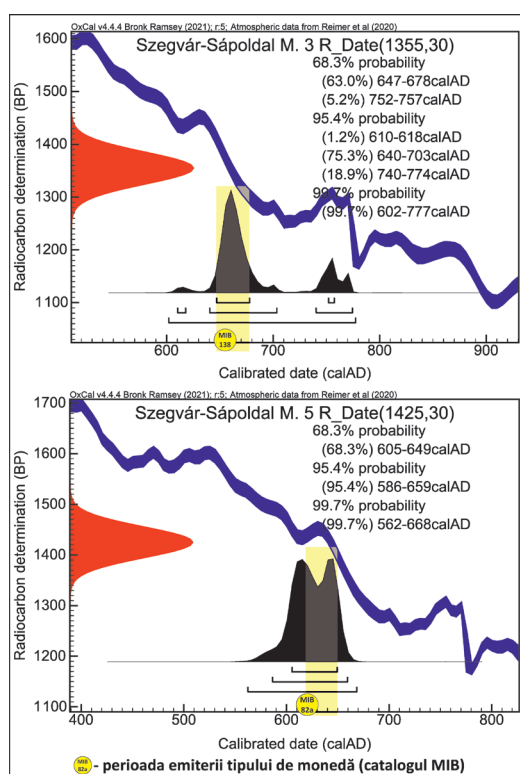
În concluzie, mormintele cercetate de către Lőrinczy, după părerea mea, fac parte dintr-un sit funerar cu un număr mai mare de morminte, din care face parte și M. 1, catalogat de către Bóna mormânt singular, izolat și datat printre indivizii din prima generație. Teoria lui Bóna a influențat practic o generație de cercetători.

În contextul acestei analize mă interesează cel mai mult datarea înmormântărilor, având în vedere că în trei morminte au depozitat monede. La prima vedere, pe baza imitației contemporane a *solidusului* din aur din perioada lui Mauriciu (584–602) înmormântarea putea fi datată la sfârșitul secolului VII, însă analiza mai atentă ne călăuzește înspre o perioadă mai târzie:

1. În jurul mormântului 1 au fost descoperite alte 2 morminte cu depunere monetară, din care una fiind emisă în 616–617 (M. 5), în schimb cealaltă este mult mai târzie (M. 3), și anume în perioada lui Constans II (648–652) (*Pl. 12/M. 3: 12*).

2. Anumite tipuri de piese, spre exemplu aplicile de harnașament în formă de trifoi (*Pl. 11/11–12*)²⁶⁰, se datează din a doua treime a secolului VI (vezi *subcapitolul 4.6*), astfel M. 1 nu poate fi datat mai timpuriu, așa cum a datat Bóna²⁶¹.

3. În cazul mormintelor 3 și 5 probele de ¹⁴C arată o datare înspre mijlocul secolului, respectiv al treilea sfert al secolului VII.

Figura 29. Diagramele de ¹⁴C al mormintelor 3 și 5 de la Szegvár-Sápoldal (recalibrat²⁶² și redesenat după datele Stadler 2005, Abb. 51–52)

²⁵⁹ Deák – Szabó 2017, 64.

²⁶⁰ Bóna 1979, 5. kép 13, 18 / Abb. 5/13, 18.

²⁶¹ Bóna 1979, 29–30.

²⁶² Datele convenționale au fost calibrate folosind *OxCal 4.4.4* și curba de calibrare *IntCal 20*.

4. Tipo-cronologia pieselor (cercelul cu pandantiv globular granulat având un glob mare [*Ohrgehängeform mit Großkugelhänger*], respectiv cercelul cu mărgea-pendantiv) atât din M. 3 (*Pl. 12/3: 1–2*), datat cu monedă, cât și cea din M. 7, susțin o datare din a doua treime a secolului VII, respectiv mijlocul secolului²⁶³. În M. 2 a fost înregistrată și o mărgea în formă de sâmbure de pepene, ceea ce oferă un alt argument cu privire la o datare mai târzie (*Pl. 12/16*)²⁶⁴.

Totodată, datele de ¹⁴C din M. 5 și moneda bătută în perioada lui Mauriciu din M. 1 (cu urme de uzură pe ea) ne-ar îngădui și o datare mai timpurie în cazul acestora, dar nu mai mult de 620, și numai în cazul în care mormintele ar aparține unui sit funerar mai mare și din care nu au fost cercetate doar o parte din morminte. Având în vedere suprafața mică cercetată această posibilitate este cea mai plauzibilă.

Astfel, putem emite practic două posibilități de interpretare cronologică:

1. Cronologic, toate cele 10 morminte se datează undeva în jurul mijlocului secolului VII, mai mult în al treilea sfert al secolului, dacă acceptăm datarea pe bază de monedă și ¹⁴C a mormântului 3.

2. Dacă aceste morminte – cel mai probabil – aparțin unui sit funerar mai mare, mormintele 1, 5 și 7 se datează mai timpuriu (să numim Faza I), iar M. 3 (și poate alte morminte de copii) în perioada pe care moneda lui Constans II și analiza ¹⁴C plasează (numim Faza II) (aceasta este semnalizată și de mărgea în formă de sâmbure de pepene din M. 2).

Analizele de ¹⁴C²⁶⁵ mai degrabă susțin o datare în două faze a grupului de morminte, dar indiferent de opțiunile de interpretare se poate afirma cu o precizie foarte mare, că M. 1 nu poate să aibă legătură cu ceea ce am numit *prima generație*, iar biologic vorbind – având în vedere că fusese un tânăr de 19–25 de ani – era cel mai probabil din a patra generație a cuceritorilor avari, având în vedere, că inventarul lui funerar caracterizează mai mult a doua treime a secolului VII. Totodată, și celelalte morminte subliniază o datare mult mai târzie decât ceea ce a conceput István Bóna. Așa cum este și ilustrat mai jos, moartea tânărului putea să survină în a doua treime a secolului, ceea ce și înseamnă, că nu s-a născut mai devreme de anii '10 ai secolului VII:

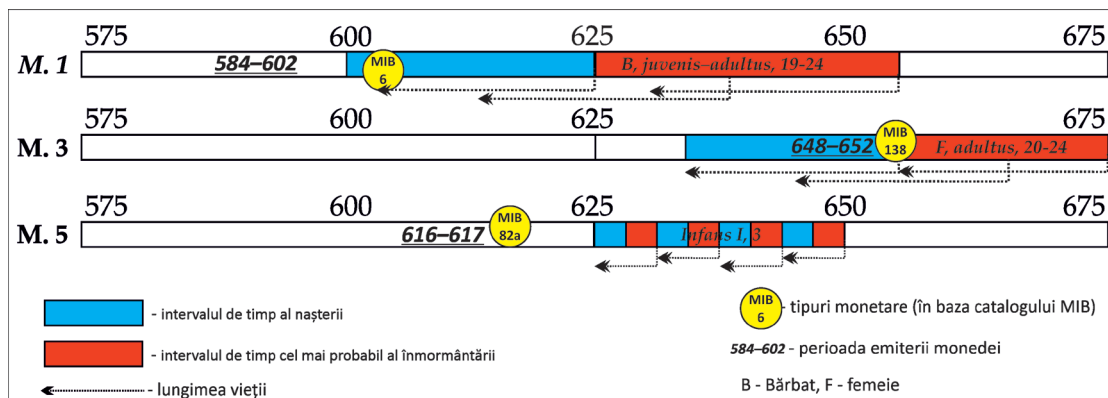

Figura 30. Modele ale datării coroborate perioadei emiterii monedelor și tipo-cronologia artefactelor cu vârsta indivizilor din situl funerar de la Szegvár-Sáppoldal (model creat de autor)

În ceea ce privește *statutul* individului din mormântul 1 este foarte clar că reprezentarea lui prin funeralitate iese din contextul intern al sitului funerar și se integrează mormintelor bogate din a doua treime a secolului VII. M. 1 (*Pl. 11*) nu poate fi comparat prin calitatea, materialul și

²⁶³ Balogh – Pásztor 2015, 581.

²⁶⁴ Lőrinczy 2018, 3. kép 8; Pásztor 2008, 316–317.

²⁶⁵ Stadler 2005, 108–113.

componența descoperirilor cu mormintele de la Kunágota²⁶⁶ (Pl. 13) și Kunmadaras²⁶⁷ din zonele Transtisa, respectiv cu Bócsa, Kunbáony în zona dintre Dunăre și Tisa²⁶⁸, fiind o alternanță între materialitate de argint și aur. Totodată, cronologic se integrează în cercul numit „Prungrab horizont”, care este un alt argument în plus și în ceea privește datarea mormântului în a doua treime – mijlocul secolului VII.

III.4.6. Observații generale privind orizontul funerar din prima jumătate – primele două treimi ale secolului VII

Așa cum am abordat în introducerea capitolului (III.1), bazele tipo-cronologiei (și ale) epocii avare timpurii se bazează pe *post-quem*-ul fundamentat pe descoperirile monetare din morminte, care în anumite ocazii au fost serios amendate de tipo-cronologia artefactelor, de analizele de radiocarbon și de contextul însuși arheologic intern al descoperirilor (cazul Szegvár-Sápoldal este cel mai elocvent).

Cele 25 de morminte datate cu monede pe de o parte ne oferă un orizont cronologic relativ precis, iar pe de altă parte analogiile categoriilor, tipurilor, subtipurilor și variantelor de artefacte din aceste morminte stau la baza cronologiei orizontului funerar în zonele Transtisa în prima jumătate – două treimi ale secolului VII (132 de situri funerare sau descoperiri cu caracter funerar).

1. Cercei

În mormintele datate cu monede (atât de femei, cât și de bărbați) sunt cunoscute 3 tipuri de cercei cu patru subtipuri, fiind în conexiune tipo-cronologică cu alte subtipuri ale cerceilor cu pandantivi piramidali:

A.1. Cercei ornamentați cu globulețe granulate mici: cele 3 bucăți descoperite în morminte datate cu monede sunt cele de la Kiszombor-situl O-M. 2 (monedă emisă de Phocas între 603–607), Deszk-situl G-M. 30 (imitație de bronz a monedei emise de Phocas datată între 603–610) și cea de la Hódmezővásárhely-Koppáncs (monedă emisă de Heraclius în asociere cu fiul său Heraclius Constantin între 616–625²⁶⁹). Analogiile lor timpurii au fost datate până la mijlocul secolului VII²⁷⁰.

A.2. Cercel cu globuleț granulat legat de inel printr-o plăcuță cilindrică îndoită în mormântul de la Kiszombor-Tanyahalom M. 16 a fost datat de o monedă emisă de Heraclius și Heraclius Constantin între 616–625²⁷¹, care datează destul de precis și alte categorii de artefacte.

B. Cercel ornamentat cu globulețe granulate mari, de tip Szentes/subtip Páhipuszta de la Sânpetru German (Pl. 15/1)²⁷² și de la Szegvár-Oromdűlő M. 761²⁷³ a fost descoperit împreună cu o monedă emisă de Heraclius în asociere cu fiul său Heraclius Constantin între 616–625. Tipul de cercel are analogii la Deszk-situl G-M. 8, Mindszent-Szegvári úr (Pl. 10/5–6), Szegvár-Oromdűlő

²⁶⁶ Bóna 1982–1983, 2. kép 1–2, 4, 8, 3. kép 9 / Fig. 2/1–2, 4, 8, fig. 3/9; Szenthe 2016, 6. kép; Garam 1992, Taf. 5/1, 3, 5, taf. 7/1–4, taf. 8/3–4, 12–13, taf. 9–10; Bollók – Szenthe 2018, Fig. 1.

²⁶⁷ Bóna 1982–1983, 11. kép / Fig. 11.

²⁶⁸ Prin obiecte mărunte, cum este catarama turnată dintr-o bucată însă, se integrează mediului așa zis nomad. Vezi: Szenthe 2015, 341–378; Szenthe 2016, 287–302.

²⁶⁹ Moneda este un solidus „ușor” (echivalentul a 20 *siliquae*). DOW II.1, 252, nr. 19, Constantinopol, anii 616–625; MIB III, 217 și pl. I, nr. 65, Constantinopol, anii c. 616–625. Mulțumesc colegului Theodor Isvoranu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București) pentru ajutorul bibliografic.

²⁷⁰ Balogh 2016a, 153.

²⁷¹ Balogh 2016a, 153.

²⁷² Mărginean – Gáll 2025, 71, Fig. 4.

²⁷³ Lőrinczy 2022, 272–273, 340. kép 3–4.

M. 33, 554, 692, 730, Szentes-Belsőecser, Szentes-Kurcapart, Tiszavasvári-Kashalmi dűlő M. 33, -Koldusdomb M. 18 și Tótkomlós-Békéssámsoni u. 48 datate circa pentru a doua treime a secolului VII. Totodată, analiza ¹⁴C a mormântului 233 de la Makó-Mikocsa halom datează cu cea mai mare posibilitate între 594–640, subliniind o datare puțin mai timpurie, adică în unele cazuri chiar în prima treime a secolului²⁷⁴.

Indirect, mormintele dateate de monede, dar și mormântul de orfevar de la Kisújszállás-Nagykert, oferă o datare circa din a doua treime a secolului VII subtipului de cercel Tószeg (Debrecen, Kaba-Belterület, Kisújszállás-Nagykert, Kőrösladány, Szentes-Berekhat²⁷⁵), respectiv tipului Kiszombor/subtipul Tiszadada (Orosháza-Bónum M. 5, Tiszadada)²⁷⁶ potrivit tipologiei destul complicat de urmărit al lui J. Ormándy.

C.1. Cercei ornamentați cu pandantiv piramidal, de tip Szegvár: a fost datat cu monedă în mormântul de la Szegvár-Sápoldal M. 1 (monedă emisă de Mauriciu între 584–602). Contextul descoperirii, inventarul mormântului, dar și analizele de ¹⁴C din mormintele alăturate datează piesa în a doua treime a secolului VII. Este adevărat că analogiile sale de la Szegvár-Oromdűlő M. 1 au fost dateate la sfârșitul secolului VI (vezi III.3.1), în schimb cea de la Deszk-situl T-M. 24 trebuie plasată cel mai timpuriu în prima treime a secolului VII²⁷⁷.

C.2. Cercei ornamentați cu pandantiv piramidal, de tip Szentendre au fost descoperiți cu monedă emisă de Heraclius și Heraclius Constantin între 616–625 la Békéscsaba-Repülőtér²⁷⁸, care datează indirect exemplare de la Alibunar, Banatsko Aranđelovo-Podlukany (Imre-pusztá) M. 2 (?), Búj, Deszk-situl G-M. 15, Hódmezővásárhely-Szabadság tér, Szentes-Sárgapart²⁷⁹.

Nu au fost descoperiți cu monede, dar cerceii cu pandantiv piramidal, de tip Deszk și Oroszlány cu multe descoperiri în zonele de peste Transtisa reprezintă cultura materială a acestei epoci: cei de tip Deszk au fost datați în a doua treime a secolului²⁸⁰, la fel și tipul Oroszlány²⁸¹.

În schimb, o datare directă pe baza analizelor de ¹⁴C o avem în cazul cerceilor decorați cu globulețe filigranate montate pe verigă de la Pecica-Rovine/Căprăvanul Mic tot de la începutul secolului VII (Pl. 12/17)²⁸², iar analogiile sale simple, decor fără filigran, spre exemplu de la Aradac M. 33 susțin această datare²⁸³.

2. *Aplici de diademe*

Aplicile din patru garnituri de diademe au fost descoperite cu monede emise de Heraclius și Heraclius Constantin între 616–625 (Békéscsaba-Repülőtér [Pl. 14/27], Derecske-Kösely, Hódmezővásárhely-Koppáncs, Kiszombor-Tanyahalom M. 16). Mormântul datat cu monedă de la Kiszombor-Tanyahalom M. 16 prezintă aplici identice la Kiszombor-E-M. 17²⁸⁴. Prin relațiile funcționale și în mod indirect, în general, descoperirile de diademe în zonele de peste Tisa sunt caracteristice orizontului funerar din a doua treime a secolului VII²⁸⁵, fiind descoperit și un tipar pentru producția acestor piese la Kunszentmárton-Habranyi-telep (Erzsébet u.)²⁸⁶.

²⁷⁴ Balogh 2018, Fig. 1/3. Ormándy 1995, 157. Pentru literatuta siturilor funerare vezi: *Anexa 1*.

²⁷⁵ Ormándy 1995, 157. Pentru literatura de specialitate a siturilor funerare vezi: *Anexa 1*.

²⁷⁶ Ormándy 1995, 157. Pentru literatura de specialitate a siturilor funerare vezi: *Anexa 1*.

²⁷⁷ Balogh 2014, 109.

²⁷⁸ Balogh 2014, 124–125.

²⁷⁹ Pentru literatura de specialitate a siturilor funerare vezi: *Anexa 1*.

²⁸⁰ Balogh 2014, 120–121.

²⁸¹ Balogh 2014, 113.

²⁸² Gáll – Mărginean 2021, Fig. 8; Gáll – Mărginean 2025, Pl. 6.

²⁸³ Haъ 1959, Taf. IV/2–3.

²⁸⁴ Lőrinczy – Straub 2003, 176, 5. kép / Abb. 5.

²⁸⁵ Gáll 2017, 129, 139.

²⁸⁶ Rácz 2014, Taf. 47/5.

Relația tipologică a inventarului din aceste morminte la rândul ei subliniază aspecte importante: A. Datează indirect restul mormintelor cu diademe (vezi și *subcapitolul 4.4* din acest capitol), în care apar într-un număr semnificativ lăntișoare de bronz și lingurile strecurătoare²⁸⁷; B. Prin moneda de la Hódmezővásárhely-Koppáncs se datează *terminus post-quem*, indirect, și lotul tuburilor de perii conice și cilindrice²⁸⁸ (*Pl. 10/3*), respectiv *spatulele* în prima parte a secolului VII²⁸⁹; C. În mormântul 17 de la Kiszombor-situl E, având aplici de diademe identice cu cele de la Kiszombor-Tanyahalom M. 16, am putut identifica și o lingură strecurătoare, care mai apare și la situl funerar de la Kiszombor-situl O, datată prin monedă emisă de Phocas între 603–607, tot în prima parte a secolului VII (vezi *subcapitolul 4.2*). În legătură cu lingurile strecurătoare în mare parte putem fi de acord cu observațiile lui Lőrinczy și Straub, care datează aceste artefacte provenite mai ales din morminte de femei *juvenis* în prima parte a secolului VII²⁹⁰, însă în cazul celei de la Nădlac putem să ne gândim chiar la perioada de după mijlocul secolului²⁹¹.

3. Mărgele

Piese de bijuterii cele mai variate ca formă, culoare, materie primă (din sticlă, chihlimbar sau realizate din argint prin tehnica presării), sunt mărgelele²⁹². Prezente în morminte de femei datate cu monede (Békéscsaba-Repülőtér, Deszk-situl G-M. 30, Hódmezővásárhely-Koppáncs, Kiszombor-Tanyahalom M. 16, Szegvár-Sápoldal M. 3, respectiv probabil o fată sau băiat de 12–14 ani de la Tiszavasvári-Kashalom dűlő M. 34), sunt cunoscute și din morminte de copii (Szegvár-Sápoldal M. 5) sau bărbați din această perioadă (Kiszombor-situl O-M. 2 [*Pl. 7/3*], Szegvár-Sápoldal M. 1²⁹³).

Foarte caracteristice epocii avare timpurii (și) din zona Transtisa sunt și mărgelele de chihlimbar, a căror datare în prealabil se corelează mai ales cu prima jumătate a secolului VII²⁹⁴.

Relația tipologică a mormintelor cu diferite tipuri de mărgele având ca inventar monede²⁹⁵ datează indirect și alte morminte, în special acele morminte din care cunoaștem așa numitele mărgele prin tehnica presării din argint (Deszk-situl G-M. 37, Szegvár-Oromdűlő M. 692, Tiszavasvári-Koldusdomb, Tiszabercel-Vékás-dűlő) sau din aur (Kunmadaras).

4. Brățări, inele digitale

Din mormântul de la Tiszavasvári-Kashalom dűlő M. 34²⁹⁶ provin două brățări din sârmă cu capetele ușor lărgite, ornamentate prin tehnica poansonării, care indirect, tipologic datează și brățara de la Vălcani M. 24²⁹⁷. De la Hódmezővásárhely-Koppáncs și Derecske-Kösely brățara și inelul digital de bandă, decorat cu incizii în formă de picătură, sunt dateate de monedele descoperite în cele două morminte și emise de Heraclius și Heraclius Constantin între 616–625, în schimb cele de la Kunágota nu se pot data pe baza monedei (*Pl. 13/2*).

5. Garniturile de centură și armele

Categoriile foarte largi și variate reprezintă garniturile de centură și armele din mormintele datate cu monede, aceste două categorii de piese prezintă o asociere aproape generală, doar în

²⁸⁷ Cronologia mormintelor cu garniturile cu aplici dreptunghiulare: Gáll 2017, 129.

²⁸⁸ Despre tuburile de perie: Gáll 2017, 131–132.

²⁸⁹ Acestea apar în cea mai mare parte în mormintele unde avem garnituri de diademe și tuburi de perii, de multe ori fiind însoțite de cercei cu globuri mici sau mari.

²⁹⁰ Lőrinczy – Straub 2005, 130.

²⁹¹ Gáll 2017, 130–131.

²⁹² Privind mărgelele de chihlimbar: Gáll – Mărginean 2021, 203–223; Gáll – Mărginean 2025, 30–34, Fig. 5–7. Privind tipologia mărgelelor de sticlă: Pásztor 2008, 307–324.

²⁹³ Bóna 1979, 8, 2. kép.

²⁹⁴ Gáll – Mărginean 2021, 203–223; Gáll – Mărginean 2025, 30–34.

²⁹⁵ Pásztor 2008, 307–324.

²⁹⁶ Lőrinczy – Rácz 2014, V. tábla 4, 8.

²⁹⁷ Gáll – Gindele – Blaskó 2021, 74, 76, Fig. 4/3.

M. 34 de la Tiszavasvári-Kashalom dúlő nu a fost descoperită și o categorie de armament, în rest în cele 7 morminte în care au fost înregistrate garnituri de centuri cu aplici a fost descoperită și o categorie de armament.

Deși, teoretic, moneda puțin uzată (*Pl. 13/2*) de la Kunágota-Belterület ar fi datat din a doua parte a secolului VI mormântul, István Bóna încă din 1983 propunea o datare de după anul 600 (probabil sub influența articolului lui Éva Garam din 1973)²⁹⁸, însă ultimele cercetări indică mai degrabă mijlocul – al treilea sfert al secolului VII, fiind legat de cercul „Prunkgrab horizont”²⁹⁹ (*Pl. 13*). Fără îndoială aplicile de centură (*Pl. 13/4–17*) ne arată o relație formală și tipologică foarte strânsă cu cele din mormântul de la Ozora³⁰⁰, datate pe baza de monede spre sfârșitul secolului VII, astfel datarea – având majoritatea pieselor mult mai timpurii – în jurul mijlocului secolului VII ni se pare foarte veridică³⁰¹.

La rândul lor, anumite aspecte ale culturii materiale leagă Kunágota de Szegvár-Sápoldal M. 1 – având depusă ca *obol* o monedă emisă în secolul VI – și anume catarama turnată dintr-o bucată, și care datează indirect și Aradac-Mečka M. 70, respectiv Kunmadaras, circa în a doua treime a secolului VII³⁰². Unele dintre capetele de centuri sunt aproape identice cu cele de la Hajdúdorog-Városcsok út 7 M. 1 (datat de moneda lui Heraclius în prima parte a secolului VII), Kiszombor-situl O-M. 2 (datat de moneda lui Phokas) (*Pl. 7/4*), Szegvár-Sápoldal M. 1³⁰³, respectiv în mod indirect mormintele ca acelea de la Kaba, Öcsöd³⁰⁴ (care la rândul lor aveau o spadă în inventar, precum mormintele anterioare) sau Hódmezővásárhely-Kishomok³⁰⁵ tot în prima parte a secolului VII. Foarte apropiată de capetele de centură din mormântul 3 de la Nyíregyháza-Városi kertészet³⁰⁶ datat cu moneda lui Mauriciu și capătul de centură din aur tot de la Szegvár-Sápoldal M. 1³⁰⁷, la rândul lor datează și cele de la Kiszombor-situl O-M. 7³⁰⁸. Capetele de centură realizate în tehnica presării de la Kiszombor-situl O-M. 2 (*Pl. 7/4, 17*) și Nyíregyháza-M. 3³⁰⁹ datează indirect și piesele, respectiv mormântul de la Deszk-situl G-M. 8³¹⁰, Hajdúdorog-M. 1³¹¹ având un tipar cu un decor foarte apropiat la Felnac³¹². Asemenea piese au fost documentate însă și pe harnașament (Hajdúdorog-M. 1³¹³).

Moneda de la Heraclius și Heraclius Constantin dintre 616–625 din M. 34 de la Tiszavasvári datează la rândul său și aplicile în formă de frunză de palmier, având o analogie cât de cât apropiată în cazul tiparului de la Felnac³¹⁴ (*Pl. 14/22*).

Aplicile de tip *Felnac* de la Sânpetru German (*Pl. 15/4–5*) sunt datate destul de precis de moneda emisă între 616–625 de către Heraclius și Heraclius Constantin, prin care sunt datate indirect și mormintele din regiunea Transtisa de la Aradac-Mečka M. 85, Deszk-situl Sz-M. 8

²⁹⁸ Bóna 1982–1983, 98.

²⁹⁹ Bollók – Szenthe 2018, 76–82.

³⁰⁰ Bóna 1982–1983, 104–114, 8–10. kép.

³⁰¹ Daim – Rácz 2000, 489.

³⁰² Lista lor vezi: Szenthe 2015, 359–372.

³⁰³ Bóna 1979, 2. kép 15, 18 / Abb. 2/15, 18.

³⁰⁴ Zoltai 1929, 38–40, 9. ábra; Madaras 2004, 1. kép 7 / Abb. 1/7.

³⁰⁵ Nagy 2004, 168, 33. kép 12 / Abb. 33/12.

³⁰⁶ Csallány 1958, 50, VII. táb. 2–5, 9.

³⁰⁷ Bóna 1979, 5, 2. kép/4 / Abb. 2/4.

³⁰⁸ Csallány 1939, 127, 4. kép 3 / Abb. 4/3.

³⁰⁹ Garam 1992, Taf. 26/1–2.

³¹⁰ Csallány 1939, 127, IV. táb. 6 / Taf. IV/6.

³¹¹ Kralovánszky 1989–1990, 3. ábra 10–11, 12–13.

³¹² Fettich 1926, Taf. V/21.

³¹³ Kralovánszky 1989–1990, 8. ábra 6a-b.

³¹⁴ Fettich 1926, Taf. V/22; Rácz 2014, 205, Taf. 15/3.

și 20, Ferencszállás M. 4 și mormântul de orfevru de la Felnac³¹⁵ (Pl. 14/24). La rândul său prin multitudinea de legături tipologice acest ultim mormânt datează multe complexe în care au fost descoperite aplici, capete de centuri dințate în a doua treime a secolului VII³¹⁶.

Atât formal, cât și structural, centura care a fost decorată doar cu câteva aplici și o cataramă de la Tiszagyenda-Búszerző M. 1660 se deosebește total de cele anterior prezentate (Pl. 16/1–2)³¹⁷, având analogii în lumea vestică, în lumea merovingiană, respectiv în necropolele longobarde. Analogiile pieselor de pe centură se plasează în rândul aplicilor, capetelor de centură dințate, caracteristice primei jumătăți a secolului VII³¹⁸, în schimb inventarul mormântului de cal M. 545 (aplicile presate în formă semisferică³¹⁹) sunt cunoscute în cultura lumii nomade a secolului VII (Pl. 16/7–10)³²⁰.

Armele care provin din mormintele datate cu monede, practic, nu au relevanță cronologică, doar una culturală. Astfel, în cele șapte morminte din șase sunt cunoscute arme tipice secolelor VI–VII, unele spade cu garnituri de aur sau argint (Pl. 8/1; pl. 11/1, 1.a-d; pl. 13/18–23) prezentându-se a fi ale unor indivizi importanți, fără să abordăm problema „Prunkgrab horizont”. În schimb umbo-ul de scut, spada cu două tăișuri, având măciulie conică, lancea – ca simbol al unui habitus funerar diferit – reprezintă o garnitură de armament (Pl. 16/4–6)³²¹, de la începutul-prima treime a secolului VII necunoscute în mormintele noilor cuceritori de nomazi, individul fiind probabil „germanic”³²², adică un barbar fără origini asiatice. Procesul de aculturație al comunității sale se reflectă însă în înmormântarea cu cal, decorat cu o garnitură de aplici semisferice care sunt cunoscute într-un număr apreciabil în alte morminte din epoca avară timpurie (ex.: Szegvár-Sápoldal M. 1³²³).

Trebuie menționate și aplicile de tip rozetă de pe tolba de la Hajdúdorog, care sunt prezente și pe centura de pe care atârnavu armele de la Szegvár-Sápoldal M. 1³²⁴, respectiv indirect datează și atârnațoarele de tip Aradac³²⁵, deși datarea acestora timpurie în lumina noilor rezultate de la Szegvár-Sápoldal trebuie reevaluată (vezi *subcapitolul* 4.5).

6. Piese de harnașament

Piese de harnașament reprezintă o altă categorie de piese prezente în procente importante mai ales în mormintele de bărbați datate cu monede. Nu abordăm aici din lipsa importanței cronologice categoria zăbalelor³²⁶, a cataramelor de pe curelele harnașamentelor și doar tangențial o atingem și, doar în acele cazuri când este relevantă, problema scărițelor (neexistând o tipologie mai rafinată a acestei categorii). Mult mai interesantă este problema aplicilor care decorau curelele harnașamentelor³²⁷ și care apar într-o gamă foarte mare și variată formal în această epocă, jucând un rol important în *fetișismul* datării timpurii a mormintelor.

³¹⁵ Vezi lista lui Garam 2001, 214–215; Rácz 2014, 202: Fundliste 5.

³¹⁶ Sistematizarea acestora vezi Tănase 2010, 120–131.

³¹⁷ Kocsis – Molnár 2021, Fig. 4, fig. 40, fig. 45/3–5, fig. 46/2.

³¹⁸ Nagy 1998, 383, 30. kép 1–9 / Abb. 30/1–9.

³¹⁹ Kocsis – Molnár 2021, Fig. 6, fig. 38/1–4, fig. 39/1.

³²⁰ „The companion burials in two separate pits are a type of early Avar-period Germanic solitary burial that occurred rather infrequently in the Carpathian Basin.” Kocsis – Molnár 2021, 168.

³²¹ Kocsis – Molnár 2021, Fig. 29/1, fig. 44/1–3, fig. 46/12.

³²² Privind problema termenului „germanic”: Pohl 2018, 114–115.

³²³ Bóna 1979, 5. kép 1–12 / Abb. 5/1–12.

³²⁴ Bóna 1979, 2. kép 5 / Abb. 2/5.

³²⁵ În acest sens vezi: Garam 1991.

³²⁶ Interesant este că tipurile de zăbale se diversifică, devin mai variate doar începând din a doua jumătate a secolului VII, în general, în epoca avară timpurie sunt simple.

³²⁷ Fragmentele aplicii sau capătului de curea din M. 1 de la Tiszaeszlár–Bashalom, Csengőspart nu s-au putut reconstrui. Csallány 1958, XIX. t. 37/a-b.

A. Formal fără îndoială cea mai interesantă aplică este cea în formă de frunză de trifoi, cu analogii de tipare în mormintele de orfevrari de la Felnac (*Pl. 14/5, 18*) și Kunszentmárton. Cunoscute în două variante formale în cazul mormintelor datate cu monede relevantă este *post-quem*-ul oferit de moneda de la Hajdúdorog M. 1 (emisie între 610–613), în timp ce în mormintele de la Kunágota-Belterület (*Pl. 13/18*) și Szegvár-Sápoldal M. 1 (*Pl. 12/11–12*) contextualitatea, analizele de ¹⁴C și tipo-cronologia au redus aproape în totalitate importanța de datare a acestor emisii monetare. Astfel, datarea din a doua treime a secolului pe baza tiparelor de la Felnac și Kunszentmárton³²⁸, respectiv pe baza monedei de la Hajdúdorog a analogiilor de la Ártánd-Platthy Miklós birtoka, Kiszombor situl E M. 2, Kunmadaras, Makó-Mikocsa halom M. 444, Szegvár-Oromdűlő M. 33, Tiszavasvári-Koldusdomb M. 2, Tiszavasvári-Koldusdomb M. 21³²⁹ ni se pare foarte veridică. Ceea ce este interesant în cazul acestor morminte – și ceea ce ne oferă și o șansă în viitor în privința analizelor cronologice ale scăriștelor – este că atât în cazul mormântului 33 de la Szegvár-Oromdűlő, cât și în cazul mormântului 444 de la Makó-Mikocsa halom scăriștele au talpă dreaptă³³⁰ (și talpă aproape dreaptă au și scăriștele de la Ártánd-F 14211. határkő³³¹ sau Szőreg-Homokbánya M. 2³³²). Și pe baza acestui aspect indirect putem stabili că aplicile în formă de trifoi sunt caracteristicile culturii materiale a celei de-a doua treimi a secolului VII, și prin aceasta sunt datate indirect și piesele asociate în aceste morminte.

B. Aplicile de harnașament (ornamentând de obicei căpăstrul) în formă de rozetă sunt cunoscute doar dintr-un singur mormânt cu monedă (Szegvár-Sápoldal M. 1³³³), însă sunt la Felnac (*Pl. 14/4, 6, 7–8*) și Kunszentmárton tipare din bronz, care oferă și în cazul acestei piese datarea în a doua treime a secolului VII, și indirect datează alte descoperiri în această perioadă (Ártánd-Platthy Miklós birtoka, Čoka-Kremenjak M. 25, Kiszombor situl E M. 48, Magyartés-Zalota, Tiszavasvári-Koldusdomb M. 1³³⁴).

C. Aplicile de harnașament semisferice³³⁵ apar destul de frecvent în morminte datate cu monede: Kunágota-Belterület (*Pl. 13/25*), Hajdúdorog-M. 1, Szegvár-Sápoldal M. 1, Tiszagyenda-Búszterző și indirect datează morminte ca Čoka-M. 45, Deszk-situl G-M. 8, Deszk-situl H-M. 18, Deszk-situl L-M. 13, Kunmadaras, Makó-Mikocsa halom M. 444, Mokrin-Vodoplav M. 58, Nyíregyháza-ÉNy szélén (1937), Orosháza-Aradi út, Szegvár-Oromdűlő M. 33, Tiszavasvári-Eszenyi telek sau Valea lui Mihai-Rétalj³³⁶ – așa cum am amintit anterior – în a doua treime a secolului VII. Asemenea piese însă decorau uneori și centura umană (Aradac-M. 31, Nădlac-9M [*Pl. 9/2–13*])³³⁷. De la Felnac (*Pl. 14/12, 14*) și Kunszentmárton cunoaștem tipare din bronz de acest tip. Capetele de curele presate (ex.: Kunmadaras [*Pl. 15/10*]) având decoruri cu motive împletite se asociază des cu aceste aplici de harnașament.

D. Aplicile de harnașament *patrulater* cu decor așa zis *perlat* de la Tiszavasvári-Kashalom dűlő M. 34 (*Pl. 15/12*)³³⁸ datate cu două monede emise între 616–625 de către Heraclius și Heraclius Constantin își găsesc o singură analogie, și anume tiparul din mormântul de la Felnac (*Pl. 14/8*), datat la rândul său în a doua treime a secolului VII.

³²⁸ Rácz 2014, 93, 106.

³²⁹ Literatura de specialitate privind situările funerare citate vezi în *Anexa 1*.

³³⁰ Balogh 2017, Fig. 6/5.

³³¹ Mesterházy 1987, 3. kép 1 / Abb. 3/1.

³³² Kürti 1983, XIX. táb. 3–4.

³³³ Bóna 1979, 4. kép 1–2 / Abb. 4/1–2.

³³⁴ Literatura de specialitate privind situările funerare citate vezi în *Anexa 1*.

³³⁵ Sistematizarea lor (fără să menționeze Kunágota): Csuthy 2015, 669–689.

³³⁶ Literatura de specialitate privind situările funerare citate vezi în *Anexa 1*.

³³⁷ Gáll 2017, 24, Pl. 6/2–13, 228.

³³⁸ Lőrinczy – Rácz 2014, IX. tábla 1 / Taf. X/1.

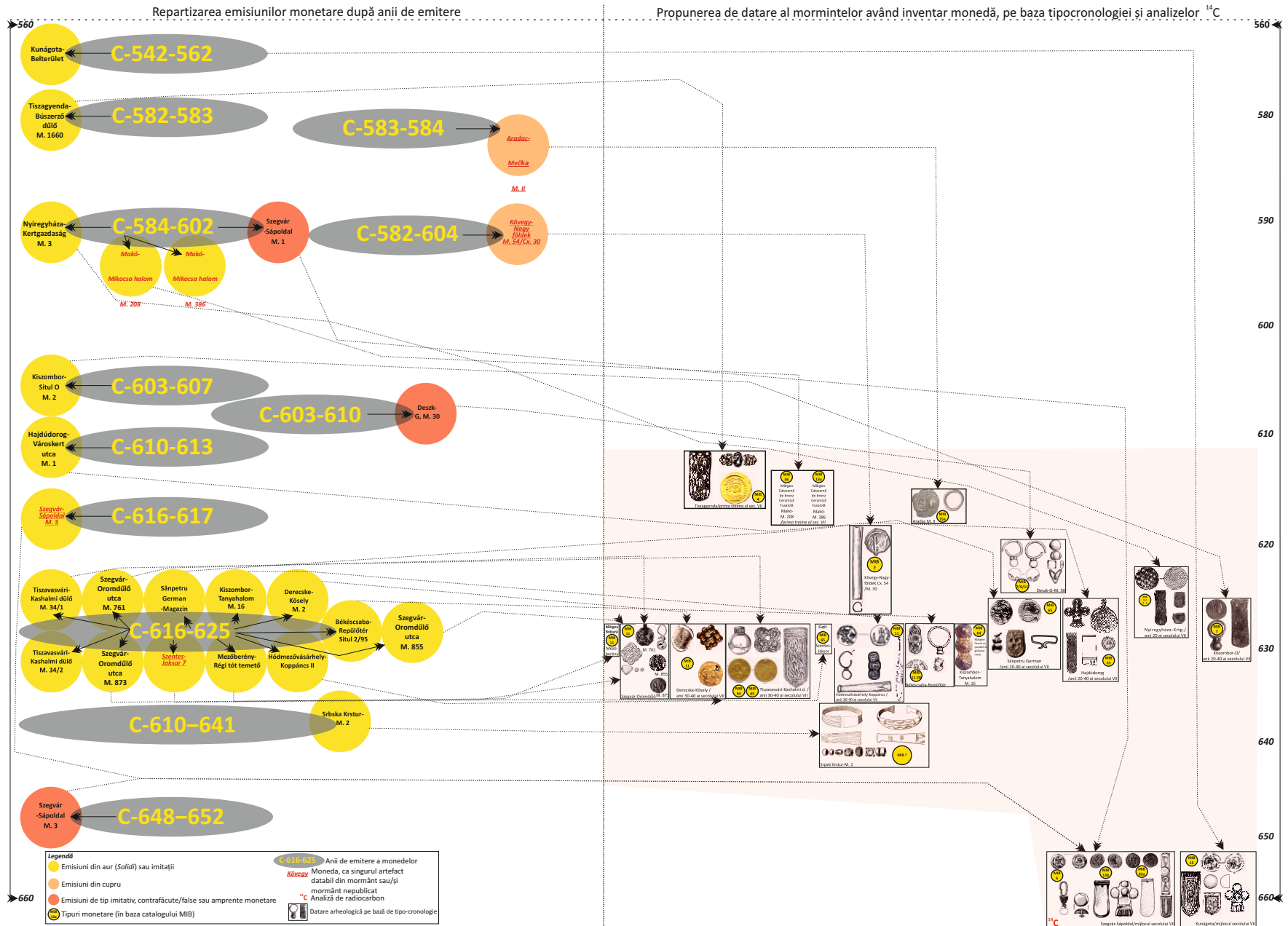

Figura 31. Repartizarea cronologică a emisiunilor monetare și propunerea de datare a mormintelor cu material numismatic din secolele VI–VII

E. Capetele de curele ale harnașamentului cu chenar crestă ce imită șnurul și care încadrează șase benzi împletite³³⁹ de la Tiszavasvári-Kashalom dűlő M. 34 (Pl. 15/11)³⁴⁰, datat de cele două monede emise între 616–625 de către Heraclius și Heraclius Constantin, nu au analogii identice sau foarte apropiate în regiunea *Transtisa*.

III.4.7. Anumite observații finale privind datarea materialului funerar în primele două treimi ale secolului VII

Din analiza anterioară s-au putut remarca mai multe aspecte în cea ce privește cantitatea și varietatea culturii materiale a primei jumătăți – două treimi ale secolului VII. Cele 25 de morminte datate cu monede, respectiv legăturile tipologice directe și indirecte ale acestora, ne prezintă o lume deschisă înspre alte regiuni și civilizații regionale, dar în același timp și una care creează valori necunoscute în perioada anterioară sau importă și refolosește după propriile gusturi de valori.

Începând de la varietatea tipurilor de cercei, ale diadelor până la arme (spade) decorate (de paradă), acestea sunt categorii ale culturii materiale care nu sunt cunoscute în regiunile de la est de Tisa în perioada anterioară. Apariția unor piese noi și în perioada aceasta aproape necunoscute din perioada precedentă ne duce gândul și la micromigrații dinspre vest³⁴¹. În general, am putut cuantifica în jur cca 108 de tipuri de piese din 5 categorii mari de artefacte care majoritatea erau necunoscute sau nu au fost depozitate în morminte în perioada anterioară, adică ultima treime a secolului VI.

La fel de importante sunt și acele morminte care prezintă relații culturale cu perioada anterioară: în acest sens mormântul de la Tiszagyenda prezintă procesul de *aculturație* și *integrare structurală*³⁴² foarte clare: pe de o parte păstrează elementele de decor, respectiv tipuri de arme clasice ale infanteriei secolului VI (spada cu două tășuri), însă apariția înhumării calului, respectiv aplicile de harnașament semisferice sunt caracteristice secolului VII (mai ales în mediul nomad se poate urmări) (totodată, morminte cu caracteristici „gepidice” cunoaștem și de la Tiszederzs³⁴³).

Astfel, putem detecta – așa cum arată exemplul distribuției geografice a diadelor din Bazinul Dunării mijlocii – relații strânse, semn că erau în cadrul aceluiași sistem de comunicații, având un *habitus cultural* (cel puțin funerar) dacă nu identic, cel puțin asemănător și care poate fi identificat și pe un areal delimitabil clar geografic (Fig. 32).

Fără îndoială, trebuie formulate și observații privind problemele datării mai precise, care în același timp în principal rămâne una contextuală, așa cum am prezentat în cele 5 situri funerare. În *Anexa 1* în *rubrica 5* pe baza monedelor care ne oferă un *post-quem* al datărilor și al tipocronologiei artefactelor – chiar dacă relativ – am încercat, unde se putea, să precizez și o datare mai precisă în cazul siturilor funerare din primele două treimi ale secolului VII.

Despărțind cele trei regiuni mai mari, am putut face și unele observații, care nu cred că au legătură numai cu stadiul cercetării, deși și acest aspect joacă un rol important:

1. În regiunile de la nord de Criș avem un număr relativ mic de descoperiri, ceea ce am putut data în prima treime (4) sau în general în prima parte a secolului VII (4), în schimb un număr foarte mare pe care destul de sigur le putem data în a doua treime a secolului (29), respectiv două situri sigur pot fi datate în jurul anilor 60–70 ai secolului VII (ceea ce se numește în literatură de specialitate *epoca avară mijlocie* [Fig. 12/A-B]).

³³⁹ Tipologia ornamentelor, vezi: Nagy 1998, 383, 442–443, 32. kép/Abb. 32.

³⁴⁰ Lőrinczy – Rácz 2014, XI. tábla 1–4 /Table XI/1–4.

³⁴¹ Vezi în acest sens: Gáll – Mărginean 2021, 203–223; Gáll – Mărginean 2025, 26–30, 36.

³⁴² Privind aceste concepte, împreună cu bibliografia, vezi: Gáll 2014, 297.

³⁴³ Vezi *Anexa 1*.

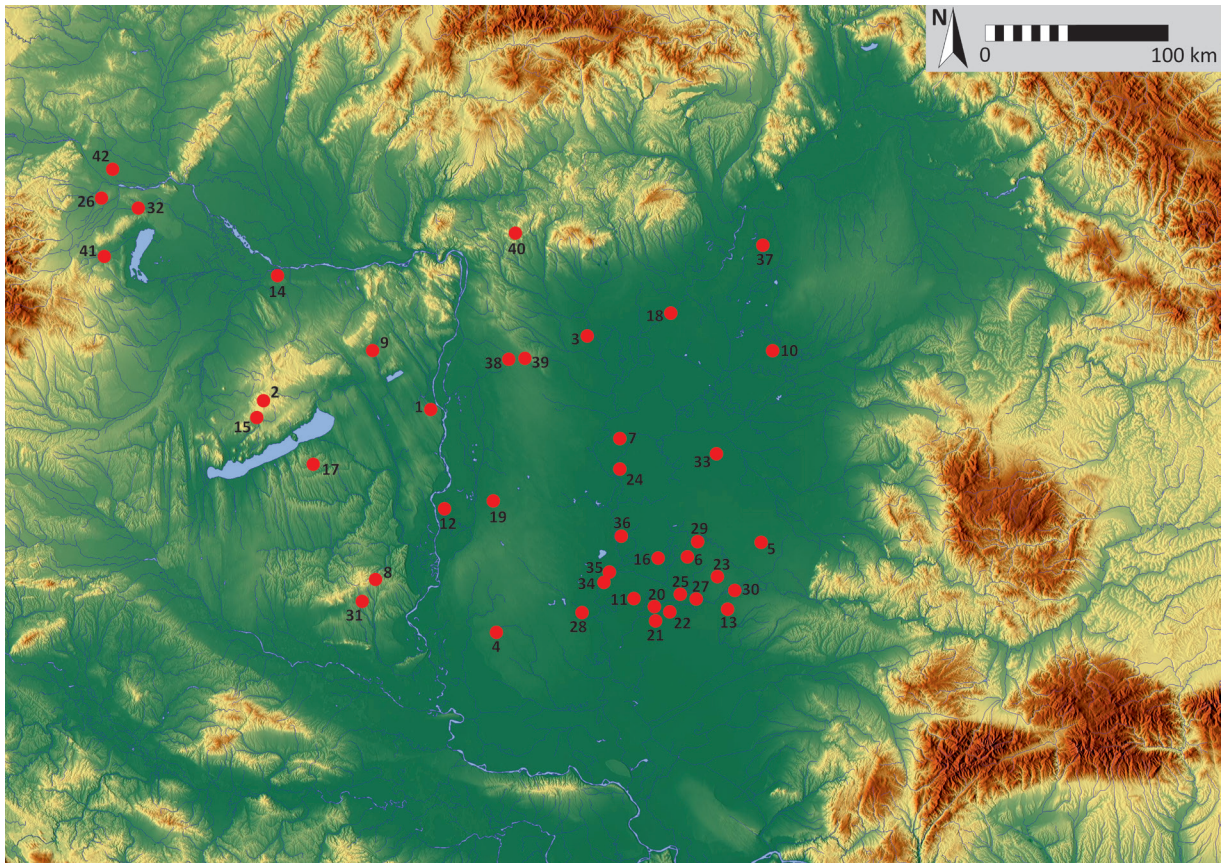

Figura 32. Distribuția geografică a diadelor decorate cu aplici în Bazinul Dunării mijlocii

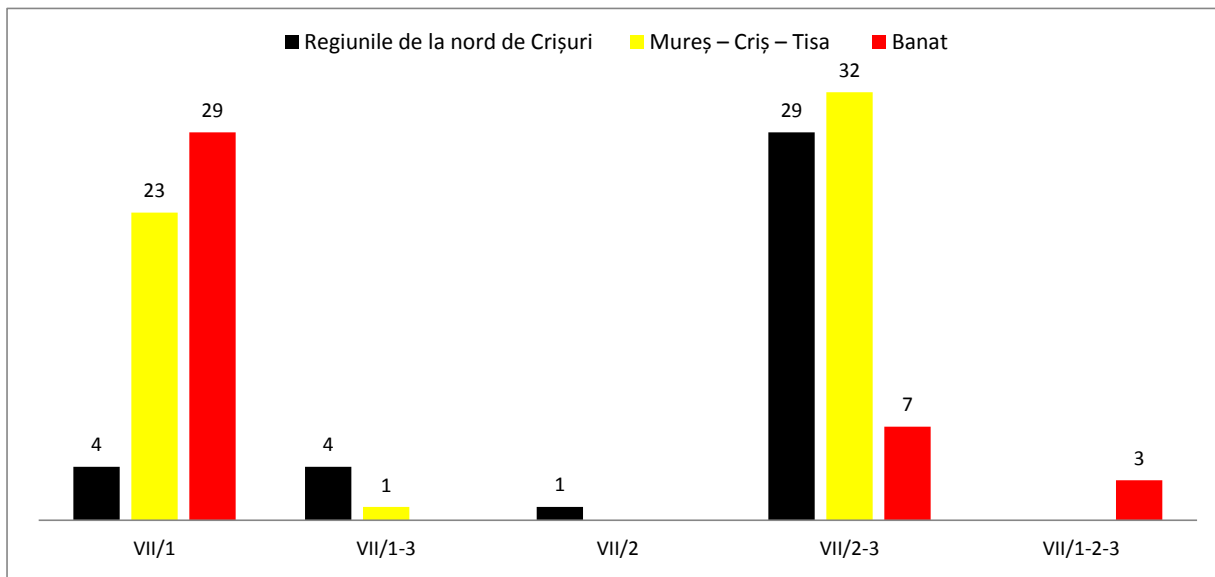

Figura 33. Datarea siturilor funerare în secolul VII, în regiunile la est de Tisa

2. În regiunile dintre Mureș-Crișuri-Tisa am înregistrat un număr apreciabil de descoperiri pe care din lipsa unor elemente de datare mai precisă nu le putem plasa decât doar cu relativitate în primele două treimi ale secolului VII (23). Totodată, este important că un număr și mai mare de situri funerare, în cazul cărora datarea este asigurată de acele elemente de tipo-cronologie pe care le-am dezbătut înainte (32), le putem lega cronologic în a doua treime a secolului VII. În urma analizelor de radiocarbon mormintele de la Pecica-Rovine/Căprăvanul Mic se datează sigur în prima treime a secolului VII.

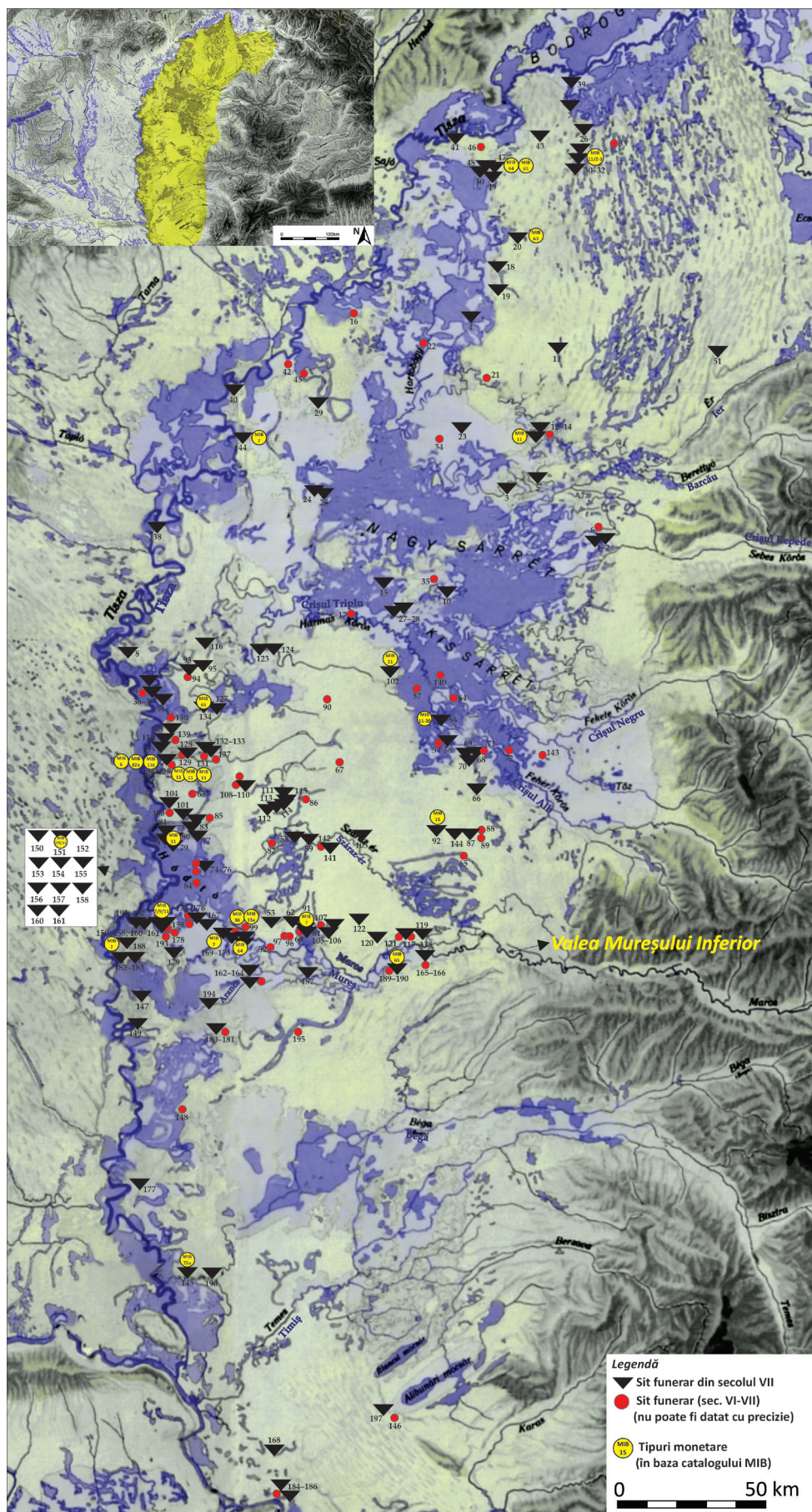

Figura 34. Distribuția geografică a siturilor funerare în secolul VII în regiunile la est de Tisa

3. În Banat, adică teritoriile la sud de Mureș până la Dunăre și Carpați, un număr și mai mare de situri funerare nu îl putem data mai precis în cadrul acestei perioade (29), determinată pe de o parte fără îndoială (și) de stadiul cercetării (foarte multe necropole nu sunt publicate în totalitate, doar anumite morminte, etc.). În trei cazuri avem situri funerare relativ mari, care au fost folosite cca până în anii '70 ai secolului VII, respectiv doar în 7 cazuri am putut restrânge datarea în a doua treime a secolului VII.

Totalizând, se poate afirma că, în general, lipsește în continuare orizontul funerar cantitativ mai important databil în prima treime a secolului VII, chiar dacă termenul la fel comportă foarte multe relativitate. Astfel, spre exemplu M. 233 de la Makó-Mikocsa halom este datată de analizele de ^{14}C 68,2% probabilitate între 590 și 640, cu posibilitatea cea mai mare între 605–630, cu alte cuvinte poate fi atât din prima, cât și din a doua treime a secolului. Totodată, fără îndoială printre mormintele pe care – fără elemente de datare mai precise – le-am datat în genere în prima jumătate / primele două treimi ale secolului VII sunt probabil înmormântări în număr important și în prima treime a secolului, însă fără argumente, doar ipoteză poate fi emisă în acest sens. Astfel – și această problemă ne arată foarte clar cazul Pecica-Rovine/Căprăvanul Mic³⁴⁴ – serii de analize microregionale de radiocarbon vor rafina aceste datări, probabil în mod profund!

Totodată, numărul mare de situri (procentual 34,01% din totalitatea siturilor funerare) pe care le-am putut data în/din a doua treime a secolului VII pe de o parte reflectă explozia varietăților categoriilor de piese (bijuterii, arme, harnașament) depozitate în morminte, pe de altă parte ne atrage atenția din nou cu privire la faptul, că mai ales printre mormintele *cu inventar mai sărac trebuie să căutăm orizonturile funerare anterioare*. Și, în al treilea rând, ne pune să ne gândim la cauzalitatea acestui fenomen: are legătură cu o creștere demografică uniformă sau/și cu migrații interne în cadrul chaganatului?

Așa cum am abordat anterior, mormintele de la Kunágota și ca o variantă mai săracă, Szegvár-Sápoldal, lesne pot fi integrate în ceea ce s-a numit „Prunkrab horizont” și așa cum se poate vedea foarte bine de pe *Fig. 31* orizontul din a doua treime a secolului VII este datat cu monedele din secolul VII, ceea ce am dezbătut anterior.

III.5. Analiza comparativă a orizontului funerar din ultima treime a secolului VI, cu primele două treimi ale secolului VII

Analizând statistic, devine lesne de văzut discrepanța cantitativă între ceea ce am numit „prima generație” și orizontul funerar al secolului VII. Dacă în ceea ce privește din orizontul *primei generații* avem un număr de cca 20 de morminte³⁴⁵ din care cunoaștem în jur de 40 de tipuri de piese, formal și cantitativ de o calitate inferioară, din cele 25 de morminte datate cu monede, în mare parte după cca 625, cunoaștem cca 108 tipuri de piese, cu peste 1000 de piese. Totodată, este adevărat, că cele două situri mari – nepublicate – după autorii săpăturilor și pe baza materialelor publicate ar începe să funcționeze în ultima treime a secolului VII, însă aceste date se referă doar la câteva morminte (vezi *subcapitolul 3.1* din acest capitol).

Anterior, am atins și problema datării siturilor funerare, pe care le-am datat în secolul VII. Pe baza acestor observații, se poate formula foarte clar că evolutiv, în timp, vedem o creștere cantitativă a mormintelor databile în secolul VII, cu o tendință de creștere privind numărul pieselor depozitate în morminte mai ales din a doua treime, pe care am ilustrat-o în două diagrame.

³⁴⁴ Vezi Anexa 1.

³⁴⁵ De la Makó-Mikocsa halom nu au fost publicate și arheologic acele morminte care au fost datate în secolul VI de analizele de radiocarbon. Gulyás et al. 2018.

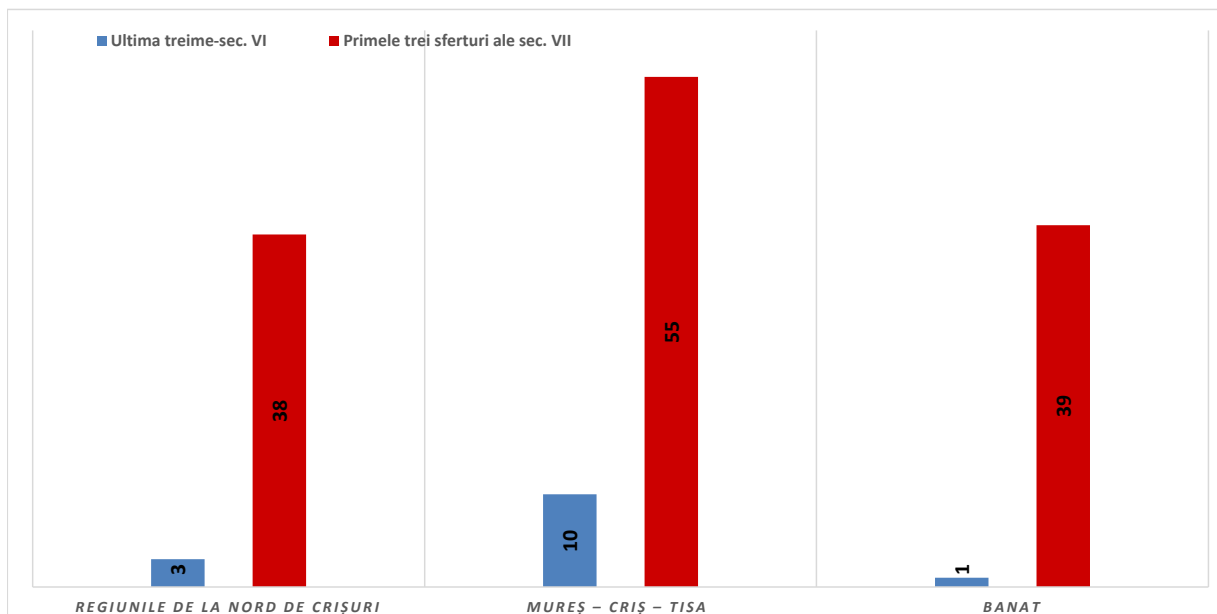

Figura 35. Numărul siturilor funerare databile în ultima treime a secolului VI, în prima și a doua treime a secolului, respectiv în prima jumătate a acestui secol (nu am ilustrat siturile care pot fi datate în general în secolele VI–VII)

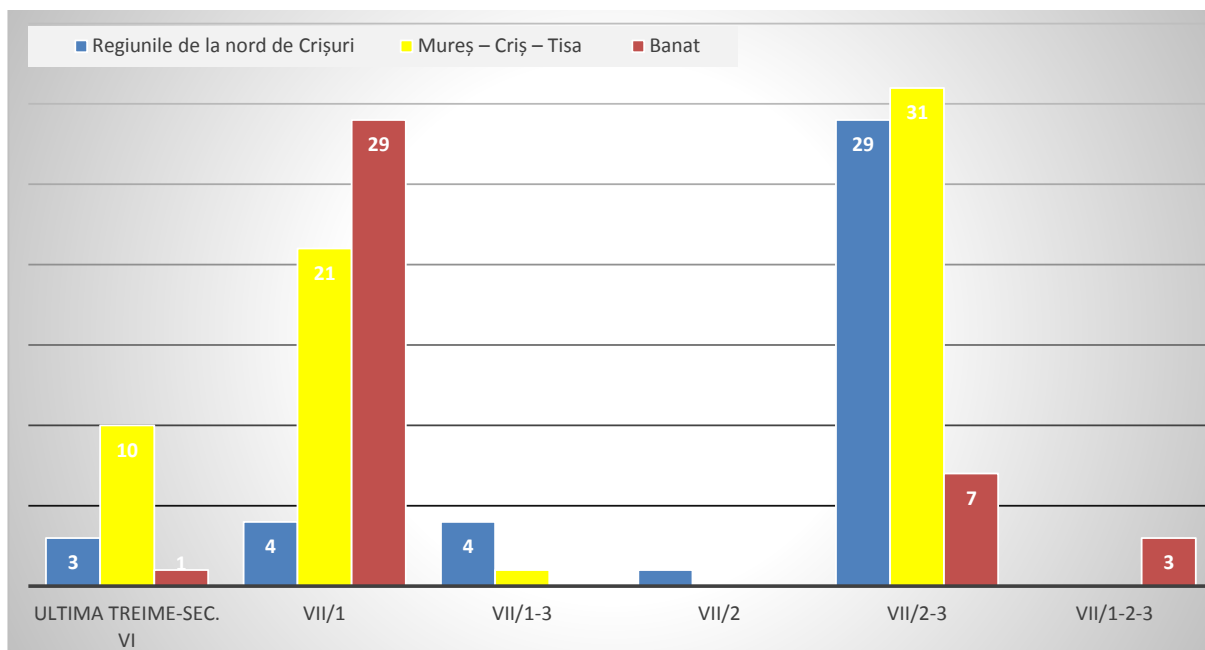

Figura 36. Numărul siturilor funerare databile în ultima treime a secolului VI, respectiv în primele două treimi/trei sferturi ale secolului VII (nu am ilustrat numărul siturilor datate în general în secolele VI–VII)

Creșterea numărului de situri în secolul VII, respectiv mai ales în a doua treime, o vedem ca un fenomen complex social, economic și politic, în care au avut un rol după părerea noastră mai multe cauze, respectiv explicații:

1. Creșterea demografică în cadrul comunităților care s-au așezat în zonă;
2. Migrații mai ales dinspre Transdanubia (așa cum arată și materialul arheologic, spre exemplu de la Pecica-Rovine/Căprăvanul Mic sau Tiszabura-Védőgát!);

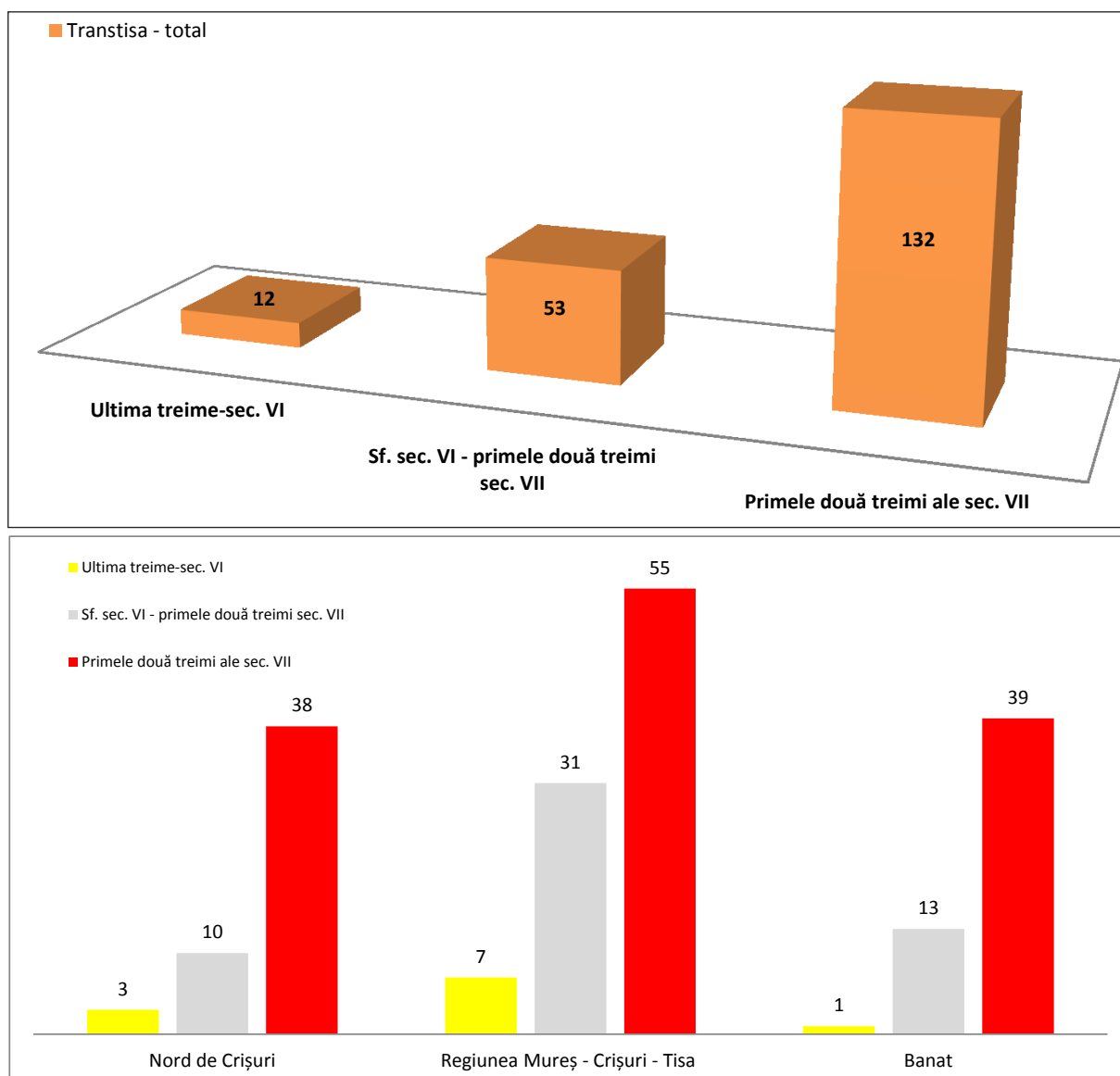

Figura 37/A-B. Numărul siturilor funerare databile în ultima treime a secolului VI, în primele două treimi/trei sferturi ale secolului VII, respectiv în general în secolele VI–VII)

3. Abandonarea treptată a nomadismului medio-regional de către din ce în ce mai multe comunități;

4. Stadiul cercetării: așa cum am arătat, mormintele mai timpurii fiind sărace cu greu pot fi plasate cronologic, uneori aproape imposibil.

Apariția unui orizont funerar mult mai bogat, mult mai reprezentativ, în ceea ce privește depunerea de obiecte mai fastuoase, mult mai variate, fără îndoială, este în legătură cu concurența și stratificarea socială, respectiv manifestarea acesteia. Îmbogățirea și etalarea acestei bogății a diferitelor clanuri în *Avaria* explică bine acest fenomen.

În ceea ce privește evoluția răspândirii geografice în timp a acestor situri, se observă o iradiere a acestora practic în toată regiunea, ceea ce însă – cel puțin la ora actuală – nu poate fi direct legată de o presupusă migrație dintr-o microregiune în alta, mai precis din sud în direcția de nord, adică din zona Mureșului înspre zona Tisei Superioare (ceea ce am abordat aplicat și în *capitolul II.5*³⁴⁶), deoarece marea majoritate a acestor situri sunt contemporane (vezi *Anexa 1*).

³⁴⁶ Gulyás – Lőrinczy 2018a, 551.

CAPITOLUL IV.

Orientarea mormintelor în regiunile de la est de Tisa. Eterogenitate sau uniformitate a ritualurilor funerare?

Ritualul funerar al înmormântării este unul de trecere³⁴⁷, ca acțiune socială, reprezintă moartea socială a individului decedat, iar contextual după părerea mea, pe de o parte, putem urmări în mod indirect biografia și statutul individului, iar pe de altă parte ne furnizează date privind societatea care îl înmormântează. Unul dintre aceste aspecte – poate cel mai important – este orientarea gropii și după acest proces și cea a decedatului, deoarece groapa propriuzisă era săpată prima dată, astfel ea trebuia orientată într-o anumită direcție în cursul acestui act³⁴⁸. Dacă în cazul cimitirelor din jurul bisericii în epoca medievală clasică orientarea mormintelor în general urma axa clădirii bisericilor, în epocă avară timpurie orientările înhumărilor, ca parte importantă a ritualului funerar, în regiunile *Transtisa* prezintă caracteristici foarte variate.

Studierea orientării mormintelor are o istorie lungă în cercetare, cu toate că se observă o descreștere în ultima perioadă. În studiul orientării mormintelor merită menționat că influența etnografiei a jucat un rol putem spune primordial în interpretări. Simbolismul direcțiilor cardinale este bine cunoscut în antropologia culturală, iar de multe ori arheologii au preluat multe observații ale acestei ramuri de știință, aplicând pentru perioade mult mai vechi. Astfel, orientarea mormintelor a fost interpretată ca semn clar al tradițiilor privind viziunea asupra funcționării lumii, iar orientările mormintelor în direcția principalelor puncte cardinale (N, S, E, V) ar explica asemenea tradiții. Orientările, astfel, ar fi reflectat viziuni asupra funcționării lumii, acestea integrându-se într-un cadru sacral. Vestul este direcția cardinală pentru lumea morților și, prin urmare, orientarea V-E a fost explicată prin cultul soarelui, respectiv mișcarea razelor de soare, ținând cont de locul răsăritului³⁴⁹. O asemenea legătură în arheologia maghiară a fost propusă încă din secolul XIX³⁵⁰. În privința orientărilor V-E, dar și E-V, din Asia Centrală până în Kazahstan, Péter Tomka a adunat multe informații³⁵¹, Vestul, respectiv Estul fiind considerate principalele direcții cardinale și ale zeilor burlașilor³⁵². Nordul este tărâmul întinericului și al morții³⁵³, astfel și această orientare prinde sens, fiind o orientare bine cunoscută și înainte de epoca avară în Bazinul Carpatic³⁵⁴, atât în aceste zone, cât și în alte macroregiuni (Asia Centrală,

³⁴⁷ Gennep 1996, 133.

³⁴⁸ Izvoare narative ne relatează date privind orientarea gropii la bulgarii de pe Volga: Czeglédy – Harmatta 1946–1948, 364; Tomka 1975, 9.

³⁴⁹ K. Kovács 1944, 418.

³⁵⁰ Balogh 2016a, 40. De multe ori s-a vehiculat ca orientarea V-E a mormintelor ar fi de tradiție creștină, însă dacă analizăm mai extins devine clar că o putem urmări până în Mongolia. Tomka 1975, nota 142.

³⁵¹ Tomka 1975, nota 142.

³⁵² Balogh 2016a, 40 cu literatură.

³⁵³ K. Kovács 1944, 420.

³⁵⁴ Bóna 1974, 73–76.

Altai, etc.)³⁵⁵. În schimb orientarea S-N – atât de prezentă în epoca numită sarmatică³⁵⁶ – apare foarte rar în epoca avară (Srpski Krstur, Tiszabercel-Vékásdülő, Vălcani), explicația este aproape imposibil de dat.

Astfel, consider important să evaluăm – cât de important a fost pentru o anumită comunitate care a folosit o anumită necropolă/loc de înmormântare să-și mențină tradiția orientării? Evident, dacă aceasta a existat în comunitatea respectivă. Ca să nu mai vorbim de faptul privind gradul de înțelegere al simbolisticii orientării gropilor de către toți indivizii comunității. Așa cum a fost subliniat prin cercetări empirice în antropologia culturală mesajul adânc, miezul semnificației simbolurilor³⁵⁷, rămâne doar pentru inițiați, pentru un cerc restrâns³⁵⁸.

Prin urmare, trebuie examinată, separat în cazul fiecărui sit măsura în care consecvența și regularitatea prevalează în privința orientării mormintelor (în acest sens vezi și *subcapitolul 3* și *4* din *capitolul III*). Respectiv situările, ca locuri de înmormântare a microunităților sociale, trebuie să fie comparate între ele.

Analiza lui Vlad-Andrei Lăzărescu și Vlad Turcu în privința orientării mormintelor de la Fântănele și Vlaha, totodată, ne-a reliefat că între arcele solare și repartiția orientării mormintelor este o legătură directă, în concluzie când vorbim spre exemplu de NV-SE sau NE-SV de fapt s-ar putea ca mormintele să se încadreze în arcul solar Vest sau Est³⁵⁹:

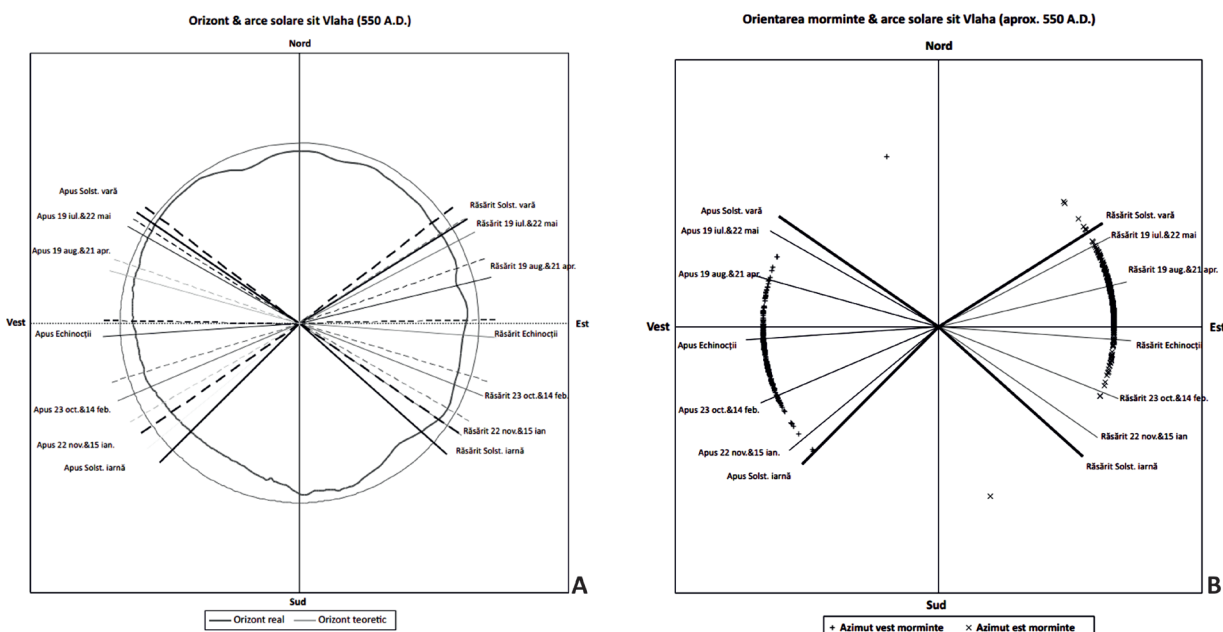

Figura 38. Diagrame reprezentând orizonturi și arcele solare (A), respectiv arcele solare și repartiția orientării mormintelor (B) pentru situl funerar de la Vlaha (după Lăzărescu – Turcu 2013, Fig. 5, 7)

Cum putem vedea de pe diagrama prezentată, fără îndoială există o dificultate privind valoarea datelor utilizate în lucrare, având în vedere faptul că mai ales publicațiile vechi nu oferă informații foarte exacte privind gradele de orientare, fiind menționate doar direcțiile cardinale,

³⁵⁵ Balogh 2016a, 40 cu literatură.

³⁵⁶ Kulcsár 1998, 15–16.

³⁵⁷ În concepția lui Carol Gustav Jung la baza simbolului stă mereu un arhetip, care stabilește o conexiune între conștient și inconștient, între ceea ce este ascuns și ceea ce este relevant. În cursul analizei simbolurilor trebuie considerat și caracterul polisemantic al acestora. Așa cum a subliniat și Peter Niedermüller, semnificația lor este dependentă de contextul lor socio-istoric și socio-cultural. Jung 1994, 227; Niedermüller 1993, 158.

³⁵⁸ Barth 1975, 177–178. Keesing 2012, 426 crede că aceste observații sunt universal valabile.

³⁵⁹ Lăzărescu – Turcu 2013, 129–144.

în consecință și datele studiului de față sunt relative, dar cu toate acestea ne oferă o imagine de ansamblu de luat în seamă.

O a doua problemă se leagă fără îndoială de interpretarea orientărilor mormintelor care sunt raportate ca NV, SV, NE sau SE, atât din cauza problematicii privind arcele solare și repartitia orientării lor, cât și din cauza faptului că, spre exemplu, orientarea în direcția NV este prezentă într-o asemenea proporție, încât se vorbește până azi de ea ca o grupă distinctă³⁶⁰. Astfel, trebuie pusă problema dacă au existat oare doar cele 4 direcții cardinale în mentalul colectiv al diferitelor comunități, în general, în istoria umanității, și în cazul de față în perioada secolelor VI–VII.

Astfel, în ansamblu această problemă fără îndoială este foarte complexă, în schimb acumularea de date precise și analize cum este studiul lui Vlad-Andrei Lăzărescu și Vlad Turcu menționat înainte, fără îndoială, va putea să aducă precizări noi și, mai important, mult mai sigure.

Literatura de specialitate privind orientarea mormintelor din regiunile la est de Tisa a abordat în mod unitar atât teritorial (fiind folosită termenul general), cât și metodologic tema și așa cum am prezentat (vezi *capitolul II.1*) acest mod de gândire își are geneza în articolul lui *Dezső Csallány din 1934*. Spre deosebire de alte încercări³⁶¹, nu am urmărit să adun datele din această macroregiune și să le introduc într-o bază de date unitară³⁶² în care să fac comparații între complexe funerare rupte de contextul lor, ci m-a interesat practica de orientare a gropii și a decedatului din microcomunități, pornind de la ideea că fiecare dintre acestea *reprezintă o unitate socială separată, independentă una de alta*. Astfel, în prima fază am încercat să înregistrez toate orientările practicate de comunități fiecare aparte, ca să se poată urmări cât de „unitare” sau variate fuseseră tendințele orientărilor în cadrul unei microcomunități, respectiv cum se pot explica aceste fenomene contextualizate pe cele trei regiuni ale Transtisei.

Ca să conchid: nu am adunat datele cu scopul de a înregistra cantitatea acestora, ci cu scopul de a înregistra orientările practicate în cazul fiecărui sit funerar. Nu am urmărit cantitativ tendințele de orientare ale complexelor în situri funerare, ci am tratat ca unitate fiecare sit funerar, ca replică în timp a practicilor și viziunilor supranaturale ale fiecărei microcomunități.

Datele privind orientările celor trei regiuni mai mari ale regiunii Trans-Tisa le-am analizat separat (1. zonele de la nord de Crișuri; 2. zona Mureș – Crișuri – Tisa; 3. Banatul), comparând pe diagrame datele obținute din aceste regiuni.

Așa cum am atras atenția anterior, datele privind orientările, mai ales cele vechi, trebuie privite cu multă relativitate, cum și faptul că cele 14 variante de orientări pe care le-am putut identifica, incluse în sistemul de 360°, comportă multe probleme de interpretare. Astfel, s-a încetățenit în literatura de specialitate că principala caracteristică a mormintelor de la est de Tisa sunt orientările NE-SV și E-V, doar că în prima lui publicație despre mormântul de la Szentes-Lapistó, care este geneza tuturor teoriilor cu privire la acest subiect, Csallány a pomenit de orientarea SE-NV³⁶³. Astfel, rămâne fără îndoială o problemă nerezolvată în continuare – dacă nu avem la dispoziție măcar gradele orientării mormântului – ca în cazul datelor asemănătoare, spre exemplu SE, interpretăm pe aceasta ca fiind direcția înspre S sau E? Pornind de la rezultatele lui Lăzărescu și Turcu, în prima fază a analizei am simplificat la cele 4 direcții cardinale, însă lipsa datelor despre gradele orientării mormintelor m-a făcut să refac aceste diagrame statistice.

³⁶⁰ Tomka 1975, 7.

³⁶¹ Spre exemplu: Lőrinczy 2016a, 156–157.

³⁶² Fără să divaghez înspre analize social-psihologice privind comunitățile moderne ale epocii maselor, aceste tendințe de a uniformiza, a gândi uniform, fără îndoială au legătură cu sistemul național de școlarizare și presiunea asupra individului, fie el cercetător.

³⁶³ Csallány 1933–1934, 206.

Astfel, am creat două grupe de diagrame, în cazul primei am ilustrat toate variantele înregistrate ale orientărilor, iar în a doua am ilustrat cele 8 tendințe de orientare principală:

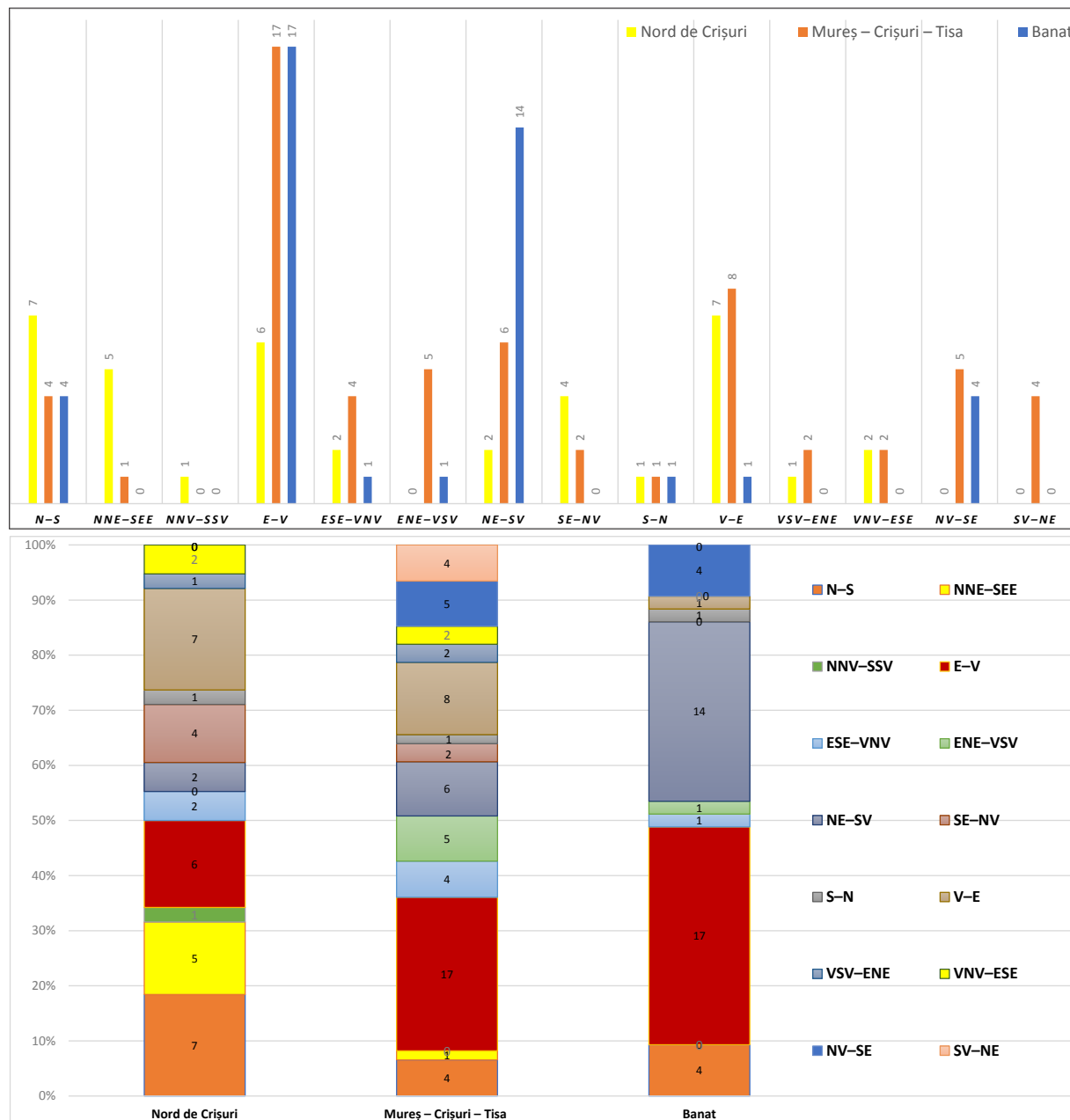

Figura 39/A-B. Variantele de orientare în siturile funerare în regiunile de peste Tisa

Astfel, putem sintetiza observațiile noastre în următoarele puncte:

1. Orientările nu arată o uniformitate la nivelul comparativ al siturilor funerare. Astfel, dacă cele 14 variante ale acestor orientări sunt reduse la cele 8 principale se poate observa că la nord de Crișuri, orientările predominante sunt N-S (apare în 13 situri funerare), respectiv V-E (în 10 situri funerare).

2. Varietatea orientărilor – așa cum am abordat anterior – dacă se leagă de aspecte sacrale, și până la urmă de identități de microgrup, în regiunile de peste Tisa ne oferă o imagine despre rețele de microcomunități cu diferite practici rituale.

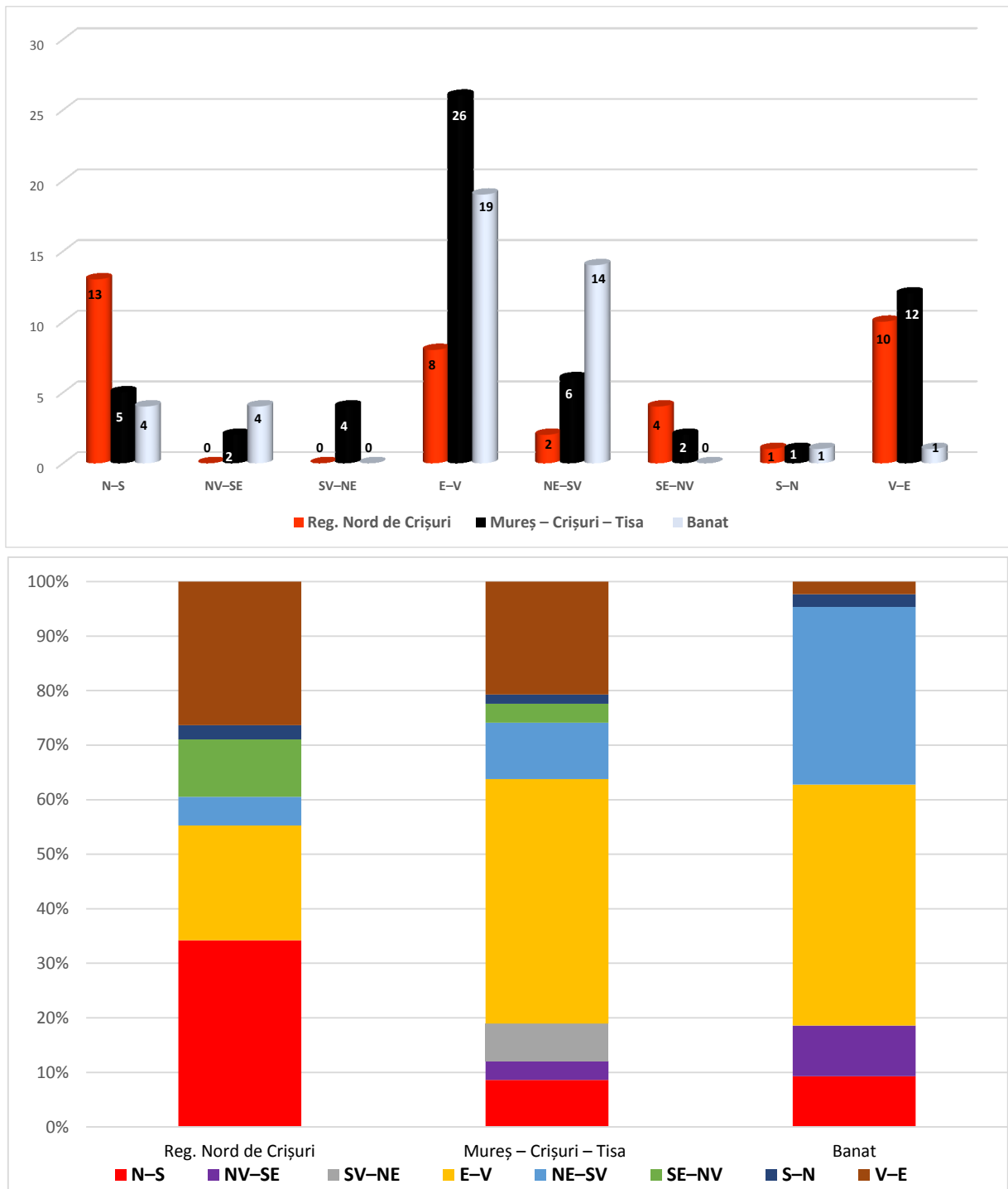

Figura 40/A-B. Tendințele de orientare în siturile funerare în regiunile de peste Tisa

3. Teoriile în cercetare potrivit cărora orientările NE-SV și E-V reprezintă orientarea unei populații cu o identitate de grup comun și ar fi „de pe stepele est-europene”, care s-a stabilit în zonele regiunilor de peste Tisa³⁶⁴, nu au explicat cele două probleme care se ivesc:

3.1. Dacă orientările de NE-SV și E-V reprezintă simbolul principal, miezul identității de macrogrup a unei populații, cum putem explica orientările diferite de acestea, adică N-S, NV-SE, NV-SE, S-N, V-E care apar într-un procent însemnat, mai ales la nord de Crișuri (dar și în alte regiuni)? În cazul dat aceste orientări ar reprezenta alte identități de macrogrup?

³⁶⁴ Lőrinczy 2016a, 156–157.

3.2. Fiind principala caracteristică de identitate de macrogrup, orientările NE-SV și E-V de ce dispar – în timp aproape radical de rapid – din siturile funerare în perioada avară târzie? *O comunitate umană renunță așa de ușor la tradițiile sale care ar fi reprezentat miezul identității sale?* Sau a fost evaluat greșit fenomenul, care putea să fi fost pur și simplu unul teritorial?

CAPITOLUL V.

În loc de concluzii: perspectivele cercetării secolelor VI–VII în regiunile de la est de Tisa

Fără îndoială, cercetarea, aspirația umană străveche de a afla și a înțelege fenomene, nu se încheie niciodată. Iar această constatare este și mai justă în cazul temei abordate, având în vedere că o abordare regională de acest gen nu s-a realizat, aceasta fiind o încercare de pionierat.

Ceea ce consider a fi unul din rezultatele palpabile ale cercetării prin abordarea metodologică (prezentată în *capitolul III.1*), este extinderea și integrarea științelor naturii (arheogenetică, analize de ^{14}C , $\delta^{15}\text{N}$, $\delta^{13}\text{C}$) și în analiza cronologică, ale căror importanță și rezultate le-am dezbătut mai înainte.

Analiza pe două diagonale (sistemul cronologic, respectiv un segment al ritualului funerar) a materialului arheologic funerar de la est de Tisa, ne permite să formulăm, pe lângă rezultate, mai multe observații legate de evoluția comunităților de la est de Tisa.

1. În urma analizelor cronologice, cu o extinsă dezbateră a metodologiei în *capitolul III.1*, ținând seamă și de cercetările cronologice mai vechi (vezi *Fig. 12/A-B*), se pot contura două mari perioade, între care se pot observa atât discontinuități, cât și continuități.

1.a. Unul din principalele scopuri urmărite a fost identificarea *primei generații* a populației care a sosit în urma migrației în Bazinul Dunării mijlocii în a doua parte a secolului VI, respectiv care sunt posibilitățile metodologice de detectare a acesteia. S-a putut conchide că o nouă cultură funerară este foarte greu, dar nu imposibil de identificat. Numărul mic de morminte, respectiv numărul redus de situri pe care le putem lega de aceste grupuri estice, se poate explica prin faptul că acestea au avut o cultură arheologică simplă, săracă, care este foarte greu sau imposibil de identificat doar cu metode arheologice, în schimb un mare ajutor ne oferă analizele de radiocarbon. Totodată, și aceste analize ar trebui combinate cu cele de *strontium isotopi stabili*, respectiv *arheogenetică*, cu scopul de a încerca stabili și regiunea posibilă de unde provin indivizii respectivi, și astfel s-ar obține tabloul aproape complet al fenomenului de migrație. Trebuie să amintim că sub denumirea de *avari* au făcut deplasarea multe clanuri nomade, eterogene în ceea ce privește originea lor (biologică, culturală), dar nu și a habitusului cultural și economiei specifice care se baza pe creșterea vitelor. Pentru deslușirea cât mai precisă a originii lor un rol determinant îl va putea juca în viitor *bioarheologia* (arheogenetica, dar mai ales analiza strontium isotopi stabili). În regiunile Transtisa siturile funerare răslețe ale *primei generații* s-au putut detecta pe un spațiu destul de mare, mai ales în zona mijlocie a Tisei, zona Mureșului și a torentului secat *Szárazér*, zona Crișului Repede-Barcău. Numărul lor mic se poate explica prin realitățile demografice, sistemul economic (nomadismul) al vremii, dar fără îndoială joacă un rol negativ și stadiul cercetării, deoarece în lipsa analizelor de radiocarbon un număr de 53 de situri nu le putem data decât foarte vag din cauza inventarului sărăcăcios, adică între ultima treime a

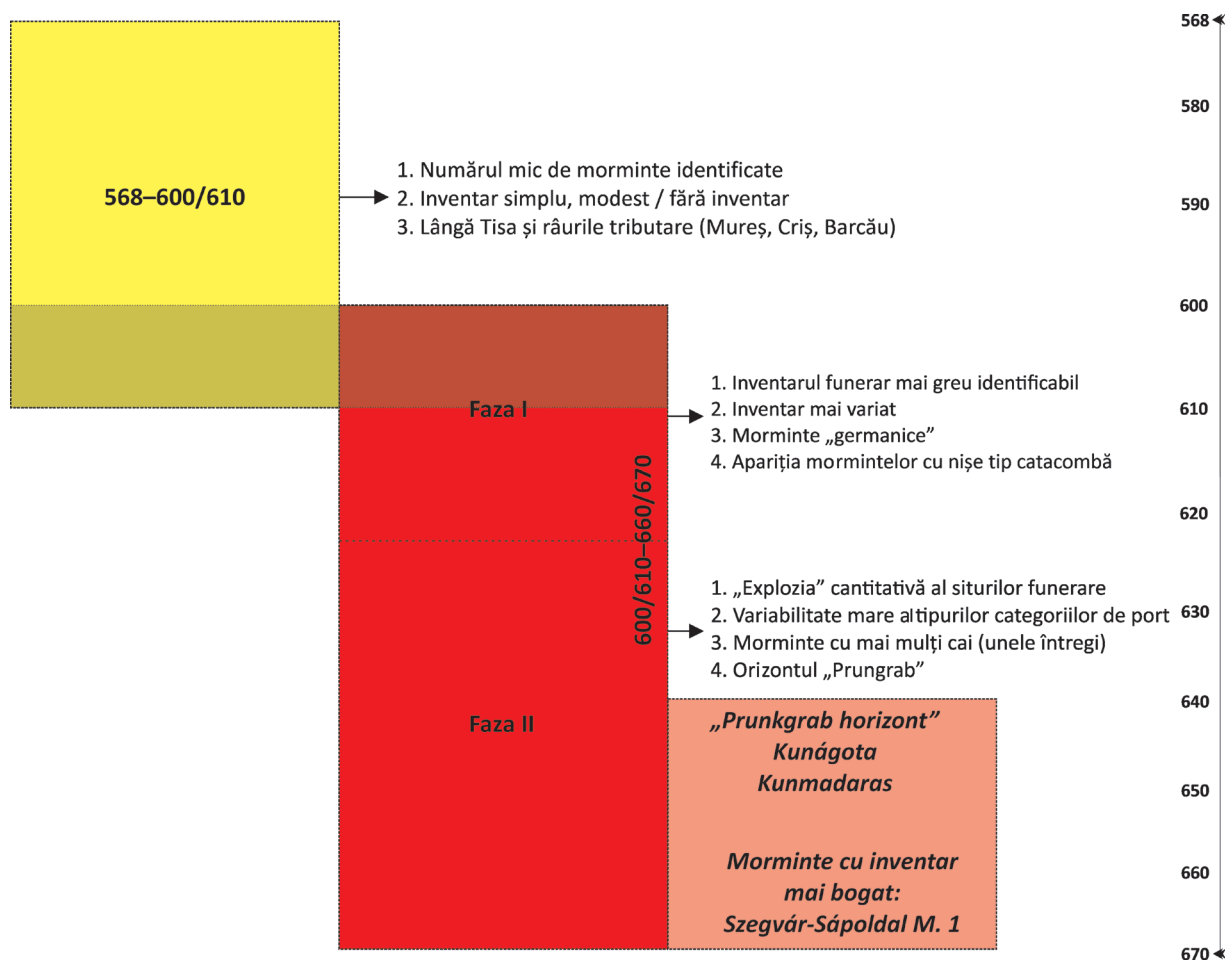

Figura 41. Sistemul cronologic al siturilor funerare în regiunile de la est de Tisa (model creat de autor)

secolului VI și primele două treimi ale celui următor! Probabil tot din cauza stadiului cercetării, nu putem identifica nici populația locală, necropolele din secolul VI sunt abandonate, începând din a doua treime a secolului VI.

1.b. Dacă materialul arheologic al cuceritorilor (*prima generație*) este greu detectabil, relativ și într-un număr mic, începând din secolul VII, mai ales din al doilea sfert – a doua treime, în regiunile de la est de Tisa practic asistăm pe de o parte la o „explozie” cantitativă a locurilor de înmormântare, pe de altă parte și a numărului de morminte, unele din ele adevărate necropole. Analiza cronologică a arătat că din cele 197 de situri analizate 132 se datează exclusiv în secolul VII (vezi Fig. 37/A-C). Totodată, analizele tipo-cronologice, bazate pe materialul numismatic înregistrat în mormintele secolului VII subliniază creșterea substanțială a descoperirilor funerare databile în/din al doilea sfert al secolului VII. Dacă în primul sfert al secolului, ceea ce am denumit *Faza I*, complexele acestei perioade sunt mai greu identificabile, începând din al doilea sfert al secolului VII, denumit *Faza II*, materialul funerar – așa cum s-a abordat în capitolul III – crește exponențial, cu o variabilitate mare a tipurilor categoriilor de port, modă, armament împodobit, centuri cu aplici. *Figurile 32–34* în capitolul III demonstrează clar că faza aceasta – mulțumită materialului numismatic – este reprezentată de cele mai multe situri funerare, cu cele mai bogate și variate inventare.

Explicațiile fenomenului pot fi foarte multe, extrem de complexe și, probabil, în fiecare există un procent de adevăr:

A. În urma schimbării lente a modului de viață, probabil, a avut loc și o creștere demografică;

B. Mai mult decât sigur au avut loc migrații în interiorul chaganatului, astfel grupuri din Transdanubia s-au așezat la est de Tisa (vezi situri funerare ca Pecica-Rovine/Căprăvanul Mic, Tiszabura etc.);

C. O parte a producției din zona Transdanubiei a început să se mute în zona actuală a Szegedului, determinând la rândul său creșterea demografică a regiunilor de la est de Tisa;

D. Nu poate fi omisă posibilitatea unor noi migrații dinspre Est în regiune, dat fiind faptul, că la începutul secolului VII apar anumite practici (groapa nișă tip catacombă), necunoscute până acuma. În acest sens prelevarea de probe de *strontium isotopi stabili* din cele mai timpurii morminte cu nișă tip catacombă ar fi esențială în vederea obținerii unor date mai precise: este un ritual care apare în Bazinul Dunării mijlocii (cum susțin unii) sau este un rezultat al unor noi grupuri de migranți estici?

2. Începând din secolul VII, concurența socială la rândul său a determinat apariția unor practici funerare care ne oferă o oarecare radiografie privind stratificarea socială din ce în ce mai complexă a societății, dat fiind faptul că în afara mormintelor cu nișă tip catacombă, au început să fie depuse părțile a mai multor cai în anumite situri, ca semn al distanțării sociale între microgrupurile spațiului Transtisa. Asemenea manifestări nu s-au putut documenta în ultima treime a secolului VI.

Pentru deslușirea relațiilor interne și intercomunitare (*networkuri* de clanuri), un rol determinant îl va putea juca în viitor *bioarheologia* (arheogenetica), în vederea stabilirii relațiilor biologice între indivizi, în urma căreia se vor putea obține indicii importante privind organizarea socială a microcomunităților, rețelele lor de intercomunicare, metode ale științelor naturii în urma cărora vom putea avea o imagine mai clară în ansamblu despre societatea chaganatului.

Cum se poate urmări de pe *Anexa 1, Fig. 34–35* și *Harta 1* cu toate că numărul descoperirilor funerare a crescut în mod exponențial, spațiile interioare ale teritoriilor de la Tisa Superioară înspre sud nu au fost împânzite de descoperiri, acestea fiind răzlețe. Doar în zona marilor râuri (luncile acestora) au fost înregistrate situri funerare într-un număr mai mare, uneori chiar și concentrații de situri.

3. Așa cum a fost amintit la punctul 1, situri funerare cu urme arheologice clare ale populației cucerite, nu au fost descoperite în regiunile cercetate. În schimb, în primele decenii ale secolului VII au fost documentate câteva situri funerare pe lângă cursul râului Tisa (Tiszagyenda datate cu monedă), în care fără îndoială au fost înmormântați membrii unei populații cu tradiții „germanice”. Numărul lor neînsemnat în regiunile Transtisa se poate explica mai degrabă prin imigrația acestora și nu prin continuitatea populației gepidice din secolul VI.

4. În strânsă legătură cu problema cronologiei sunt orientările, ca un act important, o fază a ritualurilor funerare. Spre deosebire de orientarea mormintelor din necropolele considerate gepidice, din ultima treime a secolului VI și primele două treimi ale secolului VII, orientările sunt foarte variate, însă cele mai timpurii orientări nu sunt doar E-V, NE-SV așa cum s-a sugerat în literatura de specialitate. Din analiza statistică, în care a fost urmărit practicile de orientare realizate de microcomunitățile fiecare aparte, s-a putut observa că la nord de Crișuri, orientările predominante sunt N-S, respectiv V-E, în schimb în zona de la sud de Crișuri orientările predominante sunt NE-SV și E-V, fiind prezente însă orientări precum N-S, respectiv V-E. Nu s-au observat diferențe cronologice între aceste orientări. *Față de uniformitatea aproape generală a epocii gepidice, caracteristicile principale ale orientărilor subliniază diversitatea, sugerând viziuni și practici diferite în lumea microcomunităților de la est de Tisa. Eterogenitate în practici funerare!*

Anexa 1. Siturile funerare și descoperirile cu caracter funerar din secolele VI–VII, în regiunile de la est de Tisa

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
Regiunile de la nord de Crișul Triplu						
1.	Ártánd-F 14211. Határkő	1	N-S	Înmormântare cu resturile calului (3), doar un cal avea piese de harnașament	VII/2-3	Mesterházy 1987, 219–222.
2.	Ártánd-Platthy Miklós birtoka	1	-	Înmormântare cu resturile calului (?)	VII/2-3	Cséplő 1896, 412–416.
3.	Bakoszeg-Berettyó folyó (+descoperiri izolate 1889)	1	-		VII/1	Garam 1993, 53, Taf. 3/1-3; ADAM 2002, Vol. I: 35; Lőrinczy 2015, 152–153, nota 13.
4.	Balmazújváros-Tisz tanyakőzpont	1	N-S		VII/2-3	Lőrinczy 2015, 153, 1. kép 1.
5.	Berettyóújfalú-Herpály	4	V-E (2)		VII/2-3	Lőrinczy 2015, 153–158, 1. kép 2, 2. kép.
6.	Biharkeresztes-Lencsésbát	1	E-V	Înmormântare cu resturile calului	VI/4-4	Mesterházy 1987, 222, 229.
7.	Búj-Hiller-gőzmalom	1	V-E		VII/2-3	Jósa 1904, 254–255; Csallány 1958, 32.
8.	Cibakháza	1	-		VII/2-3	László 1955, 239–252, Taf. 54–55, Abb. 65–68.
9.	Csépa (descoperire izolate)	-	-		VI/4-4 – VII/1	Madaras 1995, Nr. 5.
10.	Csökmő-malul Crișului Repede	1	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/2-3	Cséplő 1897, 437–438.
11.	Debrecen-Kossuth utca (descoperire izolată)	-	-		VII/1	Garam 1993, 60, Nr. 07 CS-202 13a-b, Taf. 3/8-10.
12.	Derecske-DNy határa, M35	1	NE-SV	Înmormântare cu cal întreg	VII/2-3	A kagán lovasa 2021.
13.	Derecske-Kösely (Tekeres) Situl II	6	-		VII/2-3	Deák – Szabó 2017, 62–66.
14.	Derecske-Új patika	7 (?)	SE-NV		VI/4-4 – VII/1	Mesterházy 1966, 28–30; M. Nepper 1972, 47–48.
15.	Déványana-Köleshalom mr. 75	1	NNE-SSW	Înmormântare cu resturile calului	VII/2-3	Kovrig 1975, 136, Fig. 7/75. gr.
16.	Egyek-Nagy István telke	1	-	Înmormântare cu resturile calului (?)	VI/4-4 – VII/1	Lehoczky 1903, 367–368; Lőrinczy 2016b, 291–294 ³⁶⁵ .
17.	Gyoma 264. lelehely, Ugari tanyak-dűlő	3	E-V, SE-NV	Înmormântare cu resturile calului	în jur de 600	Somogyi 1997a, 97–116, Abb. 1–6.

³⁶⁵ Cronologia propusă de către Lőrinczy nu putem accepta în lipsa elementelor de datare clare.

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
18.	Hajdúböszörmény-Vidi Pusztá, Erdős Imre tanyája	1	-		VII/2-3	H. Fekete 1959, 14–15; Lőrinczy 2016b, 295–296.
19.	Hajdúböszörmény-Zeleméri pusztá, descoperire izolată	-	-		VII/2-3	ADAM 2002, Vol. I: 155.
20.	Hajdúdorog-Városkert út 7	4 + 1	NNV-SSE	Înmormântare cu cal întreg, tipul I	VII/1	Kralovszky 1989–1990, 117–139; Lőrinczy – Straub 2012, 395–405.
21.	Hajdúszoboszló	1 (?)	-		VI/4	Fettich 1937, Taf. XXVI/1–3; Lőrinczy 1992, 115; Garam 2001, 40, Taf. 16/1.
22.	Hortobágy-Kandra halom	1	N-S	Înmormântare cu resturile calului	VI/4-4 – VII/1	Zoltai 1910, 25, 42–43.
23.	Kaba-belterületi sír	1	NNE-SEE	Înmormântare cu cal întreg, tipul I	VII/2-3	Zoltai 1929, 38–40, 9. ábra; Csallány 1963a, 21, 1. kép.
24.	Kisújszállás-Iléssy L. birtoka-descoperire izolată	-	-		VII/2-3	Garam 1993, 68, No.41, Taf. 32/7–8.
25.	Kisújszállás-Nagykert	1	VNV-ESE	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/2-3	Rácz 2014, 161–164, Taf. 23–33.
26.	Kótaj	1	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/2-3	Csallány 1958, 41.
27.	Körösladány-Dózsa TSz, Fazekas-tanya 7/107	3	-		VII/2-3	Juhász 1973, 111, 7. kép.
28.	Körösladány (descoperire izolată)	-	-		VII/2-3	Garam 1993, 87, Nr. 104, Taf. 69/1; ADAM 2002, Vol. I: 211–212.
29.	Kunmadaras-Újvárosi temető	1	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1-3	Hampel 1905, Vol. II: 362, vol. III: Taf. 272; Bóna 1982–1983, 115–117, 11. kép/Fig. 11.
30.	Nyíregyháza-Moszkva utca 9/Tejüzem	1	V-E	Înmormântare cu resturile calului	VII/2	Csallány 1963b, 51; Bóna 1986, 78.
31.	Nyíregyháza-Városi kertészet, Kertgazdaság (1936)	3	N-S	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1-3	Csallány 1958, 49–50, VII. táb.
32.	Nyíregyháza-ÉNy szélén (1937)	1	N-S	Înmormântare simbolică cu cal	VII/1	Csallány 1958, 49, VIII. táb./3–4, X. táb.
33.	Nyírtura-Propper S. Földje (descoperire izolată)	-	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VI/4-4 – VII/1	Jósa 1904, 254.
34.	Püspökladány-Szél u. 13	1	-		VI/4-4 – VII/1	M. Nepper – Máthé 1986, 58, 19. kép.
35.	Szeghalom-Kovácsfalom, sítul 50	1	V-E (?)		VI/4-4 – VII/1	Szeghalmy 1913, 139–141, 9. ábra; Kovrig 1955b, 35.

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
36.	Szelevény	1	-		VII/1	Marosi – Fettich 1936, 69, Abb. 27.
37.	Szelevény-Mennyasszonypart	4	V-E	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/2-3	Kovács 1893, 354; Madaras 1995, Nr. 63.
38.	Szoínok-Gépjavitó Vállalat	mor- minte	E-V		VII/2-3	Madaras 1995, Nr.67; ADAM 2002, Vol. I: 363.
39.	Tiszabercel-Vékásdűlő	5	N-S, S-N	Înmormântare simbolică cu cal	VII/2-3	Csallány 1958, 34-35, VIII. táb. 2, XVI. táb. 3, XVIII. táb. 21-28.
40.	Tiszabura-Védőgát	-	-		VII/2-3	Hampel 1905, Vol. I: 813, 849, vol. II. 384-385.
41.	Tiszadada-Szomjas József tanyája (descoperire izolată)	-	-		VII/2-3	Csallány 1958, 33, IX. táb. 3.
42.	Tiszaderzs-Szentimrei út	4	-		VI/4-4 – VII/1	Csallány 1961, 216, Pl. CXCVIII.
43.	Tiszaezslár-Bashalom-Csen-gőspart	3	NNV-SSE		VII/2-3	Csallány 1958, 59-60, 71, XV. táb. 6, XIX. táb. 34-37, 39-40, 43-46, XX. táb. 12.
44.	Tiszagyenda-Búszerző dűlő	1	V-E	Înmormântare de cal (separată de decedat)	VII/1-3	Āocsis – Molnár 2021, 137-192.
45.	Tiszaszentimre-Református templom	-	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VI/4-4 – VII/1	Madaras 1995, Nr. 86.
46.	Tiszavasvári-Dózsa telep, Határút	4	-		VI/4-4 – VII/1	Bóna 1986, 81; ADAM 2002, 385 ³⁶⁶ .
47.	Tiszavasvári-Kashalmi dűlő	6	ESE-VNV, SE-NV, E-V	Înmormântare cu resturile calului	VII/2-3	Lórinčzy – Rác 2014, 141-217.
48.	Tiszavasvári-Eszenvi-telek	1	NNE-SSV ³⁶⁷	Înmormântare cu resturile calului	VII/2-3	Gulyás – Lórinčzy 2018b, 89-109.
49.	Tiszavasvári-Koldusdomb	24	SE-NV, ESE-VNV, NNV-SSV, E-V, NE-SE, VNV-ESE	Înmormântare cu resturile calului Înmormântare cu cal întreg	VII/2-3	Gulyás – Lórinčzy 2018a, 529-559.

³⁶⁶ Datele din ADAM nu corespund celor menționate de István Bóna 1986, 81, care datează 2 morminte (și nu 4) în epoca avară târzie. Datele din ADAM, întocmită de G. Lórinčzy nu precizează sursele.

³⁶⁷ În publicație apare un termen inexistent în geografie, și anume NEE. Pe baza documentației existente este vorba de orientare NNE-SSE.

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
50.	Tiszavasvári-Utasér-part-dűlő	26	E-V, V-E, VSV-ENE	Înmormântare cu cal întreg	VII/2-3	Istvánovits – Lőrinczy 2017, 35–178.
51.	Valea lui Mihai-Rétalj	1	N-S		VII/2-3	Németi 1983, 145–148, Fig. 6/8–9, fig. 7; Bóna 1988, 167.
Regiunea dintre râurile Mureș – Crișuri – Tisza/Tisa						
52.	Apátfalva (descoperiri salvate)	1	–	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VI/4-4 – VII/1	Kisléghi Nagy 1911a, 319; ADAM 2002, Vol. I. 24; Kisléghi Nagy 2010, 81; Kisléghi Nagy 2015, 99.
53.	Apátfalva-Nagyút dűlő (M43 Situl 43)	9	ENE-VSV, E-V, V-E	Înmormântare cu cal simbolic (piese de harnașament)	VII/1	Cseh – Varga 2017, 443–477.
54.	Békéscsaba-Szarvasi és Csórvási útelágazás	1	–	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VI/4-4 – VII/1	Medgyesi 1991, 112, 16. táb. 1–6; ADAM 2002, Vol. I: 54.
55.	Békéscsaba-Repülőtér Situl 2/95	Cca 15– 20 + alte mor- minte	E-V, NE-SV		VII/2-3	Jankovich et al. 1998, 184–187; Garam 1992, 139, Taf. 14.
56.	Békéscsaba (descoperire izolată)	–	–		VII/1	Hampel 1882, 155.
57.	Békés-Hidashát (descoperire izolată?)	–	–		VI/4-4 – VII/1	Banner 1939, 18; ADAM 2002, Vol. I: 51.
58.	Békéssámson-Móricz Zs. u. 12	1	E-V	Înmormântare cu resturile calului	VII/2-3	Lőrinczy 1998, 344–346, 5–6. kép; ADAM 2002, Vol. I: 54–55.
59.	Békéssámson-Török híd	5	E-V, V-E	Înmormântare cu cal simbolic (piese de harnașament)	VII/2-3	Rózsa 2019, 11.
60.	Csanádpalota-Juhász T. Tany, M43, Situl 60	4	E-V		VI/4-4 – VII/1	Szeverényi 2019, 32.
61.	Csanádpalota-II. homokbánya, Situl 100	–	–		VII/1	Gulyás 2018, 601–613.
62.	Csanádpalota-Országút-M43 Situl 56 (descoperire izolată) ³⁶⁸	groa- pă de sacrificiu	–		VII/1	Balogh 2014, 97, 3. kép 2, 2. táb. 3.

³⁶⁸ Deși descoperirea izolată sigur nu aparține unui complex funerar, din cauza importanței sale cronologice și culturale am decis să menționem!

Nr.	Sit funerar	Nr. morminte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
63.	Derekegyház-Ráros-Zöldhalom	1	-		VI/4-4 – VII/1	Lőrinczy 1996, 184.
64.	Doboz-Hajdúirtás	4	V-E (3), NV-SV (1)		VI/4-4 – VII/1	Kovalovszki 1989, 132, 9–10. kép; ADAM 2002, Vol. I: 114; Gulyás – Lőrinczy 2025, 53–58.
65.	Dombegyház-Homokbánya	1	NE-SV (?) ³⁶⁹	Înmormântare cu resturile calului (?)	VI/4-4 – VII/1	Lőrinczy 1998, 346–347, 9. kép.
66.	Elek-Kispél, Homokbánya, Ot-tlakai Szőlők ³⁷⁰	2 (?)	E-V		VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 127.
67.	Gerendás (descoperire izolată)	-	-		VI/4-4 – VII/1	Bóna 1965, 122: nota 65; ADAM 2002, Vol. I: 144.
68.	Gyula-Dobos I. utca	1	N-S		VII/2-3	Lőrinczy 1998, 348–349, 11–12. kép; Balogh 2014, 113: nota 214.
69.	Gyula-Situl 511	1	E-V	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/2-3	Rózsa – Vörös 2004, 35–42.
70.	Gyula-(Puszt)Szentbenedek (descoperiri izolate)	-	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/2	Mogyoróssy 1870, 280–282; Liska 2001, 107–109; ADAM 2002, Vol. I: 153.
71.	Gyula-Szövetkezeti téglagyár (descoperiri izolate)	-	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VI/4-4 – VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 153.
72.	Gyulavári-Situl 15 Paradicsomdtűlő	groapă de sacrificiu	-		VI/4-4 – VII/1	Liska 1995, 93–98, I. tab.; ADAM 2002, Vol. I: 154.
73.	Hódmezővásárhely-Dózsa Tsz. LPG (descoperiri izolate)	-	-		VII/2-3	Lőrinczy – Szalontai 1996, 274–275, 17. kép 21–28; ADAM 2002, Vol. I: 163.
74.	Hódmezővásárhely-Gorzsa, 744 Kovács tanya	1	E-V ³⁷¹	Înmormântare cu resturile calului (?)	VI/4-4 – VII/1	Lőrinczy – Szalontai 1996, 275, 12. kép 6, 18. kép 7; ADAM 2002, Vol. I: 163.
75.	Hódmezővásárhely-Gorzsa, Héthalom-dűlő	1	-		VII/2-3	Csallány 1961, 126–130, Taf. CCXXXIII/3; ADAM 2002, Vol. I: 163.

³⁶⁹ Lőrinczy 1998, 346 menționează orientarea mormântului, însă fără vreun document atașat, având în vedere că nu provine din săpături arheologice.

³⁷⁰ Gergely Csiky a datat în epoca avară târzie fără să dea vreun argument în acest sens (tipul E.I.B). Csiky 2015, 164: nota 38.

³⁷¹ Mormântul a fost raportat de către muncitorii care și-au distrus mormântul. Orientarea E-V din acest motiv rămâne sub semnul întrebării, incert și din acest motiv nu am integrat în statistica din capitolul IV.

Nr.	Sit funerar	Nr. morminte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
76.	Hódmezővásárhely-Gorzsa, Nagy I. P. tanya (descoperire izolată) ³⁷²	–	–	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VI/4-4 – VII/1	Gazdapusztai 1956, 100; ADAM 2002, Vol. I: 163.
77.	Hódmezővásárhely-IV. téglagyár	4 (?) ³⁷³	–	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 163–164.
78.	Hódmezővásárhely-Kishomok, Kovács-tanya	16	E-V, NE-SV (6)	Înmormântare cu resturile calului	VII/1	Nagy 2004, 168–169.
79.	Hódmezővásárhely-Kishomok, Mérai porta nr. 5349	2	S-N sau SSE-NNV, V-E	Înmormântare cu resturile calului (?)	VII/2-3	Lőrinczy – Szalontai 1996, 275, 10. kép 15–20; ADAM 2002, Vol. I: 164.
80.	Hódmezővásárhely-Koppáncs II	1	ESE-VNV	Înmormântare cu resturile calului	VII/2-3	Herendi 2012, 351–362.
81.	Hódmezővásárhely-Solt-Palé, Katona I. halma	7 (?)	SV-NE, ENE-VSV, VSV-ENE ³⁷⁴	Înmormântare cu resturile calului	VII/1	Párducz 1935, 169; Csallány 1939, 132; Csallány 1968, 60, Abb. 1.
82.	Hódmezővásárhely-Százárdűlő, Rostás-tanya 634	1	SE-NV	Înmormântare cu resturile calului	VI/4	Korek 1942, 156–159, II. tábla; ADAM 2002, Vol. I: 165.
83.	Hódmezővásárhely-Vásártér/Szabadságtér	6+?+1	E-V ³⁷⁵ și NE-SV	Înmormântare cu resturile calului (?)	VII/2-3	Lőrinczy – Szalontai 1996, 276–277, 10. kép 22, 18. kép 6; ADAM 2002, Vol. I: 164–165.
84.	Hódmezővásárhely-Batida-IX. homokbánya	3	E-V (?)	Înmormântare cu resturile calului	VI/4-4 – VII/1	Haraszti – Pópty – Varga 2019, 54–56.
85.	Hódmezővásárhely-Kutasi dűlő V, Situl 437	4	NE-SV, V-E	Înmormântare cu resturile calului	VI/4-4 – VII/1	Pópty 2021, 77.
86.	Kardoskút-Molnár Z. özvegyének földje ³⁷⁶	1	–	Înmormântare cu resturile calului	VI/4 (?)	Csallány 1943, 167; Somogyi 1997b, 18, Nota 19, Nr. 2 (Kardoskút); ADAM 2002, Vol. I: 185.

³⁷² Hódmezővásárhely-Gorzsa, Mózes M. földje a fost publicat ca fiind sarmatic-iazyg, pe baza inventarului funerar. Pe baza orientării a fost interpretat în ADAM 2002, Vol. I: 163 ca mormânt din secolele VI–VII. Noi am redat mormântul pe baza inventarului funerar în perioada numită sarmatică.

³⁷³ Pe baza informațiilor lui Gyula Gazdapusztai a apărut doar un mormânt cu un schelet de cal: Gazdapusztai 1956, 100.

³⁷⁴ Tipul de lance din mormântul 31 se racordează la cultura materială anterioară cuceririi avar.

³⁷⁵ Lőrinczy – Szalontai 1996, 276 menționează orientarea mormintelor, însă fără documentație corespunzătoare.

³⁷⁶ Potrivit lui Dezső Csallány o monedă de bronz de la Iustinian I (cel Mare) (527–566) provine dintr-un mormânt de inhumație. Péter Somogyi nu acceptă aceste date: Somogyi 2017, 44.

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
87.	Kevermes - Homokbánya	1	E-V ³⁷⁷	Înmormântare cu resturile calului (?) (tibiile calului)	VII/2-3	Juhász 1973, 99-101, I. táb., 110: 1-6. kép.
88.	Kevermes-Alkotmány utca	1 (?)	-	Înmormântare cu cal, tipul necu- noscut (?)	VI/4-4 - VII/1	Gulyás 2015b, Vol. II: 33.
89.	Kevermes-Bercsényi utca	3 (?)	-	Înmormântare cu cal, tipul necu- noscut (?)	VI/4-4 - VII/1	Gulyás 2015b, Vol. II: 33.
90.	Kondoros-Bolza-telep, Bel- terület (?)	6 (?)	-		VI/4-4 - VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 208.
91.	Kövegy-Nagy-földek ³⁷⁸	17, gropi de sacri- ficii/2	NE-SV, E-V, SV-NE		VII/2-3	Benedek - Marcsik 2017, 369-442.
92.	Kunágota-Balázs J. telke	1	-		VII/2-3 ³⁷⁹	Bóna 1982-1983, 88-98; Kiss 1991, 67-84; Liska 2000, 231-239; ADAM 2002, Vol. I: 217 (cu bibliografia aferentă problemei); Bollók - Szenthe 2018, 57-82.
93.	Kunszentmárton-Habranyi telep	10	NV-SE	Înmormântare cu cal întreg	VII/2-3	Csallány 1933, 1-55, Taf. I-VII; ADAM 2002, Vol. I: 220; Rácz 2014, 171-191, Taf. 43-69.
94.	Kunszentmárton-Péterszög	2	-	Înmormântare cu cal, tipul necu- noscut (?)	VI/4-4 - VII/1 ³⁸⁰	Kovalovszki 1957, 60; ADAM 2002, Vol. I: 221.
95.	Kunszentmárton-M44	4	?		VII/1	Madaras 2018, 172: nota 3.
96.	Magyarcsanád-Belezi dűlő	4	E-V, N-S		VI/4-4	Lőrinczy - Szalontai 1993, 287, V. tábla.
97.	Magyarcsanád-Bökény (?) (des- coperiri izolate)	-	-	Înmormântare cu cal, tipul necu- noscut (?)	VI/2 - VII/1 ³⁸¹	Csallány 1961, 140-141, Taf. CCVIII; ADAM 2002, Vol. I: 230-231.
98.	Magyartés-Zalota (descoperiri izolate)	-	-	Înmormântare cu cal, tipul necu- noscut (?)	VII/2-3	Hampel 1905, Vol. III: Taf. 56/5, 11; ADAM 2002, Vol. I: 231 (cu bibliografia aferentă problemei).

³⁷⁷ Orientarea E-V a fost raportată de către descoperitori.

³⁷⁸ Monedă semifolis emisă de Iustinian I (527-565) sau Mauriciu (582-602).

³⁷⁹ Inițial Bóna a datat după anul 600, adică în primul sfert al secolului VII. Bóna 1982-1983, 98.

³⁸⁰ Nu există date concludente. Kovalovszki datează în perioada avară târzie, în schimb în ADAM este datată în perioada avară timpurie.

³⁸¹ Nu există date concludente, în general este acceptată datarea în epoca avară timpurie.

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
99.	Makó-Mikócsa-halom	251	ENE-VSV, NE-SV, NNE-SSE, SV-NE	Înmormântare cu resturile calului, înmormântare cu cal întreg	VI/2 – VII/1	Balogh 2016b, 109–120; Balogh 2017, 53–70; Balogh 2018, 25–42.
100.	Mártély-Csanyi part, Szegefű-kocsmá	1	–		VI/4 – VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 235.
101.	Mártély-Veisz-föld (descoperire izolată)	–	–		VIII/1	ADAM 2002, Vol. I: 235.
102.	Mezőberény-Régi tót temető (Nemeskereki) ³⁸²	1	–		VII/2–3	Jankovich – Makkay – Szőke 1989, 602–604; Somogyi 2014, 145.
103.	Mezőkovácsháza-Új Alkotmány Tsz.	16	V-E (1), E-V (10)	Înmormântare cu resturile calului (?)	VII/2–3 (mijloc)	Juhász 1973, 101–108, II–V. táb.
104.	Mindszent-Szegvári út, Szőlőpart	2	ENE-VSV		VII/2–3	Haraszti – Bede 2018, 45–57.
105.	Nádlac-9M	10	NNE-SSV, N-S, ESE- VNV, E-V		VIII/1	Gáll 2017, 19–24.
106.	Nádlac-3M-N	24	ESE-VNV, E-V	Înmormântare cu resturile calului	VII/2–3	Gáll 2017, 108–141.
107.	Nádlac-1M	4	N-S, NE-SV, ENE-VSV		VI/4–4	Gáll – Mărginean 2020, 373–407.
108.	Nagymágocs-Állami gazdaság (descoperiri izolate)	–	–		VI/4–4 – VII/1 ³⁸³	ADAM 2002, Vol. I: 256–257.
109.	Nagymágocs-Árpádtelep, Homokbánya dűlő	1 (?)	–		VII/2–3	ADAM 2002, Vol. I: 257.
110.	Nagymágocs-Vöröshalom	1	–		VI/4–4 – VII/1	Párducz 1937, 177; ADAM 2002, Vol. I: 257.
111.	Orosháza-Bónum	4 (5 schelete)	E-V, V-E, ESE-VNV		VII/2–3	Lichtenstein 2006a, 131–146; Pásztor – Rózsa – Sztatmáriné Bakonyi 2013, 3–13.
112.	Orosháza-Közseggporta, Szűcs-tanya	1	NV-SE		VII/2–3	Rózsa 2005, 260; Lichtenstein 2006b, 147–156.

³⁸² Monedă emisă între 615–625 de către Heraclius I și Constantin III (610/613–641).³⁸³ Nu există date concludente. Kovalovszki datează în perioada avară târzie, în schimb în ADAM este datată în perioada avară timpurie.

Nr.	Sit funerar	Nr. morminte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
113.	Orosháza-Dénes téglagyár (morminte distruse)	2 (?)	-		VII/2-3	Bóna 1965, 122, II. táb.
114.	Orosháza-Aradi út	groapă de sacrificiu?	-		VII/1	Bóna 1965, 122, I. táb.
115.	Orosháza-Belterület (descoperire izolată)	-	-		VII/1	Bóna 1965, 122, Nota 60.
116.	Öcsöd-MIRT 96a	12	VNV-ESE, VSV-ENV		VII/1	Madaras 2004, 339-363.
117.	Pecica Situl 15/A	3	E-V		VII/1	Gáll - Mărginean 2025, 101-104.
118.	Pecica Situl 15/B	8	ENE-VSV		VI/4-4 - VII/1	Gáll - Mărginean 2025, 104-111.
119.	Pecica-Smart Diesel	9	ENE-VSV, E-V, SV-NE, NV-SE,		VII/1	Mărginean - Gáll 2022, 267-300; Gáll - Mărginean 2025, 37-49.
120.	Pecica-Rovine	2	V-E		VII/1	Gáll - Mărginean 2021, 203-223; Gáll - Mărginean 2025, 23-36.
121.	Pecica (descoperiri izolate)	-	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VI/4-4 - VII/1	Csallány 1956, 179, Nr. 773; Cosma et al. 2013, 76-77, Fig. 52.
122.	Peregu Mare (descoperiri din morminte distruse)	-	-	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/2-3	Hampel 1900, 113-114; ADAM 2002, Vol. I: 286; Gáll 2017, Pl. 252-254.
123.	Szarvas-Régi piactér (descoperiri izolate)	-	-		VII/1	Jankovich - Makkay - Szöke 1989, 463; ADAM 2002, Vol. I: 338; Gulyás - Lőrinczy 2025, 49-63.
124.	Szarvas-Grexa téglagyár	5	NV-SE	Înmormântare cu cal simbolic (piese de harnașament)	VII/1	Juhász 2004, 35, 37, 41, 56-57; Gulyás - Somogyi - Szenthe 2024, Fig. 10-14.
125.	Szegvár-Oromdtűlő	495	E-V, NE-SV, SV-NE	Înmormântare cu resturile calului, înmormântare cu cal întreg	VI/2 - VII/1	Lőrinczy 1991, 127-150; Lőrinczy 1992, 81-124; Lőrinczy 1994, 328; Lőrinczy 1995, 399-416; Lőrinczy 1998, 350, 14-15. kép; ADAM 2002, Vol. I: 338; Lőrinczy - Somogyi 2018, 231-249; Lőrinczy 2022.

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
126.	Szegvár-Sápoldal/1–2, Jósza Bálint tanya/7	10 sau 9+1	E-V, NE-SV	Înmormântare cu cal întreg + restu- rile calului	VII/2–3	Bóna 1979, 3–32; Bóna 1980, 31–95; Lőrinc- czy 1994, 328; ADAM 2002, Vol. I: 338; Lőrinczy 2018, 51–84.
127.	Szentes-Belsőcseser-F-9. tábla	1	V-E		VII/2–3	Lőrinczy – Szalontai 1993, 289, V. t. 1–3.
128.	Szentes-Berekhat, Matolcsy Pálné 25. sz. földjén	1 + 5	VNV-ESE		VIII/1	Csallány 1941, 119; Liska 1997, 156, Nr. 8.
129.	Szentes-Borbásföld	1	N-S		VI/4–4	Lőrinczy 1996, 177–189; Vörös 1996, 191–194.
130.	Szentes-Bökény (descoperiri izolate)	–	–		VI/4–4 – VII/1 ³⁸⁴	Csallány 1956, Nr. 902; Kovalovszki 1957, 62; ADAM 2002, Vol. I: 352.
131.	Szentes-Derekegyházoldal 77/a, Pataki-föld	1	NE-SV	Înmormântare cu resturile calului (2 exemplare)	VI/4–4	Csallány 1939, 116–120, Taf. I–II; ADAM 2002, Vol. I: 353.
132.	Szentes-Dónát, Kórógypart, Ba- logh J. földje	12 + 7	E-V ³⁸⁵	Înmormântare cu cal întreg	VII/2–3	Csallány 1900, 393–398; Hampel 1905, Vol. II: 753–757, Vol. III: Taf. 447; ADAM 2002, Vol. I: 353.
133.	Szentes-Fertő, 21 Takács F. földje	1	–		VIII/1	Kovalovszki 1957, 62: nr. 16; ADAM 2002, Vol. I: 353.
134.	Szentes-Jaksor 7, Meleg J. tanyája	1	–		VII/2–3	Kovalovszki 1957, 62: nr. 4; ADAM 2002, Vol. I: 354.
135.	Szentes-Kökényzug, Jaksor 1, Molnár I. földje	3	NE-SV		VII/2–3	Csallány 1961, 39, Taf. XXI/1–13; ADAM 2002, Vol. I: 355.
136.	Szentes-Kurcapart, Tóth J. u. 32	1+?	–		VII/2–3	Csallány 1933–1934, 232, Taf. LXVIII/5; ADAM 2002, Vol. I: 355.
137.	Szentes-Lapító 26., Lami I. és Pál F. földje	1	SE-NV	Înmormântare cu resturile calului	VI/4–4 ³⁸⁶	Csallány 1933–1934, 206–214, Taf. LVI- II/1–14; ADAM 2002, Vol. I: 356.
138.	Szentes-Sárgapart, Hékedí újte- lep (descoperire izolată)	–	–		VII/2–3	Csallány 1933–1934, Taf. LXVIII/6; Kova- lovszki 1957, 59: nr. 11; ADAM 2002, Vol. I: 357.

³⁸⁴ Nu există date concluyente. Kovalovszki datează în perioada avară târzie, în schimb în ADAM este datată în prima parte ai epocii avară timpurii.

³⁸⁵ Datele privind orientarea E-V poate fi acceptată, însă fără busolă, acestea puteau fi NE-SV sau SE-NV, respectiv alte variații.

³⁸⁶ Lőrinczy 2017, 160–161 consideră prima generație de cucuritori/migranți.

Nr.	Sit funerar	Nr. morminte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
139.	Szentes-Vásárhelyi (Lenin) út 13	1	E-V		VI/4-4 – VII/1	Lórinczy – Szalontai 1993, 289, VI. táb. 23; ADAM 2002, Vol. I: 357.
140.	Tarhos-Tarhospuszta (descope-riri izolate, morminte)	2 (?)	V-E (1)		VI/4-4 – VII/1	Hajnal 1876–1877, 130–132; ADAM 2002, Vol. I: 371.
141.	Tótkomlós-Békkéssámsóni út nr. 48	1	N-S		VII/1	Rózsa 2002, 341–343; Vörös 2002, 345–350.
142.	Tótkomlós-Fáy András u. 12.	1	E-V		VI/4-4 – VII/1	Olasz 1960, 54.
143.	Várşand-Laposhalom (descope-riri izolate)	–	–		VI/4-4 – VII/1	Medgyesi 1995, 98–99.
144.	Dombiratos-Albiciuk János telke	6	N-S	Înmormântare cu cal întreg	VII/1	Gulyás – Lórinczy 2025, 58–59.
Banat						
145.	Aradac-Mečka	98	E-V, NE-SV	Înmormântare separată al calului întreg	VII/1-2-3	Нань 1959, 45–102.
146.	Banatski-Karlovac-Kalvarja, Situl 38	5+ (?)	–		VI/4-4 – VII/1	Trifunović 1990, 99–130; Ivanišević – Bugarski 2008, 53.
147.	Banatsko Arandelovo-Podlukany, Imre-puszta ³⁸⁷	3	NE-SV		VII/2-3	Reizner 1898, 191; Tömörkény 1904, 269–270; Dimitrijevic – Kovacevic – Vinski 1962, 12–13.
148.	Bočar-partea nordică	groa-pă de sacrificiu	–		VI/4-4 – VII/1	Kovrig 1955b, 36; ADAM 2002, Vol. I: 60.
149.	Čoka-Tüzköveshalom/Kremenjak	70	N-S, E-V, ENE-VSV	Înmormântare cu cal întreg, înmormântare cu resturile calului	VII/1-2-3	Kovrig – Korek 1960, 257–287.
150.	Deszk-situl D, Kukutyin, Si-monné földje	4	E-V	Înmormântare cu resturile calului	VII/1	Csallány 1943, 160–170, XXVII–XXIX. řab.

³⁸⁷ Némethi – Klima 1987–1989, 191 amintesc și de o înmormântare cu cal de la Banatsko Arandelovo, care însă probabil este din secolul X, deși Reizner amintește clar, că ar fi fost vorba de un schelet de cal!

Nr.	Sit funerar	Nr. morminte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
151.	Deszk-situl G, Klárafalva Kukutyin, Klárafalva Faragó	58	NE-SE, E-V, NV-SE ³⁸⁸	Înmormântare cu cal întreg, înmormântare cu resturile calului	VII/1	Csallány 1939, 126–129, Taf. I. 2, IV, VI, VIII. 6–12; Csallány 1940, 121, Taf. XV. 9, XVI. 3, 4, XVII. 3, 7; Némethi – Klima 1987–1989, 201–202; Lőrinczy 1994, 321–322.
152.	Deszk-situl H	22	NE-SV, E-V ³⁸⁹	Înmormântare cu cal întreg, înmormântare cu resturile calului	VII/1	Némethi – Klima 1987–1989, 203; Lőrinczy 1994, 321–322; ADAM 2002, Vol. I: 110; Balogh 2004, 264–265, 7–12. kép.
153.	Deszk-situl L-Kláralfalva-Kukutyin	13	E-V ³⁹⁰	Înmormântare cu cal întreg	VII/1	Lőrinczy 1994, 321–322; ADAM 2002, Vol. I: 110; Balogh 2004, 265, 13. kép.
154.	Deszk-situl M, Czuczai I.	5	–	Înmormântare cu resturile calului	VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 100–101.
155.	Deszk-situl N, Czuczai II., Horvát A. halma	9	–	Înmormântare cu cal întreg și înmormântare cu resturile calului (într-un mormânt)	VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 101.
156.	Deszk-situl O, Czuczai III, Ferencszállás-Kukutyin	8	E-V ³⁹¹	Înmormântare cu resturile calului (fără harnașament)	VII/1	Csallány 1956, 290; Csallány 1969–1971, 13–16, 1. kép; ADAM 2002, Vol. I: 111.
157.	Deszk-situl P (Kláralfalva-Kukutyin), Barát András halma	6	E-V ³⁹²	Înmormântare cu resturile calului, înmormântare cu cal întreg (?)	VII/1	Csallány 1940, 119, XIII. táb; Kalmár 1943, 152–153, Taf. XXIV/11, XXV/2; Csallány 1969–1971, 13–16, 1. kép, Taf. I–II; Lőrinczy 1994, 321–322; ADAM 2002, Vol. I: 111.
158.	Deszk-situl R, Boros J. nagyföldhátja	5	–		VII/1	Csallány 1939, 122; ADAM 2002, Vol. I: 112.
159.	Deszk-situl S, Boros János lapos halmán	1	–		VI/4–4 – VII/1	Csallány 1939, 122; ADAM 2002, Vol. I: 111–112.
160.	Deszk-situl Sz, Ambrus E.	3 (?)	E-V, NE-SV	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1	Csallány 1968, Abb. 6; ADAM 2002, Vol. I: 112.

³⁸⁸ Nu avem date privind orientarea fiecărui mormânt.³⁸⁹ Nu avem date privind orientarea fiecărui mormânt.³⁹⁰ Nu avem date privind orientarea fiecărui mormânt.³⁹¹ Nu avem date privind orientarea fiecărui mormânt.³⁹² Nu avem date privind orientarea fiecărui mormânt.

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
161.	Deszk-situl T, Ördögh András halma, a répásverem körül	? ³⁹³	E-V, NE-SV ³⁹⁴	Înmormântare cu resturile calului (fără harnașament?), înmormântare cu cal întreg	VII/1	Csallány 1968, Abb. 4-5, 7-9; ADAM 2002, Vol. I: 112-113.
162.	Dudeștii Vechi-Pusta Bucova Movila IX	groa- pă de sacrificiu	-		VI/4-4 - VII/1	Kisléghi Nagy 2010, 128-129; Kisléghi Nagy 2015, 149-150.
163.	Dudeștii Vechi-Movila V	2	E-V	Înmormântare cu resturile calului	VII/1	Kisléghi Nagy 2010, 105-108; Kisléghi Nagy 2015, 121-125.
164.	Dudeștii Vechi-Movila lui Csokany Lukacs	1	NE-SV		VII/1	Kisléghi Nagy 1911b, 162-163.
165.	Felnac-Matul Mureșului/ Magaspart	1	-	Înmormântare cu resturile calului (?)	VII/2-3	Dömötör 1900, 117-123; Dömötör 1901, 62-66; Hampel 1905, Vol. II: 392-396, Abb. 1-26, 747-751, Vol. III: Taf. 446.
166.	Felnac-Complexul Zootehnic	1	E-V		VI/4-4 - VII/1	Mărginean - Băcuet 2015, 215-226.
167.	Ferencszállás-Lajtár Gy.-Bárdos P. halma	8	-		VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 139.
168.	Glogonj-Glogonskij Rit	1	-		VII/1	Dimitrijevic - Kovacevic - Vinski 1962, 17-18.
169.	Kiszombor-situl B, Blaskovich Ferencné földje	10 ³⁹⁵	E-V		VII/1	Csallány 1961, 170, 171: Abb. 22/a, 172: Abb. 22/b-d, 193; Török 1936, 114.
170.	Kiszombor-situl E, Kiss J. tanya	13	-	Înmormântare cu cal întreg	VII/1	Móra 1932, 58, 59: 1. ábra; ADAM 2002, Vol. I: 201-202; Rácz 2014, 205.
171.	Kiszombor-situl O, Ronay-szántóföld	7	NE-SV, E-V, V-E		VII/1	Csallány 1939, 122-126.
172.	Kiszombor-Óbébai út, Új Élet Tsz 50. sz	3	E-V		VI/4-4 - VII/1	Lórinczy - Szalontai 1996, 277, Abb. 8. 12-13.
173.	Kiszombor-Tanyahalom	26 (?)	NV-SE	Înmormântare cu cal întreg (separat)	VII/1	Langó - Türk 2004, 210-211.

³⁹³ Din 71 de morminte din epoca avară nu cunoaștem numărul celor care aparțin epocii avară sigur în jur de 10.

³⁹⁴ Nu avem date privind orientarea fiecărui mormânt.

³⁹⁵ După ADAM 2002, 201 au fost descoperite 8 morminte din secolele VI-VII.

Nr.	Sit funerară	Nr. morminte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatură de specialitate
174.	Kláralfalva-situl B, Rákóczi út 113–114. sz. M. 60	1	NV-SE	Înmormântare cu resturile calului	VI/4	Csallány 1969–1971, 23; Lőrinczy 1987–1989, 165 ³⁹⁶ ; ADAM 2002, Vol. I: 205; Balogh 2004, 266–267.
175.	Kláralfalva-situl C, Tóth M. udvara	1	E-V, NE-SV		VI/4-4 – VII/1	Lőrinczy 1987–1989, 164; ADAM 2002, Vol. I: 205.
176.	Kláralfalva-situl G, Vasút utca 64	6	NE-SV ³⁹⁷	Înmormântare cu resturile calului	VII/1	Csallány 1969–1971, 23; ADAM 2002, Vol. I: 205.
177.	Kumane	20–30	–		VII/1	Szentkláray 1883, 153–155.
178.	Kübekháza-Kisbáb (descoperiri izolate)	–	–		VI/4-4 – VII/1	ADAM 2002, Vol. I: 221.
179.	Majdan	1	E-V		VII/1	Reizner 1895, 380–381.
180.	Mokrin-Vodoplav, Dobrosavljeva ciglana	75	E-V	Înmormântare cu resturile calului	VII/1-2-3	Раницаваљев 2007.
181.	Mokrin-Humke Blizanice	1	–	Înmormântare cu cal întreg	VI/4-4 – VII/1	Csallány 1956, 165; ADAM 2002, Vol. I: 244.
182.	Novi Kneževac-proprietatea lui B. Budzsák-Tallyán	3 + ?	–	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1	Hampel 1900, 114–117; Hampel 1905, Vol. II: 357–360; ADAM 2002, Vol. I: 264.
183.	Novi Kneževac-cetatea Tallyán	1	–	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1	Vinski 1958, 20–21, Tab. III; ADAM 2002, Vol. I: 264.
184.	Pančevo-Najeva ciglana	2	NV-SE	Înmormântare cu cal întreg	VI/4-4 – VII/1	Mano-Zisi et al. 1948, 53–95.
185.	Pančevo-Naselje Tesla	1	–	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1	Prikić 1975, 128–129; Ivanišević – Bugarski 2008, 55.
186.	Pančevo-Žarka Zrenjanina street	1	–	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1	Košuh 1995, 59, Tabl. I; Ivanišević – Bugarski 2008, 55.
187.	Sánnicolau Mare-Saravale (descoperiri izolate)	1	–		VII/1 (?)	Medeleț 1998, 307–316.
188.	Srpski Krstur	2	S-N		VII/2-3	Milleker 1893, 301–302, I–II. ábra, 305; Somogyi 1997b, 58, Nr. 42.
189.	Sânpetru German-Goliat, terenul lui E. Borsos	Gr. de sacrificiu	–		VI/4-4 – VII/1	Dörner 1970, 456.

³⁹⁶ G. Lőrinczy, citând pe Csallány 1969–1971, 23 indică orientarea mormântului în direcția NE-SV sau E-V. Csallány în articolul respectiv nu menționează asemenea date!

³⁹⁷ Nu avem date despre orientarea fiecărui mormânt.

Nr.	Sit funerar	Nr. mor- minte	Orientare	Înmormântare cu cal	Datare	Literatura de specialitate
190.	Sânpetru German-Magazin	1	N-S	Înmormântare cu resturile calului	VII/1	Dörner 1960, 423-433; Mărginean – Gáll 2025, 67-76.
191.	Szőreg-Homokbánya M. 2	1	NE-SV sau E-V	Înmormântare cu resturile calului	VII/2-3	Bálint – Maráz 1971; Kürti 1983, 119.
192.	Szőreg-Sítul A, Iván téglagyár	9 (?)	N-S (?)	Înmormântare cu cal, tipul necunoscut (?)	VII/1	Kürti 1983, 48.
193.	Tiszasziget-Vedresháza	?	NE-SV sau E-V		VI/4-4 – VII/1	Lőrinczy 1987-1989, 165.
194.	Válcani	35	NE-SV, E-V, ENE-VSV, VSV-ENE, SV-NE		VII/2-3	Nepublicat.
195.	Vizejdia-Movila VI	1	N-S	Înmormântare cu resturile calului	VI/4-4 – VII/1	Kisléghi Nagy 2010, 20; Kisléghi Nagy 2015, 25-26.
196.	Zrenjanin	-	-		VII/1	Dimitrijevic – Kovacevic – Vinski 1962, 30.
197.	Alibunar (descoperiri izolate)	-	-		VII/2-3	Garam 1993, 52, Taf. 1/2.

Legendă (rubrica 5-a)

VI/4 – ultimul sfert al secolului VI

VI/4-4 – VII/1 – ultimul sfert al sec. 6, prima parte/primele două treimi al secolului VII (general: epoca avară timpuri)

VII/1 – prima parte al secolului VII

VII/2 – al doilea sfert al secolului VII

VII/1-2 – primele două sferturi/treimi ai secolului VII

VII/1-2-3 – primele trei sferturi al secolului VII

VII/1-3 – prima treime al secolului VII

VII/2-3 – a doua treime al secolului VII

BIBLIOGRAFIE

- ADAM 2002 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Vol. 1–2. Hrsg.: J. Szentpéteri. *Varia Archaeologica Hungarica* 13. Budapest 2002.
- A kagán lovasa 2021 A kagán lovasa. Avagy egy avar páncélos életre keltése / The khagan's horseman. Breathing life into a warrior of the Avar period. Exhibition catalogue. Szerk./Eds.: J. Dani, T. K. Hága. Debrecen 2021.
- Apor – Rosztóczy 1939 L. Apor – E. Rosztóczy, A Kiszombor O. sz. temető csontvázai. *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 181–184.
- Balogh 2004 Cs. Balogh, Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 10 (2004) 241–303.
- Balogh 2014 Cs. Balogh, Az avar kori gúlacsüngös fülbevalók. *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 20 (2014) 91–158.
- Balogh 2016a Cs. Balogh, Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 6. Budapest 2016.
- Balogh 2016b Cs. Balogh, Karpat Havzasi'nda bir Avar yay Ustasinin Mezar Kalintilari Eski Türklerde Bileşik (Kompozit) yay Yapimina İlişkin Arkeolojik Bulgular. *Art-Sanat* 6 (2016) 109–120.
- Balogh 2017 Cs. Balogh, Orta Tisza Bölgesi'nde Doğu Avrupa Bozkir Kökenli Göçebe Bir Topluluğa Ait Mezarlık (Makó, Mikócsahalom, Macaristan). *Art-Sanat* 7 (2017) 53–70.
- Balogh 2018 Cs. Balogh, A Byzantine Gold Cross in an Avar Period Grave from Southeastern Hungary. Appendix: S. Gulyás, Cs. Balogh, G. Bozsó, Metallurgical Characteristics of a Gold Byzantine Cross from the Early Avar Period Cemetery Mako, Mikocsa-halom. In: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag.* Hrsg.: J. Drauschke, E. Kislínger, K. Kühtreiber, Th. Kühtreiber, G. Scharrer-Liska, T. Vida. *Monographien des Römisch- Germanischen Zentralmuseums.* Mainz 2018, Vol. I: 25–42.
- Balogh – Pásztor 2015 Cs. Balogh – Gy. Pásztor, Az avar kori nagy gyöngycsüngös fülbevalók. In: *Hadak útján XXIV–1. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája,* Esztergom, 2014. november 4–6. Szerk.: Cs. Balogh, B. Major. Budapest – Esztergom 2015, 581–648. Doi: https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_23.
- Banner 1927 J. Banner, Népvándorlaskori sírok Nagykamaráson. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 3 (1927) 141–159.
- Banner 1939 J. Banner, Békés község területének története a honfoglalás koráig. In: *Békés nagyközség története.* Szerk.: A. Durkó. Békés 1939, 17–18.
- Barth 1975 F. Barth, Ritual and knowledge among the Baktaman of New Guinea. New Haven 1975.

- Bálint 1992 Cs. Bálint, Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üc Tepe (Sowj. Azerbaj-dzan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. In: *Awarenforschungen I. Studien zur Archäologie der Awaren* 4. Hrg.: F. Daim. Wien 1992, 309–496.
- Bálint 1993 Cs. Bálint, Probleme der Archäologischen Forschung zur awarischen Landname. *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Vorträge und Forschungen* 49 (1993) 195–273.
Doi: <https://doi.org/10.11588/vuf.1993.1.17475>.
- Bálint 1995 Cs. Bálint, Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 8. Szeged 1995.
- Bálint 2005 Cs. Bálint, A középvár kor kezdete és Kuber bevándorlása. *Archaeologiai Értesítő* 129/1–2 (2005) 35–65. Doi: <http://dx.doi.org/10.1556/ArchErt.129.2004.1-2.2>.
- Bálint – Maráz 1971 Cs. Bálint – B. Maráz, Szőreg-homokbánya. *Régészeti Füzetek* I/24 (1971) 75–76.
- Bárdos – Garam 2009 E. Bárdos – É. Garam, Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek I. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 9. Budapest – Kaposvár 2009.
Doi: <https://doi.org/10.62150/MAA.9.2009>.
- Bárcă 2006 V. Bárcă, *Istorie și civilizație. Sarmății în spațiul Est-Carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*. Cluj-Napoca 2006.
- Belloc 2012 H. Belloc, *Europe and the Faith*. London 2012.
- Bende 2017 L. Bende, Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 8. Budapest 2017.
- Benedek – Marcsik 2017 A. Benedek – A. Marcsik, Kora avar kori temetőrészlet Kövegyről. Új temetkezési szokások a Tisza–Körös–Maros mentén a kora avar korból. In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok 2017*. Szerk.: Sz. T. Gábor, P. Czukor. Szeged 2017, 369–442.
- Bollók – Szenthe 2018 Á. Bollók – G. Szenthe, Images of the Good Life on a Set of Late Antique Gold Sheets from Kunágota. In: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. Hrsg.: J. Drauschke, E. Kislínger, K. Kühnreiber, Th. Kühnreiber, G. Scharrer-Liska, T. Vida. *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*. Mainz 2018, Vol. I: 57–82.
- Bóna 1965 I. Bóna, Későrómai es népvándorlás korszak. In: *Orosháza története*. Szerk.: Gy. Nagy. Orosháza 1965, 121–126.
- Bóna 1971 I. Bóna, Ein Vierteljahrhundert der Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23 (1971) 265–336.
- Bóna 1974 I. Bóna, A középkor hajnala. (A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében). Budapest 1974.
- Bóna 1978 I. Bóna, Erdélyi gepidák – Tisza-menti gepidák (Régészeti kutatás-módszertani és leletértelmezési problémák). *A Magyar Tudományos Akadémia* II/27 (1978) 123–170.
- Bóna 1979 I. Bóna, A szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.
- Bóna 1980 I. Bóna, Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 31–95.
- Bóna 1982–1983 I. Bóna, A XIX. század nagy avar leletei. *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1982–1983* (1983) 81–160.

- Bóna 1984 I. Bóna, A népvándorlaskor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Gy. Székely. Szerk.: A. Bartha. Magyarország története tíz kötetben I/1. Budapest 1984, 265–373.
- Bóna 1986 I. Bóna, Szabolcs-Szatmar megye régészeti emlékei 1. In: Szabolcs-Szatmar megye műemlékei I. Szerk.: G. Entz. Magyarország Műemléki Topográfiája X. Budapest 1986, 15–91.
- Bóna 1988 I. Bóna, Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Erdély története I. Főszerk.: B. Köpeczi. Budapest 1988, 129–194.
- Bóna 1990 I. Bóna, Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. Wosinszky Mór Múzeumi Évkönyve 15 (1990) 113–124.
- Borsy 1989 Z. Borsy, Az Alföld hordalékkúpjainak negyedidőszaki fejlődéstörténete. Földrajzi Értesítő 37 (1989) 211–224.
- Burmeister 2000 S. Burmeister, Archaeology and Migration. Approaches to an Archaeological Proof of Migration. Current Anthropology 41/4 (2000) 539–567. Doi: 10.1086/317383.
- Büntgen et al. 2016 U. Büntgen – V. S. Myglan – F. Charpentier Ljungqvist – M. McCormick – N. Di Cosmo – M. Sigl – J. Jungclaus – S. Wagner – P. J. Krusic – J. Esper – J. O. Kaplan – M. A. C. de Vaan – J. Luterbacher – L. Wacker – W. Tegel – A. V. Kirilyanov, Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660 AD. Nature Geoscience 9/2 (2016) 231–236.
- Cosma et al. 2013 C. Cosma – A. Dobos – G. T. Rustoiu – A. Rustoiu – O. Oargă, Războinici în Transilvania din epoca avară. Cluj-Napoca 2013.
- Curta 2021 F. Curta, The Long Sixth Century in Eastern Europe. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 72. Leiden – Boston 2021.
- Czeglédy – Harmatta 1946–1948 K. Czeglédy – J. Harmatta, Ibn Fadlän über die Bestattung bei den Wolga-Bulgaren. Archaeologiai Értesítő 75 (1946–1948) 352–363.
- Čilinská 1975 Z. Čilinská, Frauenschmuck aus dem 7–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slovenská Archeológia 23 (1975) 63–96.
- Csallány 1933 D. Csallány, A kunszentmártoni avarkori ötvössír. Szentes 1933.
- Csallány 1933–1934 D. Csallány, A szentes-lapistói népvándorlaskori sírlelet. / Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit. Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből 9–10 (1933–34) 206–214.
- Csallány 1939 D. Csallány, Kora-avarkori sírleletek. / Grabfunde der Frühawarenzeit. Folia Archaeologica 1–2 (1939) 121–180.
- Csallány 1940 D. Csallány, Kora-avarkori edények Magyarországon. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből 16 (1940) 118–144.
- Csallány 1941 D. Csallány, Népvándorlaskori leletek Szentes-Berekhátról. Archaeologiai Értesítő 54 (1941) 119–126.
- Csallány 1943 D. Csallány, A Deszk D. számú temető avar sírjai. Archaeologiai Értesítő 56 (1943) 160–170.
- Csallány 1953 D. Csallány, A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur bolgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához. Archaeologiai Értesítő 80 (1953) 133–141.
- Csallány 1956 D. Csallány, Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest 1956.
- Csallány 1958 D. Csallány, Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 1 (1958 [1960]) 31–87.

- Csallány 1961 D. Csallány, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–658 u. Z.). *Archaeologia Hungarica* XXXVIII. Budapest 1961.
- Csallány 1963a D. Csallány, A kuturgur-bolgárok (hunok) régészeti hagyatékának meghatározása. *Archaeologiai Értesítő* 90/1 (1963) 21–38.
- Csallány 1963b D. Csallány, Nyíregyháza-Moszkva u. 9. Régészeti Füzetek 1/15 (1963) 51.
- Csallány 1965–1966 D. Csallány, Az avar törzsszervezet. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 8–9 (1965–1966) 35–54.
- Csallány 1968 D. Csallány, Neue Ergebnisse der awarenzeitlichen Forschungen in Ostungarn. *Studijné zvesti* 16 (1968) 59–70.
- Csallány 1969–1971 D. Csallány, Avarkori páncélok a Kárpát-medencében (I. rész). A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 12–14 (1969–1971) 7–41.
- Csallány 1900 G. Csallány, Avar sírletekről Szentes határában Dónáton. *Archaeologiai Értesítő* 20 (1900) 393–398.
- Csallány 1933–1934 G. Csallány, Avarkori és IX–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 9–10 (1933–1934) 221–250.
- Csallány 1939 G. Csallány, A szentes-derekegyházi népvándorlás kori sírlelet / Der völkerwanderungszeitliche Grabfund von Szentes-Derekegyháza. *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 116–120.
- Cseh – Varga 2017 G. Cseh – S. Varga, Avar kori temetkezések Apátfalva-Nagyútdűlőn (M43 43. lh.). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: Sz. T. Gábor, P. Czukor. Szeged 2017, 443–477.
- Cséplő 1896 P. Cséplő, Ártándi sírlelet. *Archaeologiai Értesítő* 16 (1896) 412–416.
- Cséplő 1897 P. Cséplő, A csökmői és pusztai kovácsi leletekről. *Archaeologiai Értesítő* 17 (1897) 437–444.
- Csiky 2015 G. Csiky, *Avar-Age Polearms and Edged Weapons: Classification, Typology, Chronology and Technology. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450* 32. Leiden – Boston 2015.
- Csuthy 2015 A. Csuthy, Az avar kori félgömb alakú és rozettás lószerszámveretek. In: *Hadak útján XXIV–1. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája, Esztergom, 2014. november 4–6.* Szerk.: Cs. Balogh, B. Major. Budapest – Esztergom 2015, 669–689. Doi: https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_25.
- Daim 1987 F. Daim, *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Niederösterreich. Studien zur Archäologie der Awaren* 3. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 1987.
- Daim – Rácz 2000 F. Daim – Zs. Rácz, Kunágota. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*² 17. Hrsg.: v. H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer. Berlin – New York 2000, 486–490.
- Deák – Szabó 2017 R. Deák – L. Szabó, Aranypárták Derecskéről. *Határtalan Régészet* 2/3 (2017) 62–66.
- Dimitrijevic – Kovacevic – Vinski 1962 D. Dimitrijevic – J. Kovacevic – Z. Vinski, *Seoba Naroda. Arheoloski nalazi jugoslovenskog Podunavlja*. Zemun 1962.
- DOW II.1 *Dumbarton Oaks Catalogues. Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Vol. II: Phokas to Theodosius III 602–717, Part 1, Phokas and Heraclius 602–641.* Eds.: A. Bellinger, Ph. Grierson. Washington 1968.
- Dömötör 1900 L. Dömötör, Fönlak. *Archaeologiai Értesítő* 20 (1900) 117–123.

- Dömötör 1901 L. Dömötör, Ujabb lemezajtoló bronzminták Fönlakról (Temes m.). *Archaeologiai Értesítő* 21 (1901) 62–66.
- Dörner 1960 E. Dörner, Mormint din epocă avară la Sînpetru German. *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 11 (1960) 423–433.
- Dörner 1970 E. Dörner, Cercetări și săpături arheologice în județul Arad. *Materiale și Cercetări Arheologice* 9 (1970) 445–465. Doi: <https://doi.org/10.3406/mcarh.1970.1381>.
- Fettich 1926 N. Fettich, Az avarkori műipar Magyarországon / Das Kunstgewerbe der Avarzeit in Ungarn. *Archaeologia Hungarica* I. Budapest 1926.
- Fettich 1937 N. Fettich, A honfoglaló magyarság fémművészete / Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. *Archaeologia Hungarica* XXI. Budapest 1937.
- H. Fekete 1959 P. H. Fekete, Vid középkori falu története, régészeti leletei. Hajdúböszörmény 1959.
- Friedmann 1999 L. M. Friedmann, *The Horizontal Society*. New Haven 1999.
- Garam 1976 Sz. Garam Éva, Adatok a középvárkor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihöz. *Fólia Archaeologica* 27 (1976) 129–147.
- Garam 1983 É. Garam, Über die frühawarischen Gräber von Zsámbok. *Folia Archaeologica* 34 (1983) 139–156.
- Garam 1990 É. Garam, Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*. Hrsg.: F. Daim. Wien 1990, 253–260.
- Garam 1991 É. Garam, Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. *Römisch-Germanisches Zentralmuseum Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Katalog RGZM* 25. Bonn 1991.
- Garam 1992 É. Garam, Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen* I. Hrsg.: F. Daim. *Studien zur Archäologie der Awaren* 4. Wien 1992, 135–250.
- Garam 1993 É. Garam, Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici – Seria Archaeologica* I. Budapest 1993.
- Garam 1995 É. Garam, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* 3. Budapest 1995.
- Garam 2001 É. Garam, Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 5. Budapest 2001. Doi: <https://doi.org/10.62150/MAA.5.2001>.
- Gazdapusztai 1956 Gy. Gazdapusztai, Hódmezővásárhely. In: É. B. Bónis, A. Sz. Burger, *Leletmentő ásatások 1954-ben*. *Archaeológiai Értesítő* 83 (1956) 94–103.
- Gáll 2014 E. Gáll, The Avar conquest and what followed. Some ideas on the process of ‘avarisation’ of Transylvanian Basin (6th–7th centuries). In: *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Hrsg.: S. Cociș. *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 7. Cluj-Napoca 2014, 295–323.
- Gáll 2017 E. Gáll, At the Periphery of the Avar Core Region. 6th–8th Century Burial Sites near Nădlac (The Pecica–Nădlac Motorway Rescue Excavations). *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 13. Paris – Budapest 2017.
- Gáll 2023 E. Gáll, “Avars before Avars”? On the “first generation” of the conqueror population in the 6th century in the regions east of Tisza in the light of archaeological and 14C analyses. *Ziridava-Studia Archaeologica* 37 (2023) 119–166.
- Gáll – Mărginean 2020 E. Gáll – F. Mărginean, Archaeological Discoveries linked to the “First generation” of the Avar Conquerors living east of the Tisza during the 6th–7th centuries. The grave cluster in Nădlac – site 1M. *Sprawozdania Archeologiczne* 72/2 (2020) 45–79. Doi: [10.23858/SA/72.2020.2.1864](https://doi.org/10.23858/SA/72.2020.2.1864).

- Gáll – Mărginean 2021 E. Gáll – F. Mărginean, The Graves from Pecica-Rovine/Căprăvanul Mic and Distribution Networks of Amber and Personal Adornments in the 6th and 7th Centuries. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu / Journal of the Archaeological Museum in Zagreb* / 3. serija / 54 / 2021, 203–223. Doi: <https://doi.org/10.52064/vamz.54.1.10>.
- Gáll – Mărginean 2025 E. Gáll – F. Mărginean (with contributions by Fr. Știrbu, S. Peter, L. Andreica-Szilagyi, A. Bălășescu, G. Szenthe, M. Huba Hőgyes, P. Csippán), At the Periphery of the Avar Core Region 2. Interdisciplinary Analyses of the Avar Age Burial Sites near Pecica. Cluj-Napoca 2025.
- Gáll – Mărginean – Peter 2019 E. Gáll – F. Mărginean – S. Peter, On the “Mobility” of Symbols. The Sign of the Cross found on a pot from a grave at Pecica-Duvenbeck. *Hungarian Archaeology online* 8, 2019, winter, 28–35. Doi: 10.36338/ha.2019.4.2.
- Gáll – Gindele – Blaskó 2021 E. Gáll – R. Gindele – M. Blaskó, Valkány kora középkori temetőinek előzetes vizsgálata. *Communicationes Archaeologica Hungaria* 2021 (2023) 69–88. Doi: <https://doi.org/10.54640/CAH.2021.69>.
- Gennep 1996 A. van Gennep, *Riturile de trecere*. Iași 1996.
- Greco 2010 Fl. Greco, *Geografia câmpiilor României*. Note de curs. Vol. I. București 2010.
- Gulyás 2015a B. Gulyás, Újabb adatok a kora avar kori Tiszántúl kelet-európai kapcsolataihoz. In: *Hadak Útján XXIV. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6/Conference of Young Scholars on the Migration Period November 4–6, 2014, Esztergom, Volume 1*. Ed.: A. Türk. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai* 3 / Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 1. Budapest – Esztergom 2015, 499–512. Doi: 10.55722/Arpad.Kiad.2015.3.1_20
- Gulyás 2015b B. Gulyás, Kora avar kori temetkezési szokások a Tiszántúlon. Az etnikus értelmezés lehetőségei. *Diplomă de licență*, Vol. I–II. Budapest 2015.
- Gulyás 2023 B. Gulyás, Cultural connections between the Eastern European steppe region and the Carpathian Basin in the 5th–7th centuries AD: The origin of the Early Avar Period population of the Trans-Tisza region. *Dissertationes Archaeologicae* 3 (11) (2023) 701–756. Doi: 10.17204/dissarch.2023.701.
- Gulyás – Lőrinczy 2018a B. Gulyás – G. Lőrinczy, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei IV. A tiszavasvári–koldusdombi kora avar kori temető. In: „Vadrózsából tündérsípöt csináltam”. *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára / „To make a fairy’s whistle from a briar rose”. Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday*. Szerk.: M. L. Nagy, K. L. Szőlősi. *Nyíregyháza* 2018, 529–559.
- Gulyás – Lőrinczy 2018b B. Gulyás – G. Lőrinczy, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei V. Kora avar kori padmalyos temetkezés Tiszavasvári-Eszényi-telekről. In: *Két világ határán*. Szerk.: M. Varga, J. Szentpéteri. *Kaposvár* 2018, 89–109. Doi: 10.26080/krrmkozl.2018.6.89.
- Gulyás – Lőrinczy 2025 B. Gulyás – G. Lőrinczy, Régi és új adatok Békés vármegye néhány kora avar kori lelőhelyéről. *A Tornyai János Múzeum Évkönyve VI* (2025) 49–68.
- Gulyás – Somogyi – Szenthe 2024 B. Gulyás – P. Somogyi – G. Szenthe, New data on the Avar Period chronology of the Körös–Tisza–Maros Interfluve: Some radiocarbon dates from the cemeteries of Szarvas-Grexa-téglagyár and Székkutas-Kápolnadúló. *Dissertationes Archaeologicae* 3 (12) (2025) 343–372. Doi: <https://doi.org/10.17204/dissarch.2024.343>.

- Gulyás 2018 Gy. Gulyás, Titokzatos kora avar kori áldozati gödör Csanádpalotáról. In: *Relationes rerum – Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Szerk.: A. Korom, Cs. Balogh, B. Major, A. Türk. Budapest 2018, 601–613.
- Gulyás et al. 2018 S. Gulyás – Cs. Balogh – A. Marcsik – P. Sümegi, Simple calibration versus Bayesian modeling of archaeostratigraphically controlled 14C ages in early Avar age. *Radiocarbon* 60 (2018) 1335–1346. Doi: <https://doi.org/10.1017/RDC.2018.116>.
- Hachmann 1970 R. Hachmann, *Die Goten und Skandinavian*. Berlin 1970. Doi: <https://doi.org/10.1515/9783110842883>.
- Hajnal 1876–1877 I. Hajnal, A Tarhos-pusztán ásott régiségekről. *A Békésvármegyei Régészeti és Múvelődéstörténeti Társulat Évkönyve III (1876–1877 [1878])*, 130–132.
- Hall 2018 M. Hall, Steppe state making. In: *De-Centering State Making: Comparative and International Perspectives*. Eds.: J. Bartelson, M. Hall, J. Teorell. Cheltenham 2018, 17–37. Doi: <https://doi.org/10.4337/9781788112994.00010>.
- Hampel 1882 J. Hampel, VI. Éremgyűjtemény. *Archaeologiai Értesítő* 21 (1882) 154–156.
- Hampel 1900 J. Hampel, Újabb hazai leletek az avar uralom korából. *Archaeologiai Értesítő* 20 (1900) 107–125.
- Hampel 1905 J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Vol. I–III. Braunschweig 1905.
- Haraszti – Bede 2018 L. Haraszti – Á. Bede, Avar kori sírok Mindszent-Szegvári út, Szőlő-part lelőhelyen. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Új folyam* 5 (2018) 45–57.
- Haraszti – Pópitay – Varga 2019 L. Haraszti – D. Pópitay – S. Varga, 91. Hódmezővásárhely, Batida III., IX. homokbánya (KÖH 55439). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2013 / Archaeological Investigations in Hungary 2013*. Szerk./Eds.: J. Kvassay, A. Kreiter. Budapest 2019, 54–56.
- Harhoiu – Spănu – Gáll 2011 R. Harhoiu – D. Spănu – E. Gáll, *Barbari la Dunăre*. Cluj-Napoca 2011.
- Hautzinger – Hegedűs – Klenner 2014 Z. Hautzinger – J. Hegedűs – Z. Klenner, *A migráció elmélete*. Budapest 2014.
- Herendi 2012 O. Herendi, Avar kori női sír Hódmezővásárhely-Kopáncson (Csongrád megye) / Avar Age female grave at Hódmezővásárhely-Kopánc (Csongrád county). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól*. Szerk./Ed.: J. Kvassay. Budapest 2012, 351–362, 351–362.
- Ianoș et al. 1997 Gh. Ianoș – I. Pușca – M. Goian, *Solurile Banatului II. Condițiile naturale și fertilitate*. Timișoara 1997.
- Istvánovits – Lőrinczy 2017 E. Istvánovits – G. Lőrinczy, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és teleprészlet Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 59/2 (2017) 35–178.
- Ivanišević – Bugarski 2008 V. Ivanišević – I. Bugarski, Western Banat during the Great Migration Period. In: *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*. Eds.: B. Niezabitowska-Wisniewska, M. Juściński, P. Łuczkiwicz, S. Sadowski. *Monumenta Studia Gothica* V. Eds.: Cl. von Carnap-Bornheim, J. Ilkjæra, A. Kokowskiego. Lublin 2008, 39–61.
- Jankovich – Makkay – Szőke 1989 B. D. Jankovich – J. Makkay – B. M. Szőke, Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája. A sarvasi járás. Szerk.: J. Makkay. Budapest 1989.
- Jankovich et al. 1998 B. D. Jankovich – P. Medgyesi – E. Nikolin – I. Szatmári – I. Torma, Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája. Békés és Békéscsaba környéke. Szerk.: B. D. Jankovich. Budapest 1998.
- Jósza 1904 A. Jósza, Avar fülbevalóról Bújról. *Archaeologiai Értesítő* 24 (1904) 254–255.

- Juhász 1973 I. T. Juhász, Néhány Békés megyei avarkori leletről. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 2 (1973) 99–115.
- Juhász 2004 I. Juhász, Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár, FO 68. Monumenta Avarorum Archaeologica 7. Budapest 2004.
Doi: <https://doi.org/10.62150/MAA.7.2004>.
- Jung 1994 C. G. Jung, Puterea sufletului. Antologie. Psihologia individuală și socială. București 1994.
- Kalmár 1943 J. Kalmár, Népvándorlaskori akasztóhorgok és veretek. Archaeologiai Értesítő 73 (1943) 149–159.
- Keesing 2012 R. Keesing, On not understanding symbols. Toward an anthropology of incomprehension. HAU: Journal of Ethnographic Theory 2/2 (2012) 406–430.
Doi: 10.14318/hau2.2.023.
- Kisléghi Nagy 1911a Gy. Kisléghi Nagy, Torontál vármegye őstörténete. In: Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Szerk.: S. Borovszky. Budapest 1911, 304–328.
- Kisléghi 1911b Gy. Kisléghi Nagy, Az óbesenyei őstelep. Archaeologiai Értesítő 31 (1911) 147–164.
- Kisléghi Nagy 2010 Gy. Kisléghi Nagy, Régészeti Napló I. Szeged – Temesvár 2010.
- Kisléghi Nagy 2015 Gy. Kisléghi Nagy, Jurnal arheologic. Ediție îngrijită de D. Tănase. Timișoara 2015.
- Kiss 1962 A. Kiss, Az avarkori lovastemetkezés szokásának vizsgálata. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 7 (1962) 153–162.
- Kiss 1991 A. Kiss, Zur Zeitstellung des „münzdatierten“ awarischen Fürstengrabes von Kunágota. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 36 (1991) 67–84.
- Kiss 1992 A. Kiss, Germanen im awarenzeitliche Karpatenbecken. In: Awarenforschungen I. Hrsg.: F. Daim. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992, 35–134.
- KMF 2012 A Kárpát-medence földrajza. Szerk.: Z. Dövényi. Budapest 2012.
- Kocsis – Molnár 2021 L. Kocsis – E. Molnár, A 6–7 century solitary burial of a warrior with his horse at Tiszagyenda. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 72 (2021) 137–192. Doi: 10.1556/072.2021.00008.
- Korek 1942 J. Korek, A szárazérdülői avar lovassír. Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből 18 (1942) 156–159.
- Kormány 2006 Gy. Kormány, A Szatmár-Beregi-síkság domborzati és klimatikus viszonyai. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 41 (2006) 3–16.
- Košuh 1995 B. Košuh, Slučajni nalazi avarskih grobova u Pančevu. Glasnik Muzeja Banata – Vršac, Zrenjanin, Pančevo i Kikinda 6 (1995) 58–67.
- Kovalovszki 1957 J. Kovalovszki, Régészeti adatok Szentés környékének településtörténetéhez. Régészeti Füzetek I/5. Budapest 1957.
- Kovalovszki 1989 J. Kovalovszki, Doboz történetének vázlata a legrégebb időktől a középkor végéig. Békés Megyei Múzeumok Közleményei 14 (1989) 115–147.
- Kovách 1893 A. Kovách, A tiszazughi lovassírokról. Archaeologiai Értesítő 13 (1893) 354–356.
- Kovrig 1955a I. Kovrig, Contribution au probleme de l'occupation de la Hongrie par les Avars. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 6 (1955) 163–191.
- Kovrig 1955b I. Kovrig, Adatok az avar megszállás kérdéséhez. Archaeologiai Értesítő 82/1 (1955) 30–44.
- Kovrig 1963 I. Kovrig, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1963.

- Kovrig 1975 I. Kovrig, The Dévaványa Cemetery. In: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 1. Ed.: I. Kovrig. Budapest 1975, 121–155.
- Kovrig – Korek 1960 I. Kovrig – J. Korek, Le cimetiere l'epoque avare de Csóka. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 12 (1960) 257–287.
- Kralovánszky 1989–1990 A. Kralovánszky, A hajdúdorogi VII. századi avar temető (előzetes ismertetés). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989–1990 (1992) 117–139.
- Kristó 2000 Gy. Kristó, A Dél-Alföld történeti helye a középkori Magyarországon. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk.: I. Takács, P. Lővei, I. Bardoly, M. Verő, T. Kollár. Szeged 2000, 9–16.
- Kulcsár 1998 V. Kulcsár, A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. Aszód 1998.
- Kürti 1981 B. Kürti, Szempontok a korai avar leletanyag értékeléséhez. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1981, 37–45.
- Kürti 1983 B. Kürti, A szegedi táj története az avar korban. Disertație de doctorat. Szeged 1983.
- Kürti 1986 B. Kürti, Csongrád megye avar kori településtörténetének vázlata. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1986. Szeged 1986, 24–33.
- Kürti 1996 B. Kürti, Régészeti párhuzamok a kárpát-medencei avar kori fülkesírok (Stollengräber) keleti eredetéhez. Tisicum 9 (1996) 125–135.
- K. Kovács 1944 L. K. Kovács, A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár 1944.
- Langó – Türk 2004 P. Langó – A. Türk, Móra nyomában Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2003 (2004) 203–214.
- László 1955 Gy. László, Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Archaeologia Hungarica XXXIV. Budapest 1955.
- Lăzărescu – Turcu 2013 V-A. Lăzărescu – V. Turcu, Anotimpuri ale morții. Date despre o metodă arheologico-astronomică pentru studierea riturilor funerare antice. Analele Banatului S.N. 21 (2013) 129–144.
- Lehoczky 1903 T. Lehoczky, Az egyeki őskori telep. Archaeologiai Értesítő 23 (1903) 365–374.
- Lichtenstein 2006a L. Lichtenstein, Kora avar sírok Orosháza-Bónumról. A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve 8 (2006) 131–146.
- Lichtenstein 2006b L. Lichtenstein, Középvári kori magányos női temetkezés Orosházáról. A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve 8 (2006) 147–156.
- Liska 1995 A. Liska, Adatok a korai avar temetési áldozat szokásának kérdéséhez. Somogyi Múzeumok Közleményei 11 (1995) 93–98.
- Liska 1997 A. Liska, Avar kori temetők és telepek Szentes határában. Régészeti lelőhelykataszter. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 3 (1997) 153–168.
- Liska 2000 A. Liska, Adatok a kunágotai avar kori sír előkerülésének körülményeihez. In: Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak konferenciája. Szerk.: L. Bende, G. Lőrinczy, Cs. Szalontai. Szeged 2000, 231–239.
- Liska 2001 A. Liska, Egy 7. századi avar temetkezés emlékei Gyula határából. Egy régen elfeledettnek hitt lelőhely azonosítási kísérlete. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve („HADAK ÚTJÁN” [Konferenciakötet]) 23 (2001) 107–113.
- Lovász 2006 Gy. Lovász, A pleisztocén–holocén hordalékkúpok fejlődés-típusai Magyarországon. In: Tiszéletkötet Hahn Gy.-nek. Miskolc 2006, 117–121.
- Lőrinczy 1987–1989 G. Lőrinczy, Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 30–32 (1987–1989) 161–171.
- Lőrinczy 1991 G. Lőrinczy, A Szegvár-oromdűlői koraavarkori temető 1. sírja. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/1985–2 (1991) 127–154.

- Lőrinczy 1992 G. Lőrinczy, Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1992) 81–124.
- Lőrinczy 1994 G. Lőrinczy, Megjegyzések a kora avarkori temetkezési szokásokhoz (A fülkesíros temetkezés). In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: G. Lőrinczy. Szeged 1994, 311–335.
- Lőrinczy 1995 G. Lőrinczy, Fülkesírok a szegvár-orumdűlői kora avar kori temetőből. Néhány megjegyzés a fülkesíros temetkezések változatairól, kronológiájáról és területi elhelyezkedéséről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 399–416.
- Lőrinczy 1996 G. Lőrinczy, Kora avar kori sír Szentes-Borbásföldről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 177–189.
- Lőrinczy 1998 G. Lőrinczy, Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.
- Lőrinczy 2015 G. Lőrinczy, Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 57 (2015) 149–176.
- Lőrinczy 2016a G. Lőrinczy, A tiszántúli VI–VII. századi sírok és temetők sajátosságai. A kora avar kori népesség továbbélése a VII–IX. században a Körös–Tisza–Maros-közén. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 58 (2016) 155–176.
- Lőrinczy 2016b G. Lőrinczy, Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez II. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Főszerk.: L. Kovács, L. Révész. Szerk.: Á. Bollók, K. Gergely, B. Kolozsi, Zs. Pető, G. Szenthe. Budapest 2016, 287–302.
- Lőrinczy 2017 G. Lőrinczy, Bestattungsbitten Frühawarenzeitliche im Gebiet der Großen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiß. *Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 68 (2017) 137–170.
Doi: <https://doi.org/10.1556/072.2017.68.1.5>
- Lőrinczy 2018 G. Lőrinczy, A szegvár-sápoldali 7. századi sírcsoport. *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 51–84. Doi: <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.3>.
- Lőrinczy 2022 G. Lőrinczy, A szegvár-orumdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 25. Budapest – Szeged – Szentes 2022.
- Lőrinczy – Rácz 2014 G. Lőrinczy – Zs. Rácz, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 141–217.
- Lőrinczy – Somogyi 2018 G. Lőrinczy – P. Somogyi, Archäologische Aussagen zur Geschichte der Großen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiß im 6. und 7. Jahrhundert. Grab 33 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő. In: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag*. Hrsg.: J. Drauschke, E. Kislinger, K. Kühtreiber, Th. Kühtreiber, G. Scharrer-Liska, T. Vida. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Mainz 2018, Vol. I: 231–249.
- Lőrinczy – Straub 2003 G. Lőrinczy – P. Straub, Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez I. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 171–187.
- Lőrinczy – Straub 2004 G. Lőrinczy – P. Straub, Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 305–337.

- Lőrinczy – Straub 2005 G. Lőrinczy – P. Straub, Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 11 (2005) 127–145.
- Lőrinczy – Straub 2012 G. Lőrinczy – P. Straub, Néhány megjegyzés a Hajdúdorog-Városcsok úti 1. sírról. Adatok az avar kori sisakokhoz. In: *Thesaurus Avarorum: Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére / Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Szerk./Ed: T. Vida. Budapest 2012, 395–405.
- Lőrinczy – Szalontai 1993 G. Lőrinczy – Cs. Szalontai, Régészeti adatok Csongrád megye 6–11. századi településtörténetéhez I. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 30–31/2 (1993) 279–320.
- Lőrinczy – Szalontai 1996 G. Lőrinczy – Cs. Szalontai, Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi történetéhez II. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 2 (1996) 269–298.
- Madaras 1995 L. Madaras, Avarkori lelőhelyek Jász-Nagykun-Szolnok megyében. In: *Tanulmányok és közlemények*. Szerk.: Z. Újváry. Debrecen – Szolnok 1995, 81–107.
- Madaras 2004 L. Madaras, Kora avar kori sírok Öcsödről. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 10 (2004) 339–363.
- Madaras 2018 L. Madaras, Ötvösök és kovácsok az Alföld közepe táján. In: *Két világ határán*. Szerk.: M. Varga, J. Szentpéteri. Kaposvár 2018, 171–185.
Doi: 10.26080/krrmkozl.2018.6.171.
- Malešević 2019 S. Malešević, *Grounded Nationalisms. A Sociological Analysis*. Cambridge 2019. Doi: <https://doi.org/10.1017/9781108589451>.
- Mano-Zisi et al. 1948 Đ. Mano-Zisi – M. Ljubinković – J. Kovačević – R. L. Veselinović, *Zaštitno iskopavanje kod Pančeva*. *Muzeji* 1 (1948) 53–95.
- Marcsik 2018 A. Marcsik, A tiszavasvári-koldusdombi kora avar temető antropológiai anyagának taxonómiai és patológiai jellemzői. In: „Vadrózsából tündérsípót csináltam”. *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára / „To make a fairy’s whistle from a briar rose” Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday*. Szerk.: M. L. Nagy, K. L. Szőlősi. Nyíregyháza 2018, 571–574.
- Marosi – Fettich 1936 A. Marosi – N. Fettich, *Dunapentelei avar sírleletek / Trouvailles avars du Dunapentele*. *Archaeologia Hungarica* XVIII. Budapest 1936.
- Martin 2008 M. Martin, Die absolute Datierung der Männergürtel im merowingischen Westen und im Awarenreich. *Antaeus* 29–30 (2008) 143–174.
- Mărginean – Băcșeț 2015 F. Mărginean – D. Băcșeț, Archaeological Discoveries from the Period of the Dark Millennium in Felnac “Complexul Zootehnic” (Arad County). *Ziridava – Studia Archaeologica* 29 (2015) 215–226.
- Mărginean – Gáll 2022 F. Mărginean – E. Gáll, “The outskirts of the chagan”. The First Avar Conquerors in the Lower Mureș in the Light of the Graves from Pecica “Est/Smart Diesel”: Archaeological and ¹⁴C Analyses. *Starinar* 72 (2022) 267–300.
Doi: <https://doi.org/10.2298/STA2171021G>.
- Mărginean – Gáll 2025 F. Mărginean – Erwin Gáll, Revised Information on the Early Avar Period Grave from Sânpetru German-Magazin. *Ziridava – Studia Archaeologica* 39 (2025) 67–76.
- Medeleț 1998 F. Medeleț, O descoperire de factură avară la Sânnicolau Mare (jud. Timiș). *Analele Banatului-Serie Nouă* 6 (1998) 307–315.
- Medgyesi 1991 P. Medgyesi, Római es népvándorlásokor. Az avarok kora. In: *Békéscsaba története 1*. Szerk.: D. Jankovich, Gy. Erdmann. Békéscsaba 1991, 107–118.
- Medgyesi 1995 P. Medgyesi, Avar kori sírlelet (?) és 10–11. századi köznépi temető részletei Gyulavarsand-Laposhalomról. *Altum Castrum (Visegrád)* IV (1995) 98–118.

- Mesterházy 1966 K. Mesterházy, A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1962—1965. (Leletkataszter). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1965 (1966) 28–29.
- Mesterházy 1987 K. Mesterházy, Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről. *Folia Archaeologica* 38 (1987) 219–242.
- Mezősi 2011 G. Mezősi, Az Alföld természeti képének kialakulása. In: Környezeti változások és az Alföld. Szerk.: J. Rakonczai. A Nagyalföldi Alapítvány Kötetei 7. Békéscsaba 2011, 15–25.
- MIB III W. Hahn, *Moneta Imperii Bizantini. Von Heraclius' bis Leo III./ Alleinregierung (610–720). Band 3.* Viena 1981.
- Milleker 1893 B. Milleker, Szerb Keresztúri őstelep. *Archaeologiai Értesítő* 13 (1893) 300–305.
- Mogyoróssy 1870 J. id. Mogyoróssy, 1859-dik évi békésmegyei pusztaszent-benedeki lelet. *Archaeologiai Értesítő* 3 (1870) 280–282.
- Móra 1932 F. Móra, Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben. *Ethnographia* 43 (1932) 54–68.
- Nagy 1998 M. Nagy, ORNAMENTA AVARICA I. Az avar kori ornamentika geometrikus eleme. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 4 (1998) 377–459.
- Nagy 2004 M. Nagy, A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (elemzés). A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 10 (2004) 129–240.
- M. Nepper 1972 I. M. Nepper, 96. Derecske – Új bérház. *Régészeti Füzetek* I/25 (1972) 47–48.
- M. Nepper – Máthé 1986 I. M. Nepper – M. Máthé, A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1981–1985 (Leletkataszter). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1985 (1986) 35–61.
- Németi 1983 J. Németi, Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare). *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* 34/2 (1983) 134–150.
- Némethi – Klima 1987–1989 M. Némethi – L. Klima, Kora avar kori lovas temetkezések. A korai avar korszak etnikai problémái, a részleges lovas temetkezések eredete. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 30–32 (1987–1989) 173–244.
- Niculescu 1997 Gh. A. Niculescu, Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici și arheologi. Pericolele argumentației mixte. In: *In honorem emeritae Ligiae Bârbu. Timpul Istoriei* I. Ed.: M. Ciho, V. Nistor, D. Zaharia. București 1997, 63–69.
- Niculescu 2011 Gh. A. Niculescu, Culture-historical archaeology and the production of knowledge on the ethnic phenomena. *Dacia N. S.* 55 (2011) 5–24.
- Niedermüller 1993 P. Niedermüller, Megjegyzések a „szimbolikusról.” *Replika* 11–12 (1993) 157–167.
- Olasz 1960 E. ifj. Olasz, Tótkomlós, Fáy András —u. 12. *Régészeti Füzetek* I/14 (1960) 54.
- Ormándy 1995 J. Ormándy, Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 1 (1995) 151–168.
- Párducz 1935 M. Párducz, La Téne- és népvándorláskori sírok Solt-Paléban. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 11 (1935) 159–174.
- Párducz 1937 M. Párducz, A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye II–V. *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből* 13 (1937) 105–194.
- Pásztor 2008 A. Pásztor, Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn. *Perlenracht in der Früh- und Mittelawarenzeit. Anteus* 29–30 (2008) 307–324.

- Pásztor – Rózsa – Szatmáriné Bakonyi 2013
Pohl 2003
Pohl 2018
Pohl et al. 2021
Posea 1995
Pópity 2021
Prikić 1975
Philippsen 2013
Pruitt 2011
Raczky – Vida 2007
Rác 2014
Reizner 1895
Reizner 1898
RK 2021
Róna-Tas 2016
Rózsa 2002
Rózsa 2005
Rózsa 2019
- A. Pásztor – Z. Rózsa – E. Szatmáriné Bakonyi, Kora avar kori sírok Orosháza-Bónumból II. Mozaikok Orosháza és vidéke múltjából 10 (2013) 3–13.
- W. Pohl, A Non-Roman Empire in Central Europe: the Avars. In: *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Eds.: H–W. Goetz, J. Jarnut, W. Pohl. Leiden – Boston 2003, 571–596.
- W. Pohl, *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca – London 2018.
- W. Pohl – J. Krause – T. Vida – P. Geary, Integrating Genetic, Archaeological, and Historical Perspectives on Eastern Central Europe, 400–900 AD. Brief Description of the ERC Synergy Grant – HistoGenes 856453. *Historical Studies on Central Europe* 1/1 (2021) 213–228. Doi: <https://doi.org/10.47074/HSCE.2021-1.09>.
- G. Posea, *Câmpia de Vest a României (Câmpia Banato – Crișană)*. București 1995.
- D. Pópity, 150. Hódmezővásárhely, Kutasi-dűlő V. (437. lelőhely) (KÖH 55636). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2014 / Archaeological Investigations in Hungary 2014*. Szerk./Eds.: J. Kvassay, A. Kreiter, R. K. Péter. Budapest 2021, 77.
- M. Prikić, Naselje Tesla, Pančevo – avarski konjanički grobovi. *Arheološki Pregled* 17 (1975) 128–129.
- B. Philippsen, The freshwater reservoir effect in radiocarbon dating. *Heritage Science* 24 (2013) 1–19.
- T. C. Pruitt, *Authority and the production of knowledge in archaeology*. (Doctoral thesis). Department of Archaeology, University of Cambridge 2011. Doi: <https://doi.org/10.17863/CAM.15966>.
- P. Raczky – T. Vida, ISTVÁN BÓNA (Heves, February 10, 1930 – Dunaújváros, June 4, 2001). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 58 (2007) 365–371. Doi: 10.1556/AArch.58.2007.2.5.
- Zs. Rác, *Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz 2014.
- J. Reizner, A majdáni aranyelet. *Archaeologiai Értesítő* 15 (1895) 380–381.
- J. Reizner, Oroszlámosi magyar pogánykori sírlet. *Archaeologiai Értesítő* 15 (1898) 190–192.
- Territory, State and Nation: The Geopolitics of Rudolf Kjellén. Eds.: R. Björk, Th. Lundén. *Making Sense of History* 41. New York 2021. Doi: <https://doi.org/10.3167/9781800730724>.
- A. Róna-Tas, Bayan and Asparux̄. Nine Notes on Turks and Iranians in Eastern Europe. In: *Turks and Iranians. Interactions in Language and History: The Gunnar Jarring Memorial Program at the Swedish Collegium for Advanced Study*. Eds.: A. Róna-Tas, É. Á. Csató, L. Johanson, B. Utas. *Turcologica* 1. Wiesbaden 2016, 65–78. Doi: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc5pftm.10>.
- Z. Rózsa, Kora avar sír Tótkomlóson. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 341–343.
- Z. Rózsa, Orosháza, Vásárhelyi út, Szűcs-tanya (Békés megye). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. Szerk.: J. Kisfaludi. Budapest 2005, 260.
- Z. Rózsa, 17. Békéssámsón, Török híd (KÖH 1007). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2013 / Archaeological Investigations in Hungary 2013*. Szerk./Eds.: J. Kvassay, A. Kreiter. Budapest 2019, 31–33.

- Rózsa – Vörös 2004 Z. Rózsa – I. Vörös, Kora avar sír Gyulán. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2002 / Archaeological Investigations in Hungary 2002. Szerk./Ed.: J. Kisfaludy. Budapest 2004, 35–42.
- Simonyi 1964 D. Simonyi, Pannóniai bolgárok és a kuturgur-bolgárok. *Archaeologiai Értesítő* 91/2 (1964) 194–200.
- Somogyi 1987 P. Somogyi, Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der Pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71 (1987) 121–154.
- Somogyi 1995 P. Somogyi, Bizánci érmek avar kori fülkesírokból. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 459–470.
- Somogyi 1997a P. Somogyi, Drei frühawarenzeitliche Bestattungen aus der Fundstelle Nr. 264 von Gyoma. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 97–116.
- Somogyi 1997b P. Somogyi, Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 5. Innsbruck 1997.
- Somogyi 2014 P. Somogyi, Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld. *Dissertationes Pannonicae IV/2*. Budapest 2014.
- Sümegehy et al. 2013 B. Sümegehy – T. Kiss – Gy. Sipos – O. Tóth, A Maros hordalékkúp felsőpleisztocén–holocén fluviális képződményei. *Földtani Közlöny* 143/3, 2013, 265–278.
- Stadler 2005 P. Stadler, Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I. *Österreichische Akademie der Wissenschaften Phil.-Hist. Klasse. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 60. Wien 2005.
- Steuer 1998 H. Steuer, Datierungsprobleme in der Archäologie. In: *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung: Abhandlungen des 4. Intern. Symp. über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995*. Hrsg.: Kl. Düwel. Berlin 1998, 129–149.
- Szeghalmy 1913 Gy. Szeghalmy, Ásatás a szeghalmi Kovácshalomban (Második közlemény). *Archaeologiai Értesítő* 31 (1913) 123–141.
- Szenthe 2015 G. Szenthe, Ein osteuropäischer Schnallentyp aus dem 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Peripheriale Verbindungen zur Zeit der byzantinischen Dominanz. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 66 (2015) 341–378.
Doi: 10.1556/072.2015.66.2.5.
- Szenthe 2016 G. Szenthe, Egy kelet-európai csattípus a Kárpát-medencében. *A Kárpát-medence és a kelet-európai sztyeppe 7. századi kapcsolataihoz*. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Főszerk.: L. Kovács, L. Révész. Szerk.: Á. Bollók, K. Gergely, B. Kolozsi, Zs. Pető, G. Szenthe. Budapest 2016, 287–302.
- Szentkláray 1883 J. Szentkláray, A kumáncsi ősi sírmezőről. *Archaeologiai Értesítő* 3 (1883) 153–155.
- Szeverényi 2019 V. Szeverényi, 44. Csanádpalota, Juhász T. tanya (M43 autópálya 60. lelőhely) (KÖH 52780). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2013 / Archaeological Investigations in Hungary 2013*. Szerk./Eds.: J. Kvassay, A. Kreiter. Budapest 2019, 31–33.
- Szóke 2014 B. Szóke, A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In: *MAGYAR ÖSTÖRTÉNET. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: B. Sudár, J. Szentpéteri, Zs. Petkes, G. Lezsák, Zs. Zsidai. Budapest 2014, 31–42.

- Tănase 2010 D. Tănase, Prelucrarea metalelor în lumea barbară la Dunărea Mijlocie și Inferioară în secolele VI–VII. Timișoara 2010.
- Tomka 1972 P. Tomka, Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. Kés a sírban. Arrabona 14 (1972) 27–75.
- Tomka 1975 P. Tomka, Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz II. A tájolás. Arrabona 17 (1975) 5–90.
- Tomka 1977–1978 P. Tomka, Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. Arrabona 19–20 (1977–1978) 17–108.
- Tóth 2008 E. Tóth, Kovrig Ilona (1912–2008). Archaeologiai Értesítő 133 (2008) 317–318.
- H. Tóth 1980 E. H. Tóth, Frühawarenzeitlicher Grabfund in Kecskemét, Sallai strasse. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 32 (1980) 117–152.
- Tömörkény 1904 I. Tömörkény, Oroszlámosi leletekről és ásatás a Kőrös-éri iskolánál. Archaeologiai Értesítő 24 (1904) 263–271.
- Török 1936 Gy. Török, A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink közt / Das germanische Gräberfeld von Kiszombor und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből 12 (1936) 101–177.
- Török 1973 Gy. Török, VII. századi sírok Kerepesről. Folia Archaeologica 8 (1973) 113–134.
- Trifunović 1990 S. Trifunović, Antička i srednjovekovna arheološka nalazišta opštine Alibunar – rekognosciranje terena. Rad Muzeja Vojvodine 32 (1990) 99–130.
- Vida 1999 T. Vida, Die awarenzeitliche Keramik I. Varia Archaeologica Hungarica 8. Berlin – Budapest 1999.
- Vida 2003 T. Vida, A korai és a közép avar kor (568–7/8. század fordulója). In: Magyar régészet az ezredfordulón. Főszerk.: Zs. Visy. Budapest 2003, 302–308.
- Vinski 1958 Z. Vinski, O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheolosku ostavštinu iz vremena prvoga avarskog kaganata. Opuscula Archaeologica 3 (1958) 13–67, Taf. I–XVIII.
- Vörös 1996 I. Vörös, A szentes-borbásföldi kora avar kori 4. sír állatsontleletei. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 2 (1996) 191–194.
- Vörös 2002 I. Vörös, Áldozatiállat-maradványok a tótkomlósi avar kori sírban. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 8 (2002) 341–343.
- Zábojník 1991 J. Zábojník, Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des Awarischen Kaganats). In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Hrsg.: J. Zábojník. Nitra 1991, 219–321.
- Zoltai 1910 L. Zoltai, A hortobágyi Kantira és szásztelki halom. In: Jelentés Debreczen szab. kir. város múzeuma 1910. évi állapotáról. F. l. 1910, 42–43.
- Zoltai 1929 L. Zoltai, Régészeti ásatásaink 1928-ban. I. Kábán: egy hun-avarkori lovas sír. In: Jelentés Debreczen szab. kir. város múzeumnak és közművelődési könyvtárának 1928. évi működéséről. Össz.: L. Zoltai. Debreczen szab. kir. város muzeumának kiadványa 23 (1929) 38–40, 52, 9. kép.
- Динчев 2024 В. Динчев (с приноси от Б. Гълъбова, Н. Атанасова, Д. Аладжова), Некрополът край кв. Бенковски, София, и късноантичните некрополи в днешна България. Книга 2. София / Sofia 2024.
- Коваленко – Рейда 2025 О. В. Коваленко – Р. М. Рейда, Аланське поховання гунського часу (курган 17 могильника поблизу с. Сторожове). Археологія (2025/4) 91–113.
Doi: <https://doi.org/10.15407/arheologiaua2025.04.091>.

- Синицын 1959 И. В. Синицын, Археологические исследования Заволжского отряда (1951–1953 гг.) // Древности Нижнего Поволжья. (Итоги работ Сталинградской археологической экспедиции). Материалы и исследования по археологии СССР 60 (1959) 39–205.
- Смирнов 1959 К.Ф. Смирнов, Курганы у сёл Иловатка и Политотдельское Сталинградской области. // Древности Нижнего Поволжья. (Итоги работ Сталинградской археологической экспедиции). Материалы и исследования по археологии СССР 60 (1959) 206–322.
- Смирнов 1972 К.Ф. Смирнов, Сарматские катакомбные погребения Южного Приуралья, Поволжья и их отношение к катакомбам Северного Кавказа. Советская археология (1972/1) 39–205.
- Наъ 1959 Ш. Наъ, Некрополя код Арадца из раног средњег века. Рад Војвођанских Музеја 8 (1959) 45–102.
- Ранисављев 2007 А. Ранисављев, Раносредњовековна некрополя код Мокрина. Српско Археолошко Друштво, Посебна издања 4. Београд 2007.

A BSTRACT.

Migrations and funerary rites. Chronological analysis and the problem of cultural heterogeneity in the eastern regions of the Tisza in the 6th–7th centuries as reflected by burial sites

The aim of this research, which was my habilitation thesis, is to present, through a synthetic approach, the scientific problems related to the dating methodology for the 6th–7th centuries, as well as the question of grave orientation, in correlation with the former issue (*Chapter III–IV*), within an open, diverse macroregion called *Transtisa* (*Chapter I*). This macroregion has been considered by many specialists to be culturally unitary (*Chapter II*) – topics that I have touched upon tangentially in my analyses after 2014: however, never applied and composed as in this paper.

One of the tangible results of the research is a methodological approach (presented in *Chapter III.1*) that differs from earlier analyses, which tried to extend and integrate methods derived from the natural sciences (^{14}C , $\delta^{15}\text{N}$, $\delta^{13}\text{C}$ analyses) into chronological analysis and the study of funerary rituals in the *Transtisa* macroregion. One of the main aims was to rethink the methodology of identifying the first generation of “Avar” conquerors, i.e. individuals belonging to communities that travelled into the Middle Danube Basin during the socio-historical phenomenon called the Avar migration, and also, to (re)debate the issue of cultural heterogeneity in terms of grave orientation, based on data from 197 burial sites located in the regions east of the Tisza River. The small number of graves and burial sites that we can associate with these early eastern groups can be explained by their simple and archaeologically modest material culture, which is very difficult or impossible to identify using exclusively archaeological methods. The ^{14}C investigations and the typochronological analyses based on the numismatic material collected from 6th–7th-century graves underline a substantial increase of funerary findings datable to the second quarter of the 7th century; this fact can be explained by several factors. From the 7th century onward, social competition determined the emergence of several funerary practices that offer insight into the increasingly complex society. In addition to catacomb-type niche constructions, the deposition of parts of several horses began at certain sites, as a sign of (growing) social stratification/polarization between the microgroups (and inside them) of the *Transtisa* region. No such practices can be documented for the final third of the 6th century.

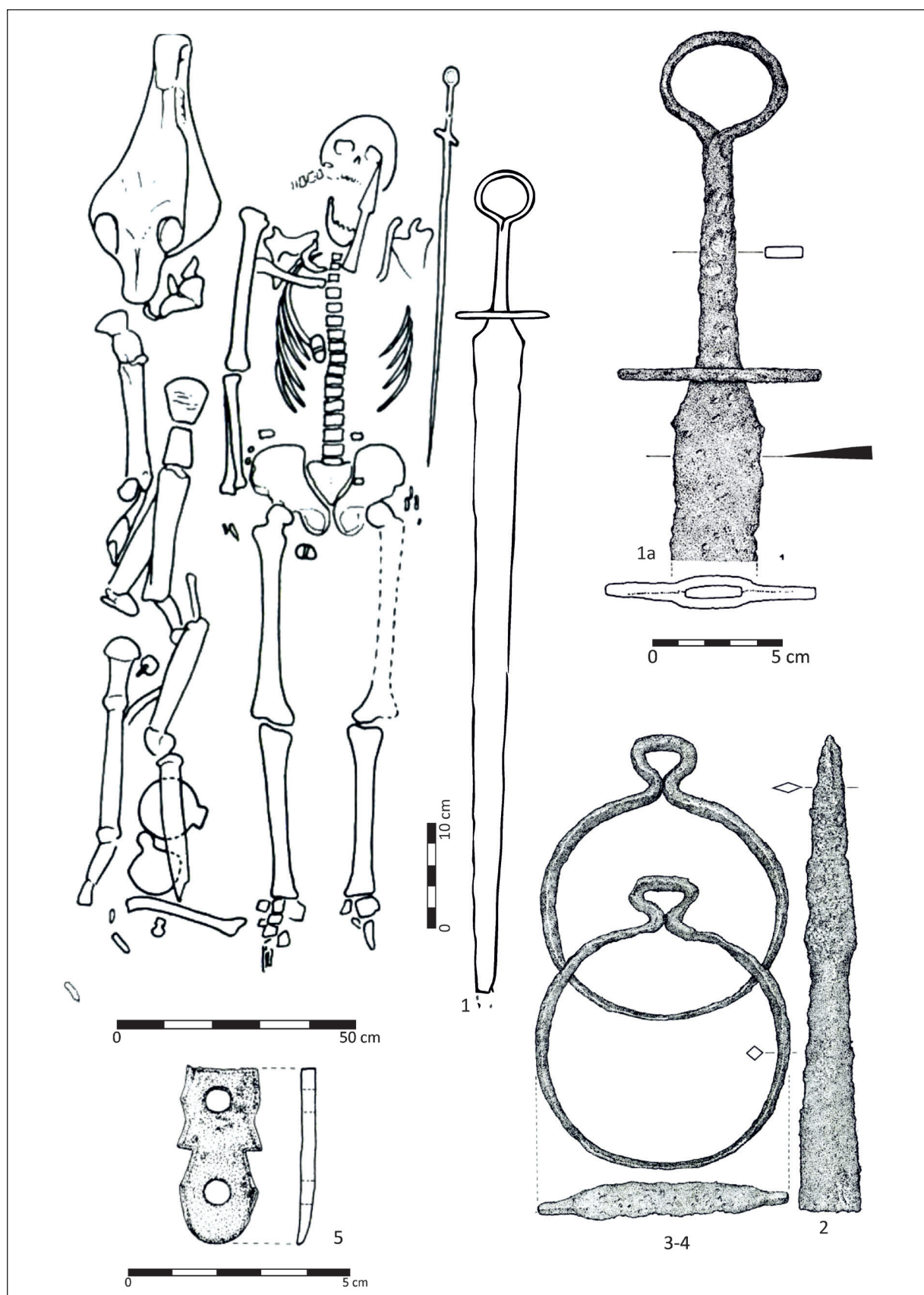
Another issue addressed is grave orientation, as an important act and a phase of funerary rituals that is closely connected with the issue of chronology. Unlike the grave orientations in the “Germanic” necropolises, the Avar burials of the final third of the 6th century and the first two thirds of the 7th century have highly varied orientations; however, the earliest among them are not exclusively E–W, as suggested by the specialized literature (*Chapter II*). A statistical analysis

of the orientation practices of each micro-community, shows that north of the Criş Rivers, the predominant orientations are N–S and W–E, whereas south of the Criş Rivers, the predominant orientations are NE–SW and E–W, with the additional presence of orientations such as N–S and W–E. In contrast to the almost general uniformity characteristic of the Gepidic era, the main features of the orientations emphasize diversity, suggesting different visions and practices in the world of micro-communities east of the Tisza.

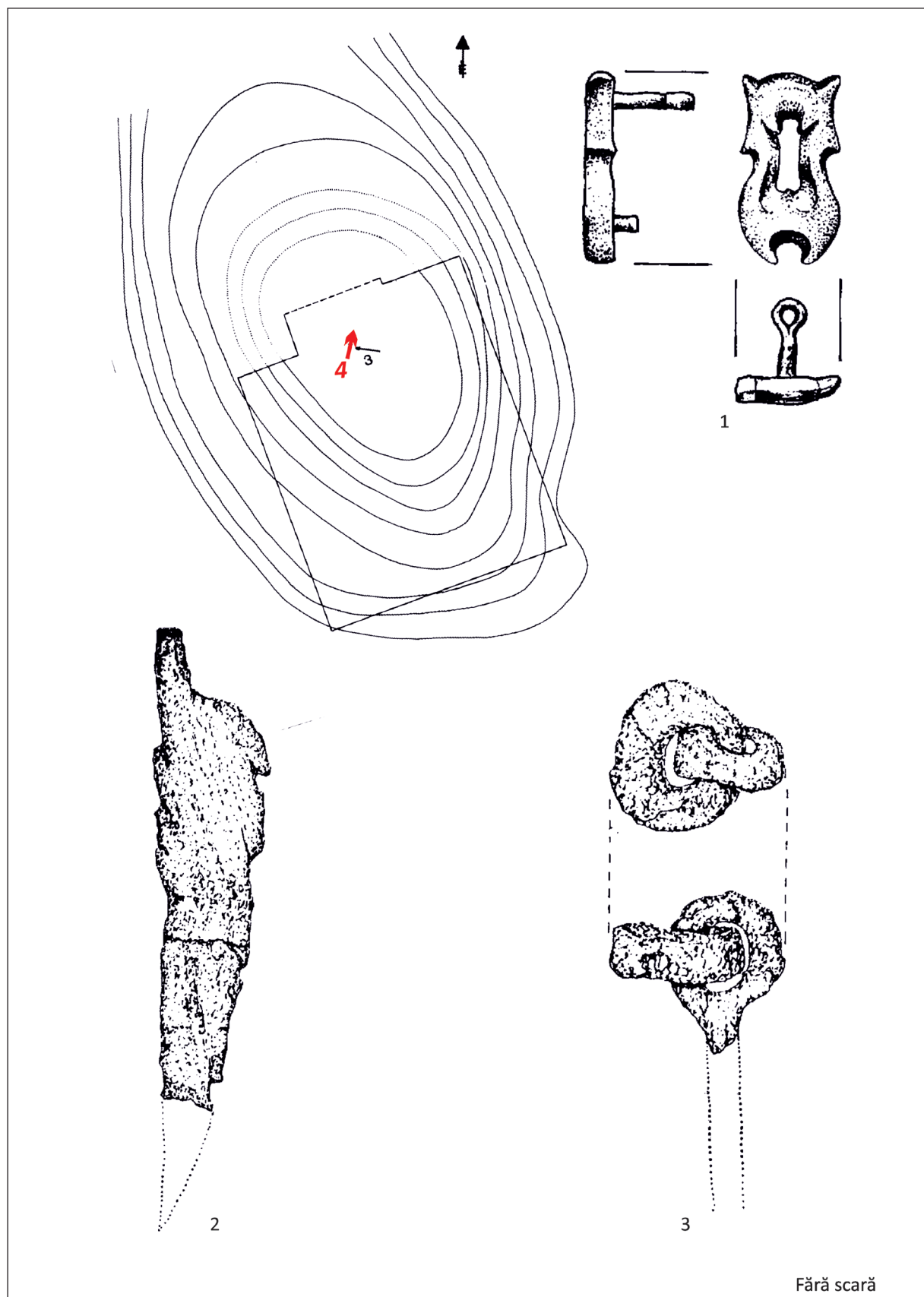
Heterogeneity in funerary practices!

P LANŞE

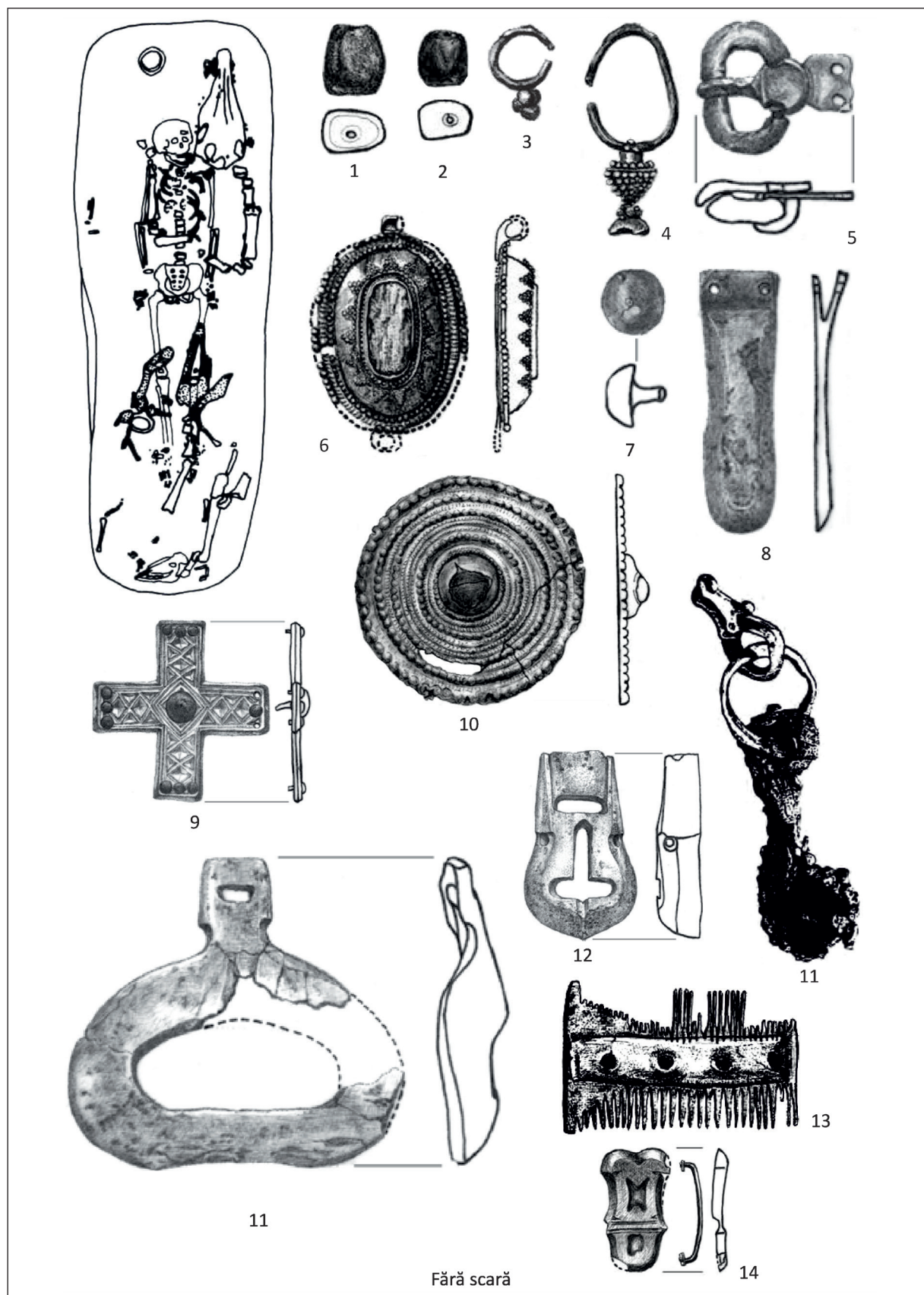
Planșa 1. Biharkeresztes-Lencsésbát: 1-5 (redesenat după Mesterházy 1987, 5-7., 9. kép/Abb. 5-7, 9)

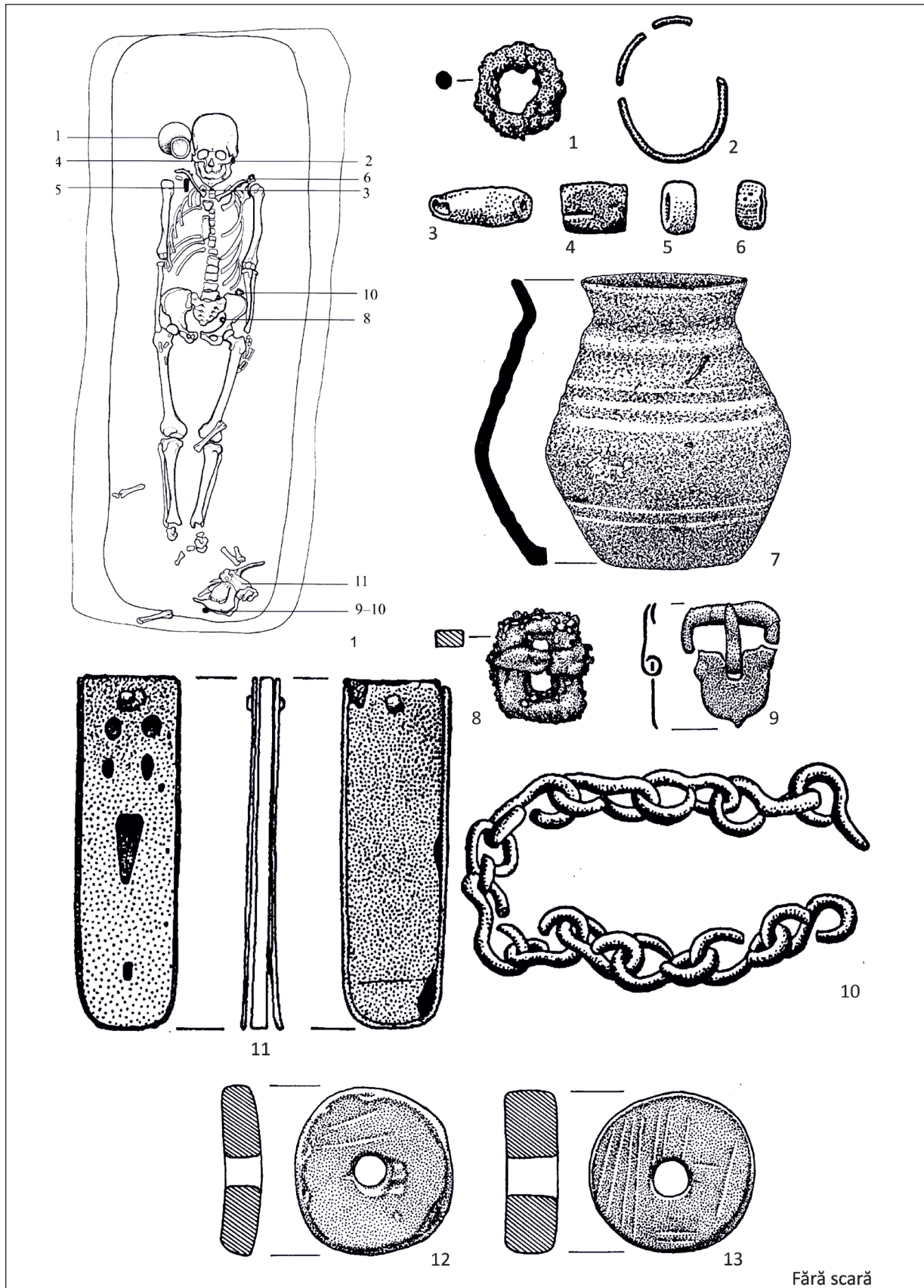
Planşa 2. Szent-Borbásföld M. 4: 1-3 (redesenat după Lőrinczy 1996, 1-3. kép / Abb. 1-3)

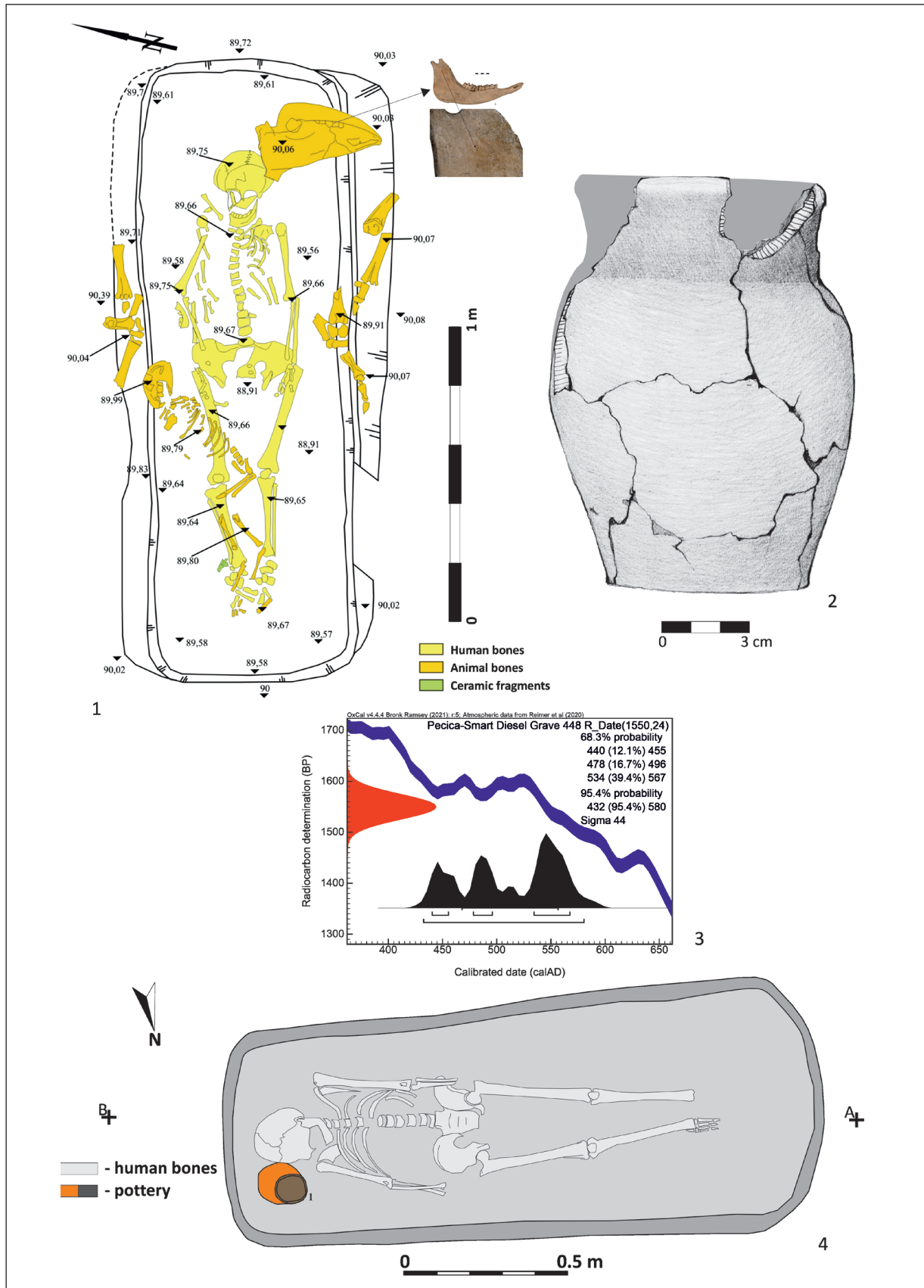
Planșa 3. Szentcsanak (redesenat după Csallány 1939, I-II. tábla / Taf. I-II)

Planșa 4. Szegvár-Oromdűlő M. 1: 1-14 (redesenat după Lőrinczy 1991, I-III. tábla)

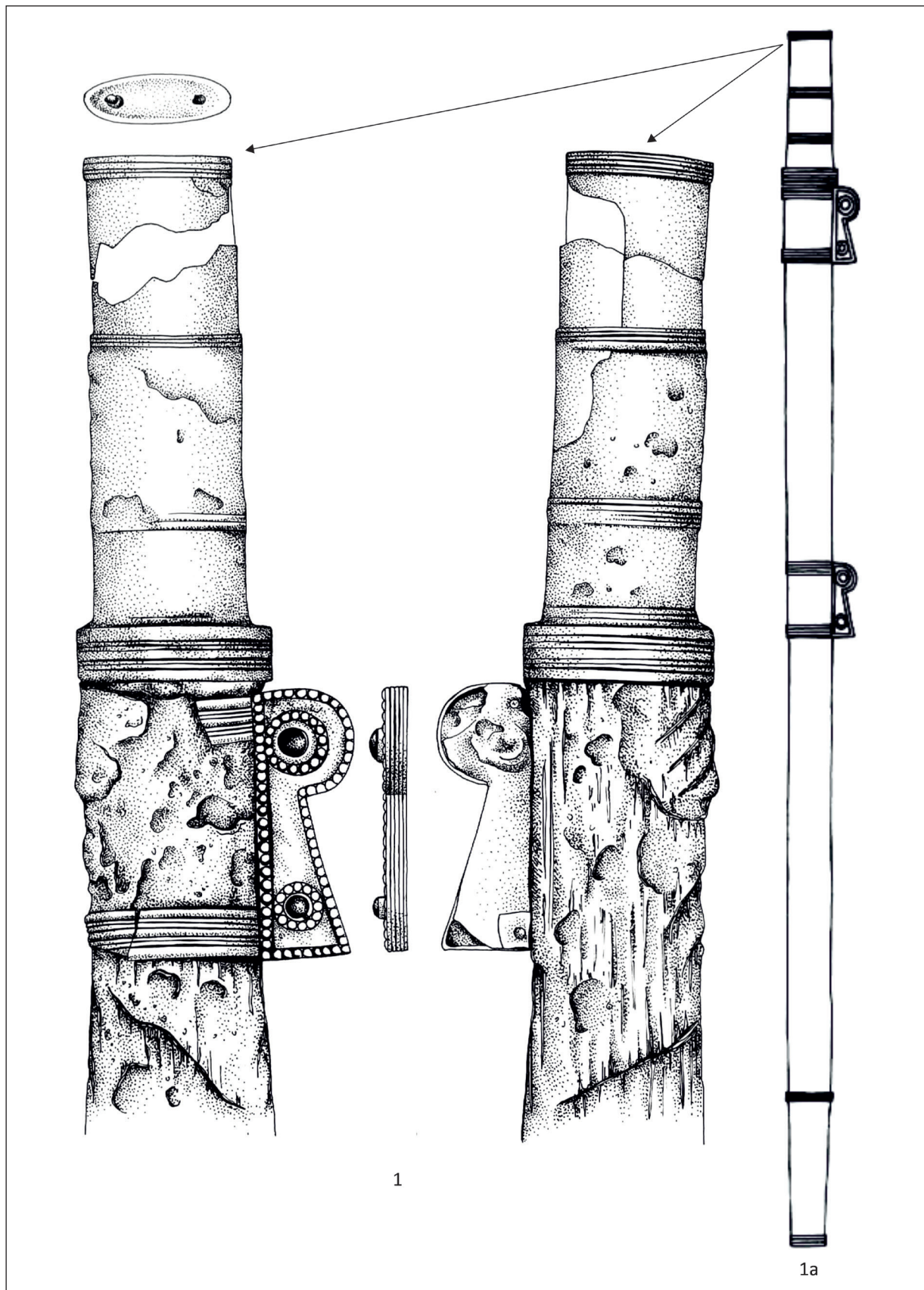
Planșa 5. Szegvár-Oromdűlő M. 165: 1-13 (redesenat după Lőrinczy 1998, 14-15. kép / Abb. 14-15)

Planşa 6. Nădlac-1M Cx. 86: 1 (redesenat după Gáll - Mărginean 2020, Fig. 20); Pecica-Smart Diesel M. 448: 2-4 (redesenat după Gáll - Mărginean 2025, Pl. 15)

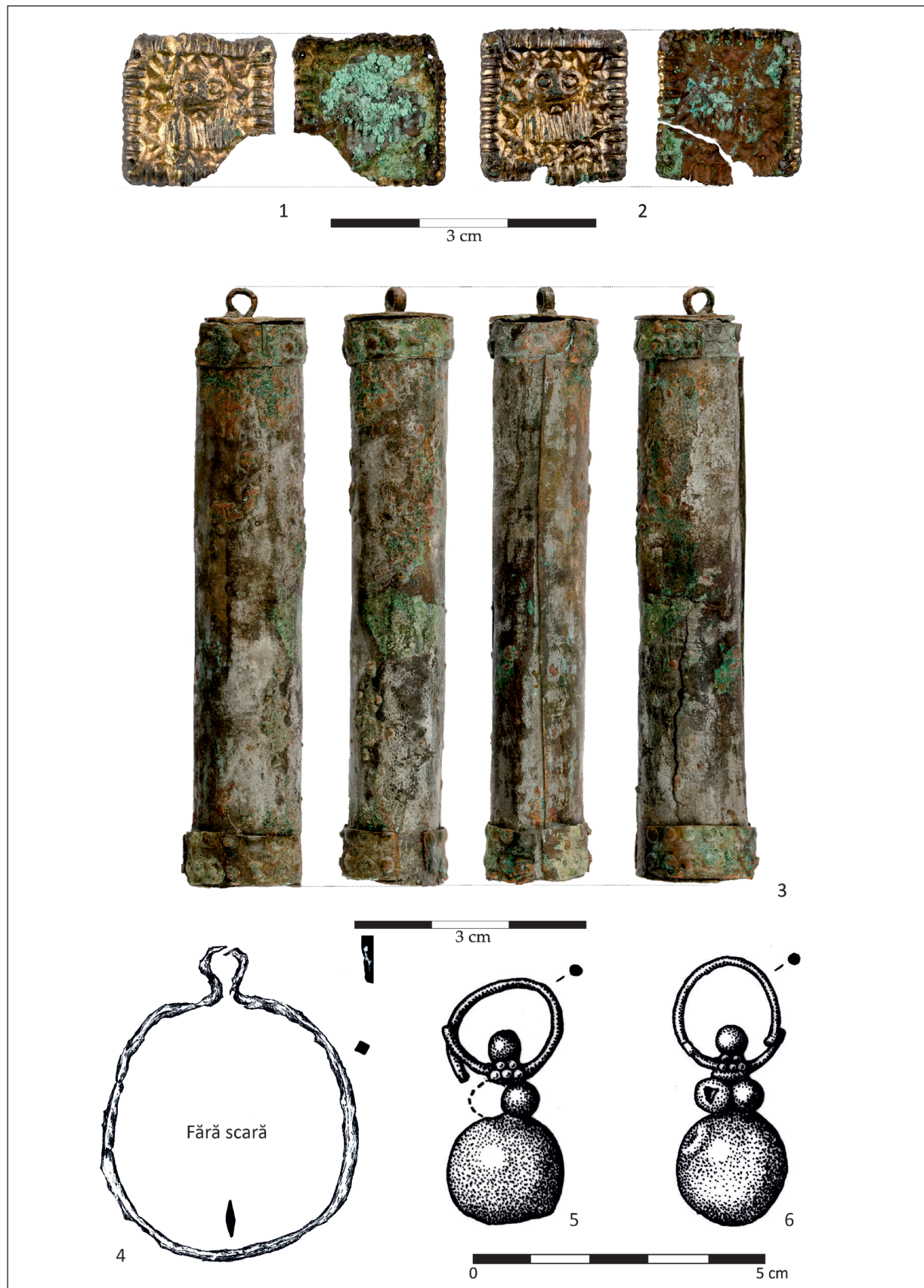
Planșa 7. Kiszombor-Situl O M. 2: 1-16 (redesenat după Csallány 1939, III. tábla / Tafel III; Garam 1992, Taf. 33/3, 17)

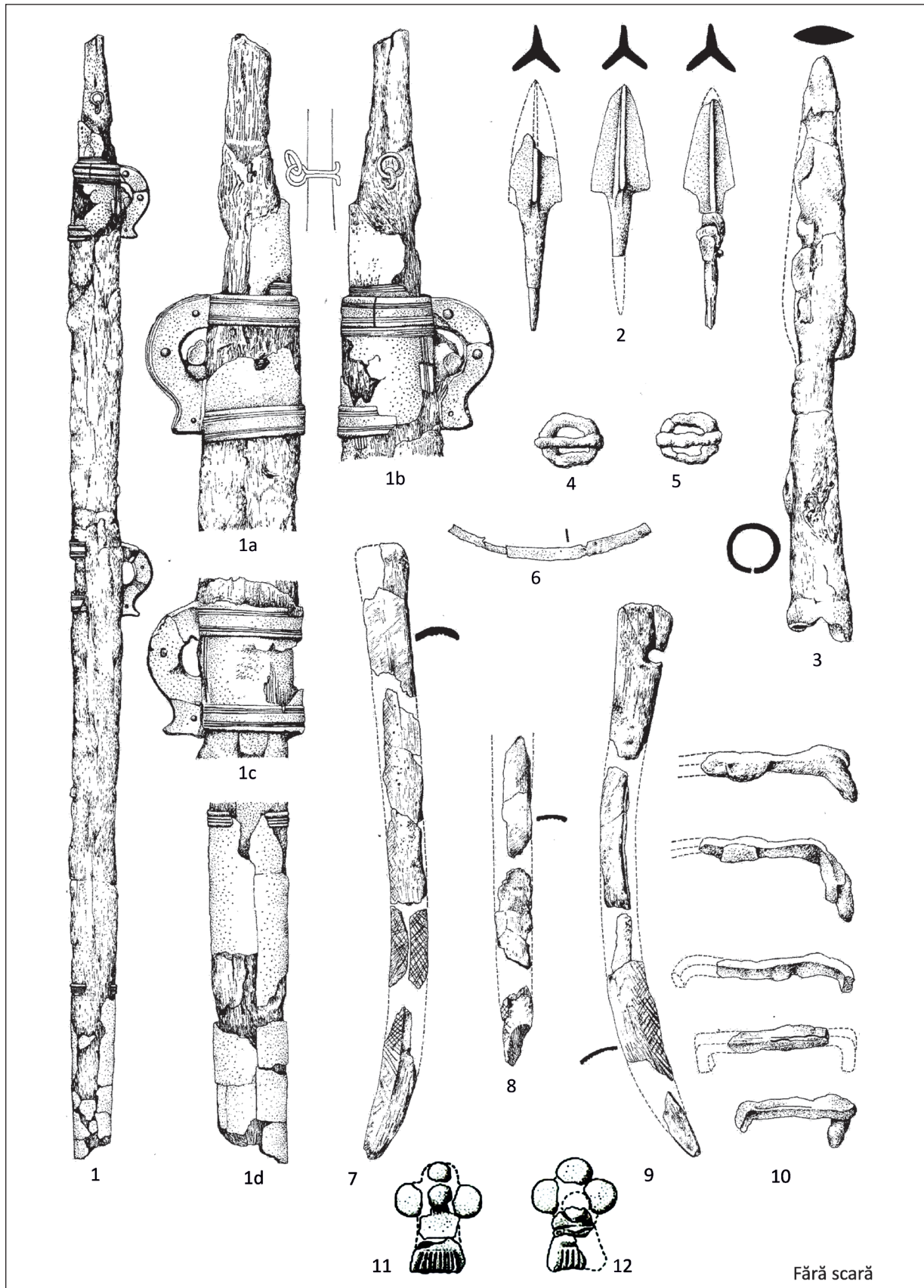
Planşa 8. Kiszombor-Situl O M. 2: 1 (redesenat după Garam 1992, Taf. 35/1, taf. 36/3)

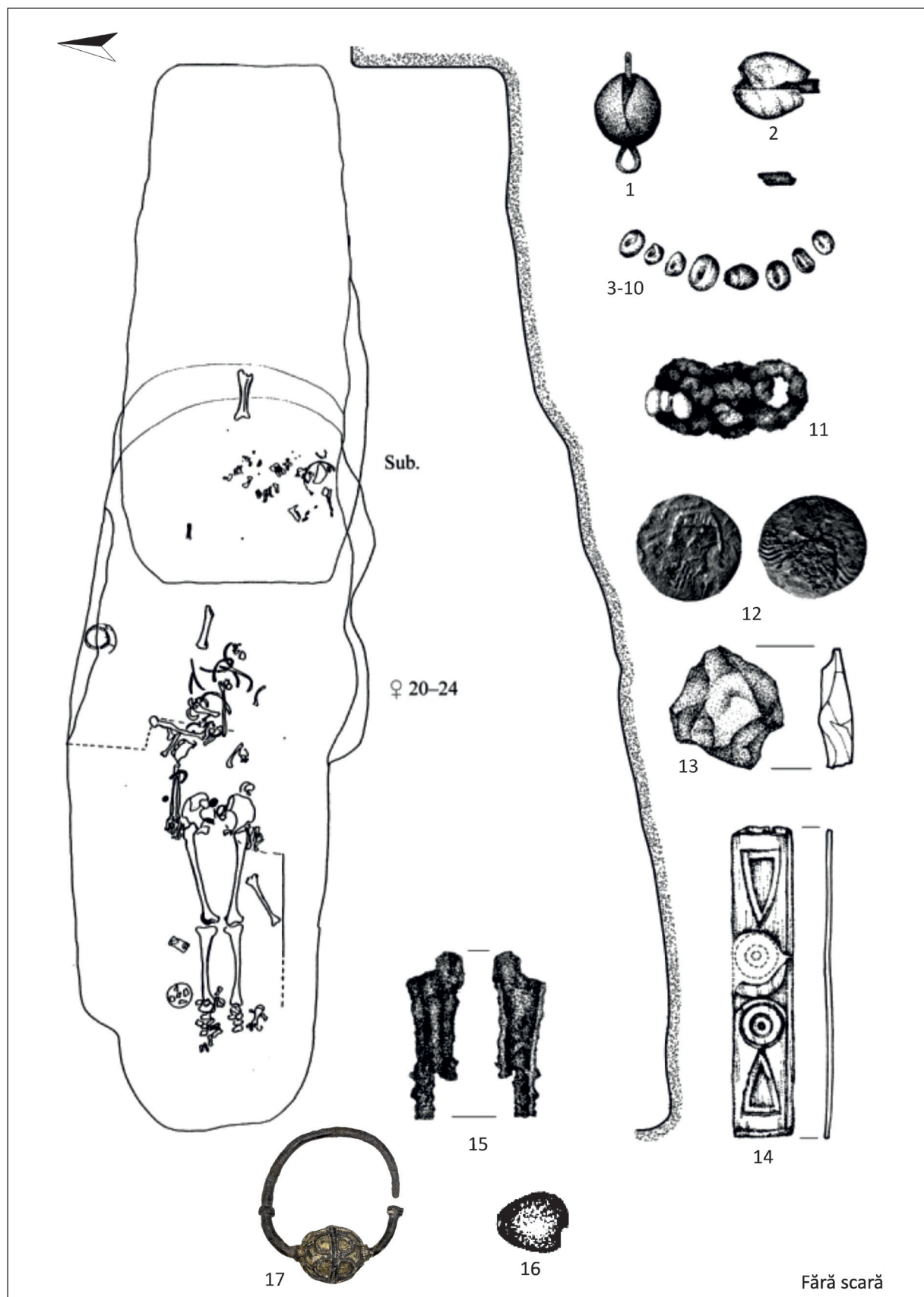
Planșa 9. Nădlac-9M M. 1: 1-13; M. 3: 14 (redesenat după Gáll 2017, Pl. 228-229)

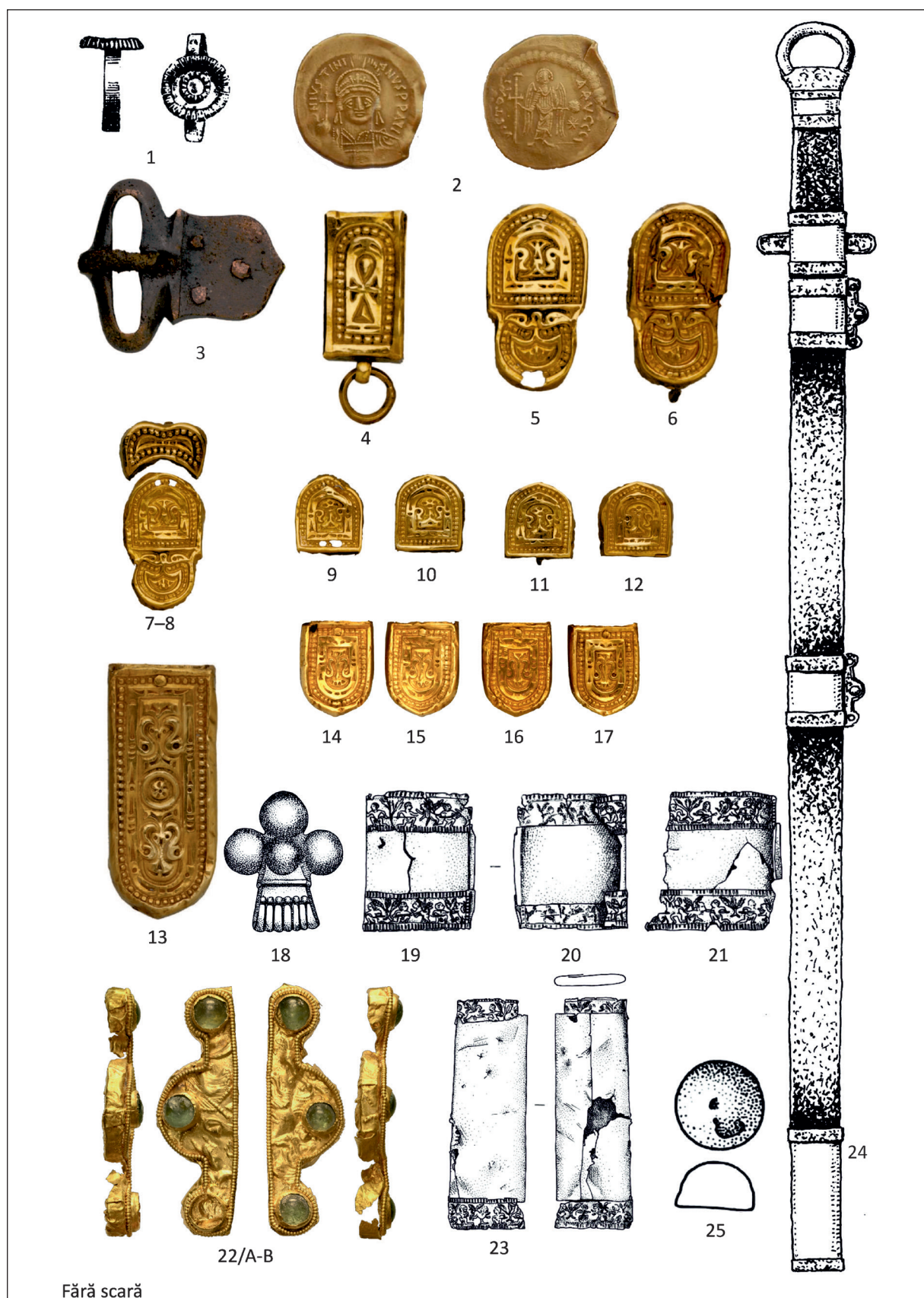
Planșa 10. Nădlac-3M-N M. 349: 1-3 (redesenat după Gáll 2017, Pl. 246: 6-8); Tiszavasvári-Koldusdomb M. 21: 4 (redesenat după Gulyás – Lőrinczy 2018a, VII. tábla 21); Mindszent-Szegvári út: 5-6 (redesenat după Haraszti – Bede 2018, 2. táb. 1, 3)

Planșa 11. Szegvár-Sárpoldal M. „1”: 1-12 (redesenat după Bóna 1979, 3. kép / Abb. 3, 5. kép 13, 18 / Abb. 5/13, 18)

Planșa 12. Szegvár-Sárpoldal M. 3: 1-15; M. 2: 16 (redesenat după Lőrinczy 2018, 3. kép 8, 4. kép);
Pecica-Rovine/Căprăvanul Mic M. 47: 17 (redesenat după Gáll – Mărginean 2025, Pl. 6/1b)

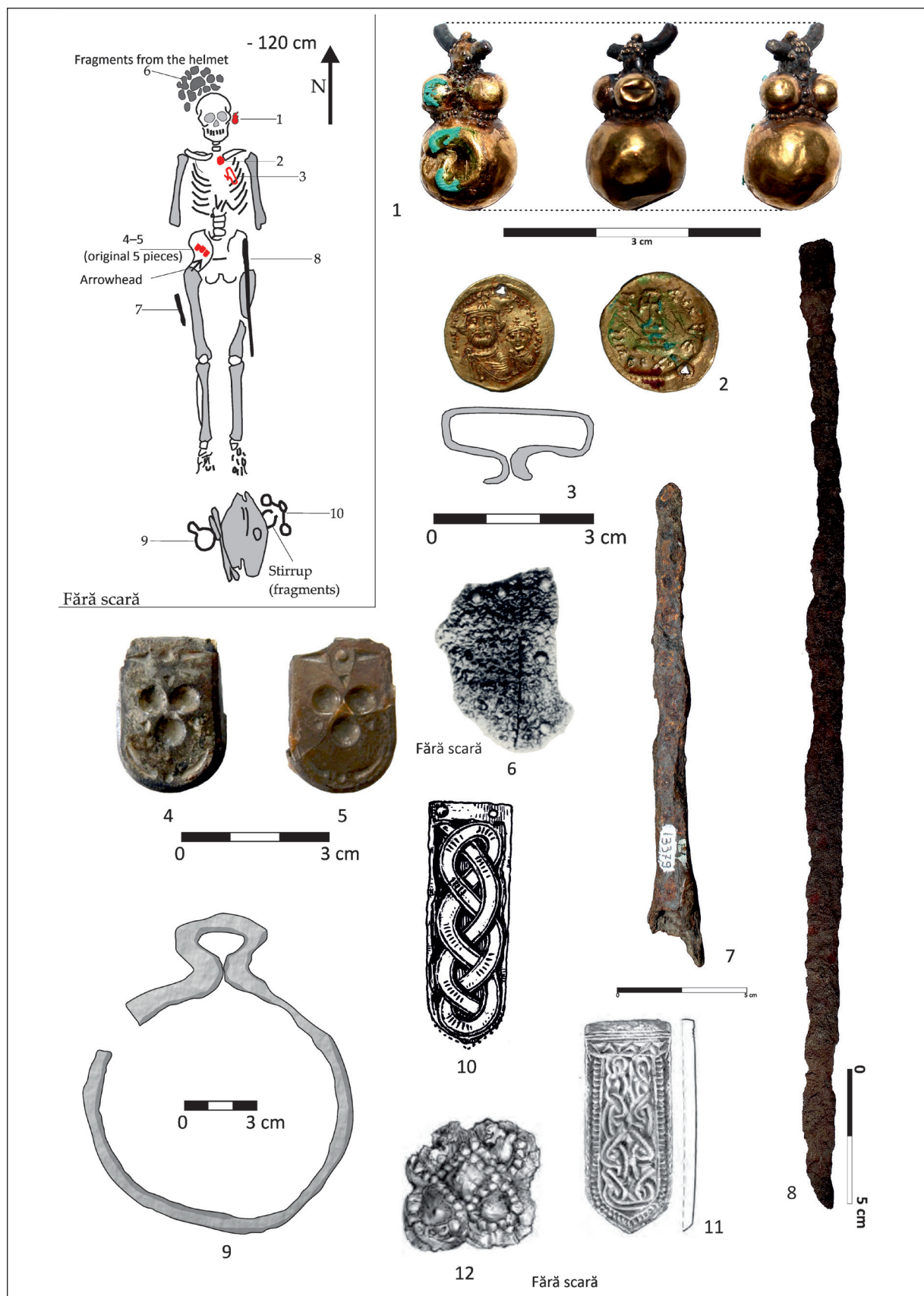

Fără scară

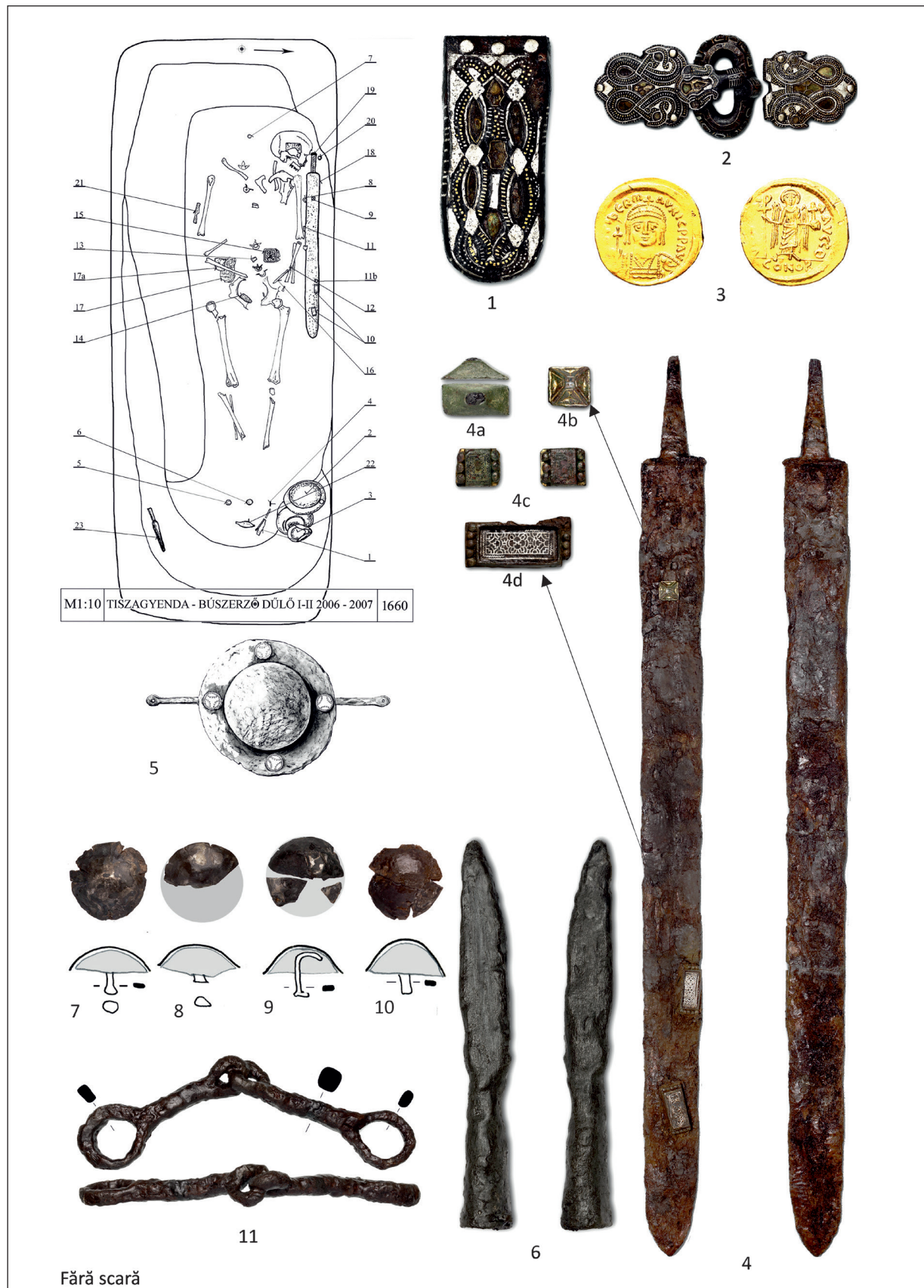
Planșa 13. Kunágota-Belterület: 1-25 (redesinat după Bóna 1982-1983, 2. ábra 1-2, 4, 8 / Fig. 2/1-2, 4, 8, 3. kép 9 / Fig. 3/9; Garam 1992, Taf. 5/1, 3, 5, taf. 7/1, taf. 8/12; Szenthe 2016, 6. kép; Bollók – Szenthe 2018, Fig. 1)

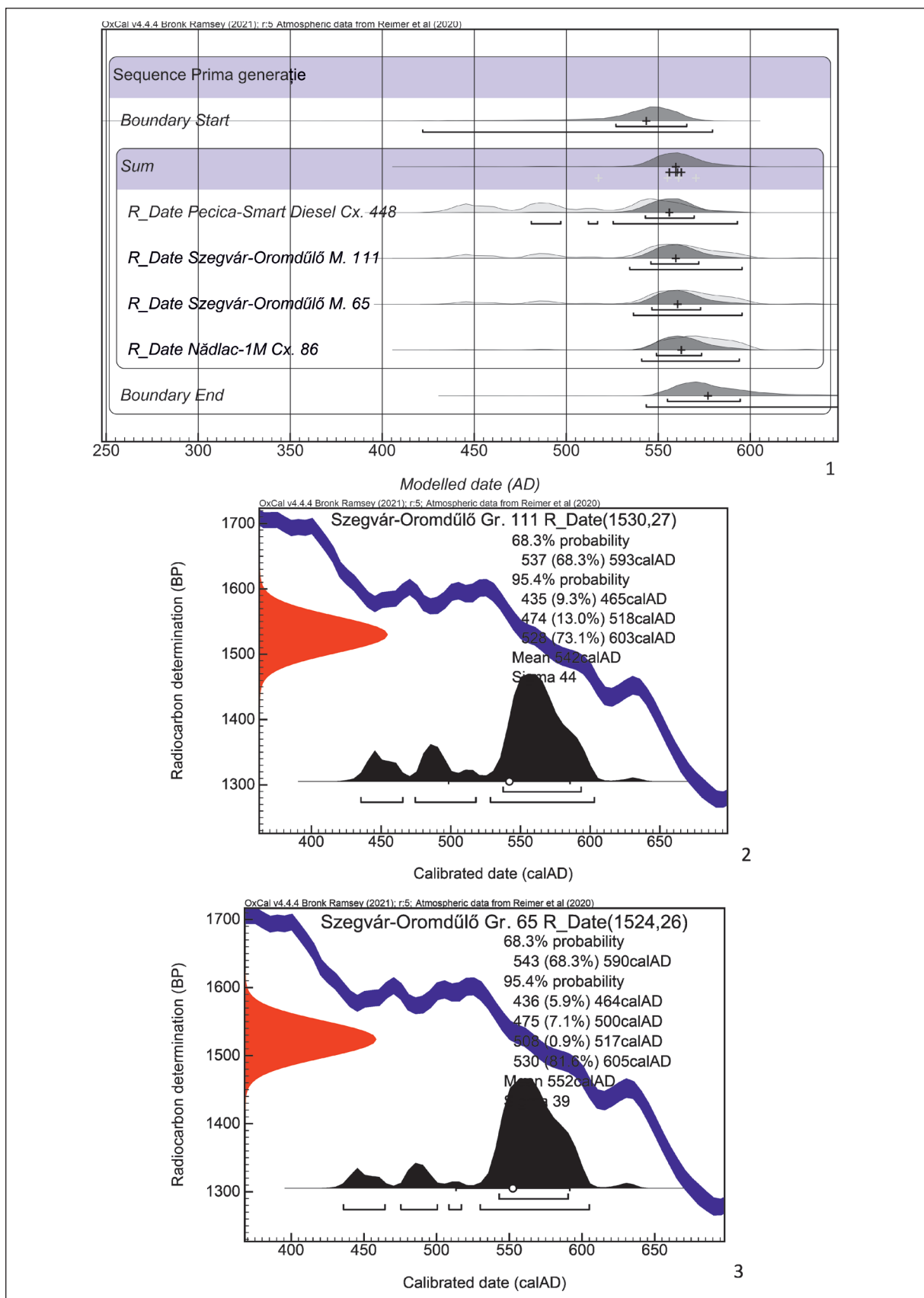
Planşa 14. Felnak-Malul Mureşului/Magaspart: 1-26 (redesenat după Fettich 1926, Taf. IV/18, taf. V); Békéscsaba-Repülőtér: 27 (redesenat după Garam 1992, Taf. 14/2)

Planșa 15. Sânpetru German-Magazin: 1-9 (redesenat după Dörner 1960, Fig. 2-4; Mărginean – Gáll 2025, Fig. 4-5, 9, Pl. 1); Kunmadaras: 10 (redesenat după Bóna 1983, 11. kép 14); Tiszavasvári-Kashalmi dűlő M. 34: 11-12 (redesenat după Lőrinczy – Rácz 2014, IX. tábla 1, XI. tábla 1)

Planșa 16. Tiszagyenda-Búszerző M. 1666: 1-6; M. 545: 7-11 (redesenat după Kocsis
- Molnár 2021, Fig. 4, fig. 29, fig. 38/1-4, fig. 39/1, fig. 44, fig. 45/3-5, fig. 46/2)

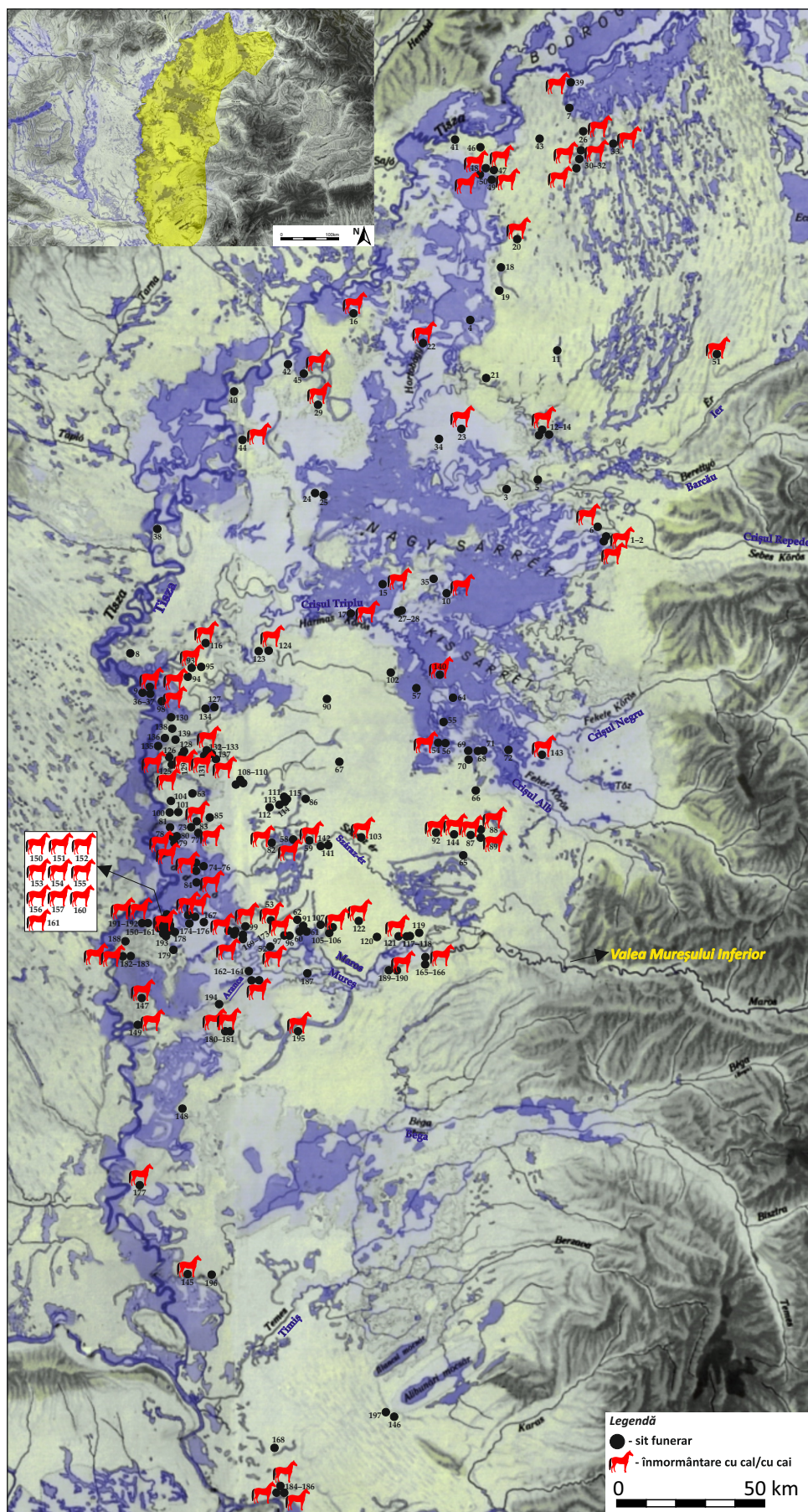

Planșa 17. Analizele combinatorii ale probelor 14C din mormintele considerate din „prima generație” (1), respectiv calibrările individuale ale mormintelor nr. 111 (2) și 65 (3)

HARTA SITURILOR FUNERARE ȘI A
DESCOPERIRILOR FUNERARE DIN SECOLELE
VI-VII, ÎN REGIUNILE DE LA EST DE TISA

Harta 1. Harta siturilor funerare și a descoperirilor funerare din secolele VI-VII, în regiunile Transtisa (pentru numerotarea siturilor vezi Anexa 1)

